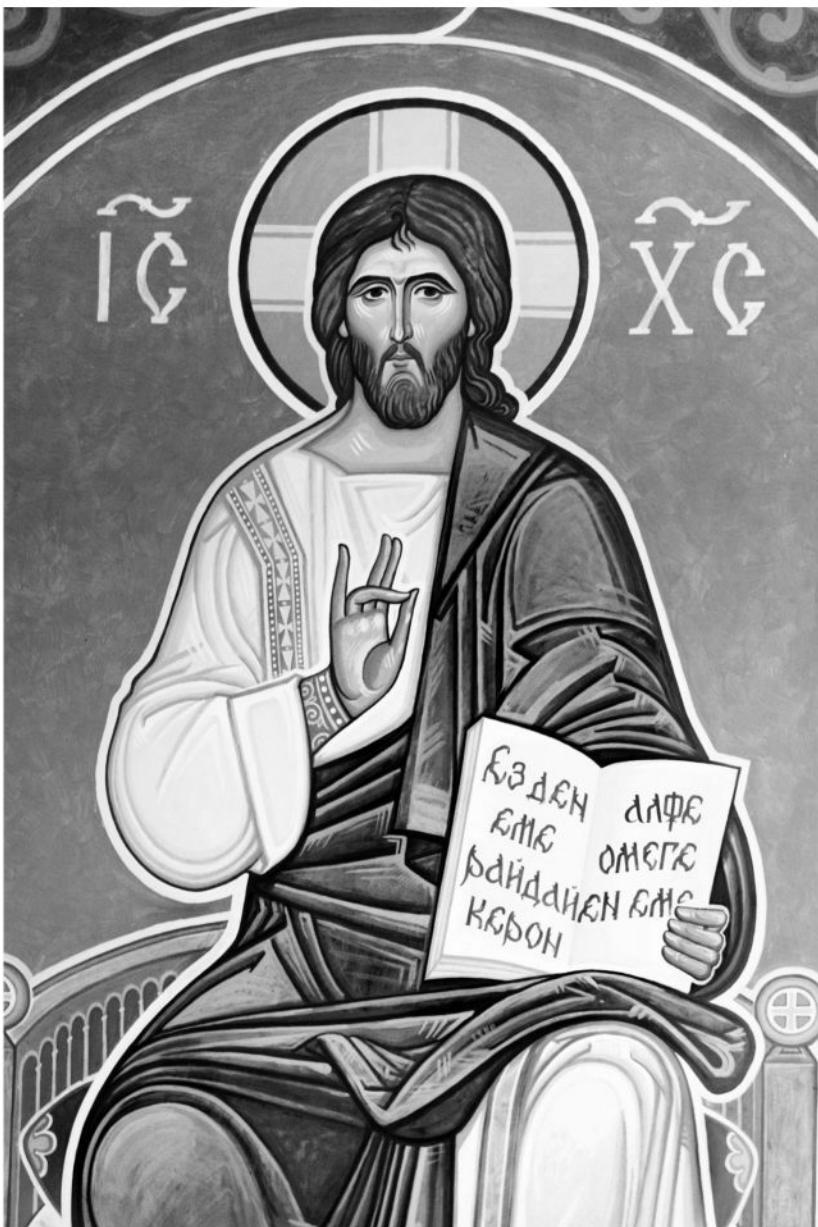
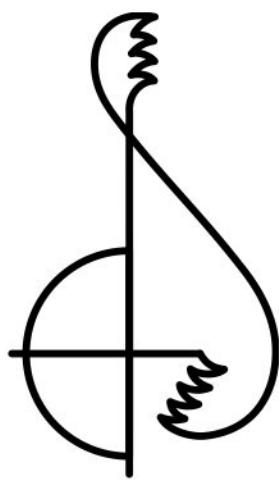

1
2011

НАША ЭПОХА

ЕЖЕМЕСЯЧНЫЙ ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ
И ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

Издается с мая 1934 года

Главный редактор
Ахсар КОДЗАТИ

Редакция

Ответств. секретарь, проза – Борис ГУСАЛОВ
Поэзия, драматургия – Казбек МАМУКАЕВ

Общественный совет

Руслан БЗАРОВ, Гриш БИЦОЕВ, Анатолий ДЗАНТИЕВ,
Станислав КАДЗАЕВ, Елизавета КОЧИЕВА,
Анатолий КУСРАЕВ, Камал ХОДОВ

Владикавказ, 2011

2011

ЛИТЕРАТУРОН-АИВАДОН ÆМÆ ÆХСÆНАДОН-
ПОЛИТИКОН ÆРВЫЛМÆЙОН ЖУРНАЛ

Журнал цæуы 1934 азы майæ фæсттæмæ

Сæйраг редактор
Хъодзаты Ахсар

Редакци

Бæрнон секретарь, прозæ – ГУСАЛТЫ Барис
Поэзи, драматурги – МАМЫКЪАТЫ Хъазыбег

Журналы æхсæны уынаффæдон

БЗАРТЫ Руслан, БИЦЬОТЫ Гриш, ДЗАНТИАТЫ Анатоли,
КОСТЫ Лизæ, КъАДЗАТЫ Станислав, КъУСРАТЫ Анатоли,
ХОДЫ Камал

Дзæуджыхъæу, 2011

НОМЫРЫ ИС:**ХОДЫ КАМАЛ: 70 АЗЫ**

<i>Ходы Камал. Фыдәлты карз жәстә.</i> Әмдәвгәтә	8
<i>ГУСАЛТЫ Барис. Әмә уый ңыдәр удыгага күй ү!.. Уаңау</i>	18
<i>УАЛЫТЫ Лаврент. Мә рухс дзуар. Әмдәвгәтә</i>	86
<i>Әдәг ңаутә, аембисәндтә, хъаелдзәг ныхастә</i>	89
<i>ХӘЕМЫЦАТЫ Юри. Әртә әмдәвгәйи</i>	97

СФӘЛДЫСТАДОН БЫНТӘ

<i>ДЗУЦЦАТЫ Хадзы-Мурат. Урс базыртә. Әмдәвгәтә</i>	99
«МАХ ДУДЖЫ» РАВДЫСТ	104

ЛИТЕРАТУРАЙЫ ФАРСТАТАӘ

<i>АГЬНАТАЫ Гәстән. Ирон чиныг – сәрсәфәны былыл</i>	113

НЕ ‘ВЗАГ – НӘ ФАРН

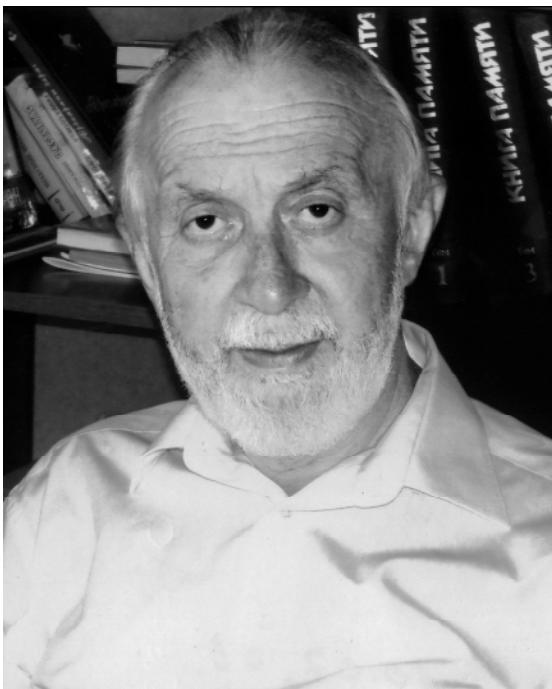
<i>КЪОДОТЫ Аринә. Әзырд «зәрдә»-имә баст фразеоло-</i> <i>тизмтә Секъайы сфәлдыстады</i>	128

АИВАД, КУЛЬТУРАӘ

<i>Кадәггәнәг</i>	132
<i>Къадзаты Станислав. Хъисфәндыр. Әмдәвгә</i>	134
АРВИСТОН	135

*Журналы авторты хъуыдитимә редакци
алқәд разы наә вәййы*

ХОДЫ КАМАЛ: 70 АЗЫ

Рахизырдыккай галиуурыдээл: Камал, түркаг ирон Бурхан эмээ Камалы бинойнаг
Валя.

Хәйтыхұтты Геор, Камал әмбэ Цәзеграты Гиго.

ХОДЫ Камал

ФЫДÆЛТЫ КАРЗ ХÆСТАË

НЫСАН

Цы бафта иугәр къухы,
Уйй н' ахады цәсты...
Нæ зонды тых, нæ тухи
Мах ног рындэтәм хәссы.

Мах рæстæджы гæпп-дугъæй
Æнæхъуаджы тæрсæм –
Гæркъайау нæ ныздухæд,
Йæ разæй нæ хæссæд!

Лæгæн йæ амонд конд у:
Йæ фидæнмæ – йæ каst.
Лæгæн йæ цард йæ зонд у,
Йæ зонд та у йæ маst...

Æрвгæроны фæлм-тæлмыл
Куы сæндзæвы нæ цæст,
Уæддæр ма нæ æрфæнды
Уæлæрвимæ æрмхæст!

1977.20.01

СИКЪОГАЛЫ ХЪЫСМАËТ

Сикъогал, дам, нæ фосрæгъауы хызт,
Гуылмыз сыкъайæ алырдæм æвзыста,
Йæ уынгæг марой хизæнуатæй хъуыст –
Йæ боны хъиутæ афтæмæй æрвиста.

Дзырдта, мәнән, дам, а рәгъау цы сты,
Сә иу дәр, дам, нә фәләудән мә ныхмә...
Ныр иннә галтә хидкалән күсты
Фәлдахтой мәр, уәззау похитә ‘мпъыхтой...

Нә кодтой йемә галәй-галмә хыл
Йә карәнтә - нә йә хастой сә сәрмә...
Әмә сикъогал нал хәңцыд заеххыл,
Йә bogътәй-иу ныццарыдта нә сәрвәт.

Рәтъузынәввонг алкәмә ләууыд -
Нә галрағъауыл нал кодта әвыйд бон...
Йә хорзы кәйттә галты ‘хәен кәм уыд! -
Әмә йә игәр артыл сыгъдә арвылбон...

Фәлә нә саст йә хъәбәр дзых уәддәр:
Дзырдта, кәнын, дам, дзыллајән фыдәбон...
Ныр-иу куы скодта адәмыл уынгәг бон,
Уәд-иу сикъогал бафснайдта йә сәр.

Цы нә кодта - артхъирәнәй, кәләнәй,
Уәддәр рәгъы йә «хъизәмар» нә цыд...
...Куы ныххәдмәл - нә йын бахъуыди цырт -
Йә зылын сыкъа зәххәй каст уәләмә.

1992

ХӘМЫЦЫ ФЫРТ

*Хәмыйцы фырт Батрадз бадти хохы
сәр цыйтийыл, цәмәй ўе ‘ндон уазал
кодтаид, уый тыххәй. Касти уырдыгәй
әмә уыдта, Зилахары цытә цөүү, уый.*

Нарты каддыйтә

Ныгуыләннырдәм Хур тылди сындәггай,
Сыгъзәрин тынтәй хохрындзимә байу...
Йә зәдбадән цъәх Цыйтийы сынаегәй
Фәлгәссыд Уый - зынгձаст әмә болатриу.

Уыдта бәрzonдәй:
Кад әмәе бәркадән
Кәddәraу нал и арвы бын әмфидың,
Уәрхәджы цот паrahат фынгтыл бадыңц,
Фәлә фыдаелты карз хәстәе нае фидыңц.

Уыдта – куыдта, цәссыгтәй нае – цәхәртәй:
«Кәд ье ‘нусон фәтк нал әмбарын цардән –
Хәләгәймард дәләмәдзыд сәлхәртә
Цы мондән систы номы ләгтә Нартән?

Ацәмәзы сыгъзәринәфцәг уадыңдз
Ныддургомыг, сыйырттәг дәр нае кәны...
Уәнтәхъиләй нае гүышырсартә бадыңц,
Нае къуызыппатә риуәмбәрп ләгәрдыңц.

Нае ауәрдыңц билалгъ әппәлд, мәнг фауыл,
Сәхи әнхъәлыңц арвәңцой цәджындэтә...
Кәныңц тәрхәттә Намысыл, Ағъдауыл
Әртә Нартән сәх худинаггәнджытә...»

...Ныгуыләннырдәм Хур тылди сындаеггай,
Сыгъзәрин тынтай хохрындэтимә байу...
Йә зәдбадән цъәх Цъитиыйы сынәгәй
Фәлгәссыд Уый – зынгձаст әмә болатриу.
Уыдта – куыдта...

2001.01.08

СӘҮМӘРАЙСОМЫ АРФӘТӘ

Табу – Дәхидән, Стыр Хуыщау,
Дәу фәрпә та ныл сбон и!
Дә уаз номы әмсәр ныхас,
Тәхуды ‘мә, куы зонин...
Тыхдҗын Дә әмә бараг Дә –
Цәстуарзонәй наем ракәс,
Рәстудән дәр, мәнгудән дәр
Дә бәрzonд тәрхон рахәсс!

Аэппэтфæлдисæг Стыр Хуыцау,
 Табу Дын уа Дæхицæн,
 Пехуымпарæй, уæдæгондæй –
 Нæ сæ кæнys Ды хицæн!
 Дæ сыгъдæг ранæй рафæлгæс,
 О, ма ныл рахæт махыл –
 Дæ комытæф у н' алчи дæр,
 Нæ рыг дæр Дын зынаргъ у...
 Дæ рард дзигглотæн, о Хуыцау,
 Сыгъзæрин арфæ рауадз,
 О, адæмыл сæ зиныхай
 Уæлахиз кæнyn ма уадз!
 Ысфыдæх и, ыссырддзаст и
 Дæ буц байзæддаг абор, –
 О Стыр Хуыцау, ныххатыр кæн,
 Йæ низыхатт ын базон!
 Йæ низыхатт – йæ зæрдæйы,
 Ныррухс æй кæн Дæ фарнæй,
 Куыннæ ‘взида йæ хионмæ
 Хæцæнгарз æмæ армæй!
 Табу – Дæхицæн, Стыр Хуыцау,
 Дæу фæрцы та ныл сбон и,
 Дæ уаз номы æмсæр ныхас,
 Тæхуды ‘мæ, куы зонин...
 Ныххатин Дæм мæ зоныгыл:
 Ирон дзыллæ – Дæ уазæг,
 Аэrvylрайсом нæ хохрындзыл
 Зæлдаг сæуæхсид хъазæд!
 Йæ нæртон фидыц райгас уæд
 Фыдæлтыккон фæндырæн!
 Кьюбор лæппутæ-сагсуртæ
 Ирон чындзытæн гуырæд!
 Кæстæры куывдæн чъирийаг
 Ирон куырой æрыссæд,
 Ирон кæртæй ирон ныхас,
 Аэксæры къæрццау, хъуысæд!
 Бæрц æмæ фидыц саккаг кæн
 Нæ цин æмæ нæ рисæн,
 Кæраф æмæ æдзæстуарзон

Нæ зæрдæты ныңъист кæн!
Дæ уæздан арфæ саккаг кæ,
О Стыр Хуыңау, бæрzonдæй:
Ирон лæгæн йæ цонджы тых
Уæд коммæгæс йæ зондæн!
Бынатмондаг сæлхæртæй нын
Нæ рагон уæзæг бахиз,
Нæ дзырд æмæ нæ хъуыдаджы
Кæнæд Дæ ном уæлахиз!
О, ма скæнæд ирон лæгыл
Фыдбон æмæ фыдахсæв, –
Хæрамы бæсты Де Стыр Ном
Нæ зæрдæты куыд хæссæм!

1995.02.04 – 2001.20.12

РАГБОНТАЕ

O детство! Ковш душевной глуби.
Б. Пастернак

Куы сֆæлмæцын æлгъаг дам-думты мастæй,
Фæрнаэйдзаг ми куы нал фæахсы цæст, –
О сабидуг, сыгъзæрин фестай, участæн,
Мæ удлаууæн ды вæййыс уæд æрмæст.

Ды басгуыхтæ мæ цардвæндагæн рухс тын...
О сабидуг, – хъæдын бæх æмæ ехс...
Кæм-иу тылдысты, араугæ, мæ рустыл
Тæвд цæссыгтæ – ехх, уыңы дуджы фест!

...Кæныңц фæдисхъæр уасджытæ сæударыл...
Бæтæхъойыхъæу тарф фынæй кæны...
Ныллæгамад самандуркъул хæдзарæн
Йæ рудзынгæй гæзæмæ рухс кæлы...

2002

НОГБОН

Дис мæхæдæг дæр фækодтон
 (Афтæмæй та федтон цард):
 Саузым ахаста, ‘мæ Ногбон
 Уыд æвидыц, уыд æнкъард.

Сабитæ уал хъазынц кæрты,
 Фæлæ нау нывыл сæ хъазт...
 Заз дæр пака армæй уæртæ
 Арвмæ митæнхъæл нымдзаст.

Райсут, сабитæ, мæ арфæ:
 – Дардыл анæрæд уæ зард,
 Мит куыд рауардзæнис, афтæ
 Сомбон райдзаст уæд уæ цард!

...Хур – бæрzonд арвы бæстастæу
 Зæххæн цардамонд хæссы...
 Ногбон, сабитæ ‘мæ зазтæ
 Арвмæ митæнхъæл кæссынц...

2002

ХЪОЛА

Уæд оххай, оххай! Иры зæхх куы ныррызт,
 Кæны та ногæй сай марой, дæдæй...
 «Дæ мард фесæфа!» –
 Апы карз фыдæлгъыст
 Мæ дзыллаjы сæр байяæfta, уæууæй.

Ир фегуышпæг ærra хъысмæты дзæхстмæ,
 Фæдзæхста ма бæрzonд арвыл йæхи...
 Тæмæнкалаг æвзиst-дзæнхъæ къæдзæхтæ
 Ныр тугæвдylдæй равдыстой сæхи.

Аллоны зæххы царæфтыд кæстæртыл
 Куы næ ныууай фыркуыдæй ды фæсус,
 Фæхæр дæ дзыхæй дуртæ æмæ мæртæ,
 О рагон Иры хъарæггæнæг ус!

2004 азы сентябрь

* * *

Цыма дә цъити паргъяевта йәх хуылфәй,
 Цыма дә Терк аевзист доны цынадта,
 Цыма әрхызтә арвы ‘наебын къуырфәй,
 Цыма дә әрдз мә цин, мә мәтән радта...

Цъәх арв цыма цъәх тәдзынджытәй фемәхст
 Амә фәтагъд дә цъәх цәстытәм падәг...
 Авәццәгән, куы фембәлдыштәм демә,
 Уәд райдыдта мә пардамонды кадәг.

1961

* * *

Арбаудзәг та. Байтыгътон мә рудзынг.
 Авдадз уәлдәф әрбагуылф ласта уатмә.
 Мә бафале магноли артау судзы.
 Сәүүон хәхтә -

әгүышпәг әмә сатәг.

«Ысдзырдта» Терк...

Йә уыләнты змәлд фезнәт.
 Йә уынәр мыл аххон сагъәс әфтауы.
 Артәфсти зәхх -
 йә ихәнризәй фервәэст
 Амә та ногәй царды билцъ әфтауы.

Арпарди уалдзәг зәрдәтә ‘мә әрдзы.
 Парахатәй йә уәздан фәтк әвәры.
 Арвылаз наем әрбаңауы, уәддәр дзы
 Адзух нахицән ног ныфсытә ‘вәрәм.

КАР

Сырхзынг наемгуытау, Ивгъуыды фәнүкыл
 Мә царды бонтә уаражгау кәнинц.
 Чысыл артытау, дарынц уым бәрджытә
 Амә сәм тавын Абонәй мәхи.

Цәуын мәе кары.
 Зноны ләшшу нал дән.
 Мәхицән мын ныр кәстәртәе ағъдау
 Кәнүнц; куы мын мәе уәлдай нуазән айсынц,
 Куы та мын раттынц Ныхасы бынат.
 Ахсызгон мын күяннәе вәййы, уәвгәе та!
 Фәләе фесхойы зәрдәсәр қыдәр:
 Кәд фаг ләггад нәе бафтыди мәе къухты
 Мәе хистәртән... Уәд къахырбыл – мәе цард...
 Амәе кәд нал и рагбонтаем ыздәхән,
 Нәе бazzайдзәни хәс уәddәр мәнен:
 Мәе кәстәртән уыдзәни Абон Ивгъуыд,
 Амәе сын уадзын Абоны мәе уд,
 Мәе рәнхъытә – мәе уды урс ңәхәртә.

1972

* * *

Цы ‘рхәндәг дәе,
 әмбисәхсәвы дардәй
 әрбайхъусағ тәхгә поезды уасын:
 қыма ләгән йәе фәстаг ныфс фәласыс,
 қыма аәз нәе –
 ды вәййыс иунәг
 тары...

УРС СОНЕТ

Аслам монцә ад нал кәнүнц мәнән.
 Мәе уарзты фурд әррәсуг и, әрбадти.
 Зәххы уәлләр – әнәссыбыртт, әнцад,
 йәе арфы та әембу кәны сырх магмәе.

 Куы сраедувынц йәе сау риуәй әеваст
 Зынг ңәджындзтәе хъәрахстгәнгә, уыраугә,
 сәе уәлныхты уәд ракәссынц былар,
 стәй цардыхос – нәе дарәг хәхтәе ‘вдисән.

Мах әрдзы иу хай, әрдзы сконд ыстәм;
йә куырыхон фәтк махән у фәэмниаг:
цы кәнис, уый - зәрдиагәй, бәстон.

Кәд талф-тулф митәй не скәндзынән фарн
мә дзылләйән - фәлтау ләудзынән хъусәй...
Рәстәгмә. Кәнә, чи зоны, бынтон.

ÆВАСТ ФЕМБӘЛД

Мә зәдыхай мәм раңыди әргомәй
әви мыл зинтәхъарынц кәд сә масть?..
Мә зынг тәрныхыл сәмбәлди әваст
үәлвонг цъититы сатәг уддзәф комы...

Цыдтә мәннырдәм иударон фәлышты.
Арттывта арв - дә цәстыты тәмән...
Амә дыл гъа ныр андзәвой мә уырзтә,
раст афтә арв әргәрах ласта мән.

Нынкъуысыди,
йәхи ныууыгъта дуне,
зәххы къори йә бындарәй ныррызт.
...Әрчъицьдтон...
Уыдтән зыбыты иунәг...
Адзәм тары мә риуы гуыш-гуыш хъуист.

* * *

Фәраз, поэт, нынныхъуыр-иу дә хъәрзын:
Аевдис дә цин, ныгъуылдәй дар дә масть...
Хуымәтәг ләг әхшон уаргъау цы хәссы,
Дауән уый у сырхзынг әфсондзау раст!

Нәу алкәй хай рәстдәф хъуыдыйән ие 'рттывд... -
Уәдә дә зәрдыл ацы фәтк ләууәд,
Куы ракәсой амалджын сәудәджерта
Былышчиликәй дә буп рәнхъытәм, уәд.

Ныббар дæ ус, дæ тугæйгуырд хъæбултæн
Æбузى æмæ пайдамондаг ныхас...
«Ремонттыæ», «серванттæ», «гарнитуртæ» –
Бырæттæ сты!
Поэзи та – æгас!
Фæраз, кæд дын æнæфæлтæрд уæнгүйтæ –
Дæ кæстæртæ –
Нæ рог кæной дæ хæс...
Поэт, дæ мастæй ратæдзæг рæнхъытæй
Дæ бафхæрджытæн удæнцой æрхæсс!

Ызгъæллагом цæрæнбонты æхсыныс,
Фæлæ нах ахсы иуæн дæр йæ зонд:
Къæйных æрмæст дæ бакастæй кæй зыныс,
Æнæуи та дæ уд кæй у тæссонд...

ГУСАЛТЫ Барис

ÆМÆ ҮЙЙ ЦЫДÆР УДЫГАГА КУЫ Ү!..

Уацау

Xъ

азгæмхасæнты йæ фелхыскъ кæныны охыл Черменæн исчи йæ хæлæрттæй афтæ куы бафидис кæнид, ды та мын чи дæ, дæумæ дæ къæбæргæнæг Дадиккайы гуырæн бон дæхионæй дæр уæлдæр æвæрд куы у, зæгъгæ, уæд уыцы æлхыскъгæнæг фыдæнхъæл фæуаид. Ома ахæм фидис Черменмæ æппындæр хъыг нæ фækæсиd, ницæмæ йæ 'рдариd – ницы дæлсынкъ уайдзæфмæ дзы фехсаид йæ зæрдæ. Стæй афтæ дæр нæ, афтæ, фæлæ ма йемæ дæр сразу уаид, рæстытæ дзураg æй схонид, æцæг иу хабар фæбæлвырдгæнгæйæ:

– Уæ мæ зынаргъ удлæууæн æрдхæрдтæ! – райдаид йæхæдæг дæр хъазтæмхæст хъæлæсыуагæй. – Кæцæй хъуамæ разындаид мæнмæ уыцы тæхудиаджы зæрдæйы ахаст мæхи гуырæн бонмæ, кæд æмæ... Уæддæр æнæ диссаг не стут, фæлывæздонд горæтtag ираттæ! Æндæр уæм уæдæ куыд нæ хъары, хъæууон царды сымах сахайраг чъыллиппытæ-хъыллиппытæн – алы гуырæн бонтæ-йедтæн – бынат кæй нæ уыд, уий?! Уымæн, æмæ нæ фидыдтой, хъæу ма æцæг хъæу куы уыд, уæд: афтæ æнæвдæлон уыд, æмæ йæ куыдзыл дур фехсынмæ дæр куы не 'вдæлди...

Фæлæ æнæ хынджылæгæй, æнæ хъазгæйæ та куы дзура, уæд, æцæгæй дæр, сæ сидзæргæс мадæлтæ уыдæттыл уыды-

сты, ахәм буң митыл, ноджы ма Стыр хәстү фәстәйи стонг амә бәгънәг-бәгъәввад азты?!

Мәнә йәхи мад Замираәт, – рухс дзәнәтү Дзәм-дзәмү суадоны билгәрон цъәх нәууыл фәбада, амә кәдәй-уәдәй йә фәллад ссәя! – күистдомд, Цәльчы быдыры дымгәхост, мастифхәрд сидзәргәс. Сәумәдәвдәгәй-иу йә дәвдәг уазал әнәарт уаты удаистәй фестад, кәд мын айрәджы, зәгъгә, амә-иу ын кәд цәугәтәхгәйә айдагъ хъәбәр кәрдзын – раст дзы зәгәлтә хой, ахәм хъәбәр-иу уыдаид! – әна сәкәр фыңғә донимә скомдзәгтә кәнын бантыст, уәд – хорз. Кәм ын уыд сәкәр, кәм ын уыдаид суг йә чындыу уаты арт скәнинән: адәм ма уәд уәлмәрдты акъаци цырттыә дәр басыгътой се 'вәрәзы адәргәй...

Йе 'фсин та, Чермены фыдыымад Хъызмыдә, сә мамәлайы къәбәр цәттәе кодта сәнар амә каухаләнты артыл зымәгон хәдзары.

Цастә-иу батәфстаид уыцы тыр-тыраг артәй уәрәх хәдзар, фәлә хъәрмусты тәф уәддәр кодта, амә Чермен амә зәронд ус уым хүйссүйисты, йә мад амә йә кәстәр хо та иумә – мады фәстә-иу Знаринә стыр сихәрттәм хүйсгәйә баззад, йә сабидуджы амондән ыл нырма нәдәр ахуыры, нәдәр хәдзары күистытәй исты уәз цыд...

Фәлә ма сымах, горәтәг әнәфенд дзиглотә, афтә дәр бадис кәндзыистут, зәгъгә, амә-иу әхсәв амә бон кәрәдзийән фәндаграст күы дзырдтой, уәд та-иу цәмән фестад йә хъарм-гонд хүйссәнәй дә мәгүүр мад – колхозон быдыр ын исты завод уыд, гудокмә гәсгә кәм кусынц, уый? Бавзәрстаис ма уәдә афәстиат уәвүн, әндәра дә гуырәй райгә нә уыдаис, дә къәхтә иуахәмә уәд раст нә арәзтаис, Сыбыры амәй-ай бинагдәр къәй кәм ис, уырдәм!

Бынтон әнахъом сабиты сидзәргәс мад кәй дә, сә фыд Гитлеримә Сталины хәстү кәй фәмард, уымә дәр дын нә фәкастаиккой. Чи зоны, амә ын уыйадыл Сыбырмә хәссынәй бахатыр кодтаиккой, фәлә дәм фаг нәй уыцы әлгъыистаджы «фәллойбонтә», зәгъгә, уәд дын сусәни мәй дә картоф йә тәккә бәлоны айчы асәй сфаилыдтаиккой.

Уәд цәмәнты ныббыхстой адәм, цәмәнты! Уәлдайдәр сылтоймәттә! Уәлдайдәр сидзәргәстә! Стырдәр цырт нәй, ахәм сызгъәринәй амбәлы сәвәрын уәдиккон сидзәргәсән! Дис-саг: Зураб Церетелийы зонд ай ныронг куыд не 'рцахсы?..

Ныры фәлтәр та цы 'мбарынц әңгәг зынтән, кәд уыдан дәр цыдаәр хуягтә әйиафынц, уәddәр? Фәлә ма мә афтә дәр, чи зоны, әмә дисгәнгәйә бафарстәуа, зымәгон та сын тыгъд быдыры цы күистаг уыд, уымәй. Зымәджы тәккә хъизты та-иу сә тәккә нартхортонгәйә уыдисты – сә къәхтыл-иу уәрдҗиты сәртәм алы хәбырәгтә стыхтой, далә Сталинграды бынмә хәстыты немыц күид кодтой, афтә, әмә-иу нартхоры хъәлләгъссәндгә цыдисты, миты бын ын агуырдтой йе 'фсиртә әмә сә әхсәстөй.

Йә мады рәесугъд къухтә-иу цы хуызәттә ныйисты – йә хъәбулты сәртә әрләгъз кәна үыцы дәрзәг армәй, уый дәр йә зәрдә нә күимдә...

Ахәм хъазуатон күистән, әңгәг хъазайрағты күистән та йә мызд уыди дунетән әмбисондән дзурина «трудодень» – «фәллойбон». Фәлә цы 'мбисондән хәссинаг әрымысынц әнәзәрдә чидәртә та хәсты размә, дам, колхоз адәмән сә күистмә гәсгә байуәрста мыд әмә дыргътә, неситә әмә харбызтә, стәй уыйбәрц нартхор, әмә, дам, әй адәм сә хәдзәрттәм уадзгә дәр нал кодтой, аласут әй фәстәмә колхозмә, зәгъгә. Мыд, неситә, харбызтә әмә сәм-иу хор урс паддзахы заман дәр фагәй фылдәр уыд, фәлә-иу мачи загътаид нартхорәй, нә мә хъәуы, зәгъгә! Үәд цәуынна? Фос дардтой үәд уымән әмә, фос! Уыди сәм къутутә дәр, уыди сәм хордәттә, амбартә! Кулактә кәнын сә күи райдытой, үәд та ма адәммә цәй фос әмә цәй къутутә баззад, әмә сә үыцы нартхор дәр уымән нал хъуыд, кәд сын әңгәгәй дәр иуахәмә афтә таучел рәдауәй хор уәрстөй, уәddәр.

Хәсты фәстәйи азты та-иу арәх афтә дәр рауд, әмә-иу колхозонтә сәхәдәг хәсдҗинаәй кәд баззадысты: уартә, дам, цъатахәцца дзул нә хордтай соидзәстытә донджахъи хъәрмұхыппимә сихорән? Хордтай! Гъемә уыданы хардзы фаг дәр нә систад дә иғәрәй хүм кәныны пайда...

О, о, әңгәг хъазайраг-цагъайраг фәллойгәнәг уыд колхозон ләг, хъәстагәй дәр йә хъаст хәссән кәмән нә уыд – кәмә әмә кәдәм? Иунәт Хуыцауәй фаләмә. Уый та йә рәстмәйи тәрхон рахәссыныл ерыс никуы фәкәны, уәзбынәй сирәг хәрәгты бады...

Цы ма сәйраджыдәртәй?.. О, сә мад-иу изәрыщәстыл хъәмә күи раздәхт, үәд та – ногист! Әнәрхъәцәй йәм әнхъәлмә

кастысты хъәууон хәдзары әнәбын-әнәкәрон зиләнтә-кәнинәгтә. Әмә-иу ын, йәхимә күйд хуыздәр каст, күйд аивдәр, афтә кәныны бар дәр ын сә куы уыдаид, фәлә ыйн йә алы фезмәлд-фәзылдмә дәр Хъызмыдә цырдзастәй йә хъус дардта, Зилгәйи хъәуы әфсинты карзәр әмә домагдәр. Хъәубәстәй йә уәдә дзәгъәлы рахуыдтой Энкывыды. Иннәр-дигәй та...

Уыцы иннәрдигәй хицәнәй Замирәтмә дәр хауд әмә әмткәй хъәубәстәм дәр: Хъызмыдәйән йәхи әфсин Бургалон бирә хъыцьыдәттә бануазын кодта йә фыддәрагән митәй, йә мәстәймарәнтәй – йә иннә мысинаңты әхсән дзы иу та ахәм уыд зәронд үсән: әнәахуырст фәтәнфәйнәг пъолтә, дам-иу, ныхсадтон, ныххафтон карды комәй, җәхәртә-иу скалдтой, ләджы зәрдә нә загътаид уыдоныл къахыдарәсү бацәуын, фәлә-иу Бургалон, мәрдтү мә тәригъәдәй хәрәджы тъәнгтә фәхәра, бавдәлд әмә-иу уыцы ногәхсадыл тасы дзаг цыыф бакалтта, быламыхъхъ цыыф!.. Гъемә йәм Хъызмыдәмә йәхи зәрдәйи сынчъыты раз йә чындзы тухитә цъутхәлтәй уәлдай нә кастысты... Стәй фыддәрадән митә дәр нә кодта.

Хъәубәстә та...

Цы хорз цард у, цы, мәгуырәй дәр әнгом хъәубәсты әхсән җәрын, кәрәдзиуыл әнувид адәмү әхсән дә бонтә әрвityн, сә хъәләба дәр тәбәгъты дзыгъал-мыгъул хъәләбайә уәлдай куы ницы уа, уәд. Фәлә сыл адәмил дзырдыскъәфән дуджы, хәрзәртү сафән дуджы цыдәр сау зәды әлгъыист әрцид, цыдәр дәлимоны кәләнтә, бынтондәр ныгалиутә сә фыдәлты зонд, кәрәдзийи сәрүл сәзурынхъом нал уыдисты, асаст сә кәддәры әнәбасәттон ирон ныфс...

О, фәлә-иу исты циндзинадмә Хъызмыдәй йә хуын куы ба-хаста – артә чырийы, карк әмә фәрсыгъд арахъхъай дзаг туыбынджын графин, уәд-иу ай әфсинтә фәсвәд амбәхстой: Хъызмыдәйи конд уәлибәхты хәрзадән дзы әмбал нә уыд, уый конд арахъхъ та Калининән нә, фәлә суанг Сосойән йәхицән дәр фәңдидаид йә сәнахуыр зәрдәмә. Суанг ма Черчиллы конъякцыбәл зәрдәмә дәр! Үәдәй йә фых карчы фыд дәр әндәр ад кодта. Цы рухс дунейы ис, уырдыгәй сызгъәрин талатә суадзәд..

Әппәт уыдаттә Чермены зәрдыл уымән әрәфтыдисты, әмә – бәргә, йә фыдвәндәй фыдгәнд чи у, фыдызыдыхъытә

хъуыдигәнәг, искәй бафхәрын әхсәр әркъәрцц кәнынәй тәригъәддагәр хъуыдаг кәмә нә кәсы, уыданы, бәргә, афтә бафәдзәхс мыйгамә, баиргъәв сә рагацу:

— Стыр хәсты сидзәрты хъыджы бацәуынәй уә Хуыцау бахизәд! Фыццаджы-фыццагдәр уымән, әмә уыдан, сә хәстон зынгхуист фыдәлтәй сәрыстыр уәвгәйә, лыстытәй артыл дәр спәлхъ-пәлхъ кәнынц, уайсаҳат рафыцынц — ома чысыл мастиә дәр сә зонд куырм кәны әмә... әмә... Хәрз чысыл сабитә ма күү уыдисты, уәдәй фәстәмә бәллыдысты алы гитлертә-фашисттәй сә туг райсынмә, сә сидзәрты масти суадзынмә — ахәмтыйл, гитлертыл, нымад та сәм сты иннәтыйл уырсиуәт кәнынмә әргомыздәхт адәм, рәстаг ләджы цард әнадгәндҗытә, алы әгъдаухалдҗытә, зонгә-зоныны хылкъаҳдҗытә...

Әмбары йә, куыд ай ома не 'мбары Чермен, стыр худәг кәй уайд ахәм фәдзәхстытәгәнәг, уый: цыфәнды зондджын ныхәстәм гәсгә дәр, цыфәнды әртхъирәнтәм гәсгә дәр кәд чи сраестzonд, сраестуаг, сбәzzон адәмы 'хсәнмә әдасәй руадзынмә, ие 'фсарм уымәй размә гуырысхойаг къахыр кәд каст искаәмә, уәд..

Дзырд кәмә нә хъары, — йә комы фарн кәмән бады, раст ахәм ләджы ныхасәй дәр читт чи нә кәны, — уыци Хуыцауы налат гуырдәх хәмпәлгәрдәг амброзийау сарәх сты. Уымән, әмә йед.. Ирон хъәу ирон әгъдау-әфсармыйл хәст нал у, нал у уый йә цардарәстады бындур. Хъәу дәр йә рагвәдәй фәцуудытта, фәиртәст әмә тәссармә аләгәрста: нал дзы ис, кәстәртә зонд кәмәй исой, кәмәй тәрсой-әфсәрмә кәнойй, ахәм хистәртә — хъәуты хәрзәдҗытәй чи хәсты баззад, чи дзырдхәсджыты ерысты амәддаг баци. Ләг әфсарм-әгъдауәй цух күү уа, уәд та дзы әфсәстәй хуы уайы, әххормагәй та — бирәгъ, искәй хурхма ләбурәг къуыбырхъус...

Дзырд — райдайән, әфсарм әмә дзырд — астәустәг, дзырд әмә намыс — царды алхынц, йә кәрон.

Гъемә та — нә цард уәддәр әмә уәддәр әвәгәсәг кәй нәу, ацы дуне дзәгъәләй уагъд! — уымә гәсгә кәд нә ныфсы стәг бынтон нә асәттид, нә ныгуузалфәнүк уайд ирон къона, әмә та кәд разынид адәмы цардивәг, адәмы уагивәг йә дардмәуынәгәй хорз зонд, фыдәлтән дәр табуйаг чи уыдзән, ахәм зондахаст, ахәм зәрдәйысконд. Адәмы курдиат әмә Хуыцауы фәндәй!

Мәнә мын Хуымәлләджы дон зилгәтә кәны, әмә та Черме-

нән дәр афәдзы дәргъән дәрдтыл зилахарәй ацы бон әрцид – Дадиккайы гуырән бон та әрхәццә-раләууыд уалдзәгән йә тәккә әрбәастоныл – Хуымгәнәны мәйи әмбисыл. Дадикка уымәй тыңг раст бакодта, йәхимә судзины бартә кәй райста әмә Чермены та фәдзәлыл әфтид әндахы бынаты кәй сәвәрдта әмә йә үә фәдил горәтмә кәй раласта, уымәй. Уәдә кәцы саурәсугъд баивта йә райтурын горәтаг бәстә хъәукаг цәрән хәдзарыл, гъа, дунетән фәзминаң әмбисонды уарзт ма ныккәнәд йә фидәни сабиты фыды, әндәр?..

О, әмә Черменән йә цәсты үәхи гуырән бон үәуыннәе сыйтджын, уый тыхтәй-фыдтәй бамбарын кодта, фәлә үә иунәг хъәбул – Иналы мады гуырән бәрәгбон та ма йын уымән у уәлдай уарzon, әмә сәм уәд – 12 апрелы әрвylaz дәр әнә уәлдай хъулон хонджытәй, сунг ма әнә зәрдыл әрләууын кәнгәйә дәр, изәры цыппар-фондз сахатмә әрпәр-пәр кәнынц урс әхсинджытә, ома Дадиккайы әмкъласонтә, әнустәм әвзонг әмкъласонтә. Әмә уыдоны үыбар-үыбур, уыдоны оххытә-аххытәм, сә кәрәдзиуыл рацинтә-бацинтәм кәсын әмә хъусын үәхәдәг къаты бонтәй әнәхъән афәдзы аргъ куы вәйи! Әмә циу уәдә цард, циу, адәм дзы сә кәрәдзийи цинтәй куы нә рәзор, куы нә дзы кәной цардуар-зәгой; сә кәрәдзи зынтыл рисгәйә куы нә фидар кәной сә ахастдинәдтә, уәд?.. Кәрәдзийән уды әнцәйттә, ныфсы үәдҗынди тә чи у, уыдоны цардмә паддзәхтә-президенттә дәр хәләгәй мәләт сты, ахәм әмбәлтә-хәләртты ахәстытә нә фәфаг кәны мулкәй бонджынтаң дәр сә фесхъиу-фесхъиу-гәнаг царды – әмә уымән нә базонынц, сыйгъәринты кәрийи сәр бадгәйә дәр, әңгәт амонд цы у, уый...»

Ахәм дзәнгәрәджы уалдзыгон хъәлдзәг зәлтәм-иу ләп-пуйа уәнгрогәй Уастырджи дәр цырдвадәй җексизгонәй ак-әсисид уазджытәм! Әмә цыма тыңг рагәй, цалдәргай азты нә федтой сә кәрәдзи, уыйа зәрдәлхәнән дистә сарәх вәйиынц, зәрдәйыл сой тадзәнтә, сыйгъдәг Дадиккайы номыл буд судзәнтә:

- Диккә, дә сәр кәй фәхаласдзәф, уый нырма ницы амоны!..
- Ома уыйхыгъд «в душе ни одного седого волоса и старческой нежности нет в ней», наә?
- Дәу үеддәмә нә къласы Маяковскийи ничи уарзта, Диккә.
- Нә үә уарзтат әмә федтат – үәхимә үә дынджыр къух

систа... Поэты ма уарз, уәд ма уымәй тәригъәддагдәр исты ис зәххыл?! Стәй, мәнмә гәсгә, Достоевский бынтон раст нау – «не красота спасет мир», фәлә любовь – уарзондзинад...

– Омә дә маx дәр уымән любить кәнәм, уымән уарзәм! Кәд дын дә рәсугъд қәхтә, дә диссаджы гурырыондмә нә цәстүи фиутә хәләгәй тайынц, уәддәр!..

Ахәм дзырдәппарәнтә, иударон зәрдәлхәнәнтә дәр ахәм бон ңауынц хұуыдаджы, фәлә, сә зәрдиаг ныхасы куы баңғуынц, алы хабәрттә-кәйттәм куы бавдәлынц, уәд та сә ләг цы нә фехъусдзән әмә цы нә базондзән, цы нә! Сылгоймәгтәй басусәг кәнын, әвәццәгән, иу хұуыддагән дәр нәй уалә уәлбыләгты царды дәр. Кәәжүй куы базонынц, алцыпрат сә хұустыл куыд аерцәуы, уый րаргом кәнын та иу ләджене бол дәр нә бауыдзән.

Әрмәст сын иу цыдәрүл дзурын фәдзәхстай у – нәдәр ыл зәрдиагәй тәрхәттә кәнән ис, нәдәр хъазгәйә истытә ләхурән – Дадиккайы гурыраң бол әмә Космонавтиқәйы бол иу бонмә кәй әйиафынц, уый тыххәй. Иуәй, ахәм ныхәстәй зәрдәцъәх фәецис, иннәмәй Гагарини стахтәй раздәр рай-гурырди Дадикка...

О, әмә чи сты сәхәдәг та, сәхәдәг, уышы әнусон әвзорнг әхсинджытә? Барәй цыма афтә рауад, барәй сә цыма исчи равзәрста, уйайу сты кавказаг чысыл интернационал. Йә амонд хәрәгыл абадид, исчи иумә ирон, сомихаг, гуырдзиаг, уырыс-саг әмә ма суант дзуттаг-уират сылгоймәгты феннимә куы ба-бәллид, уәд: уартә диваны рәбын фәстәдзәгәй бады гуырдзиаг бәстүрәсугъд Лерә (әххәст номәй Валерия). Кәс әмә йәм кәс, куы әргомәй, куы исты әфсәннәти – нә йын бафсәддзынәй үә уындәй. Раст зәгъәйә, гуырдзыма ирәттау арах не сты рәсугъд чызджытә, фәлә сәм хәрзуындыл сәмбәлдәтә, зәгъәг, уәд та... Уәд та сә рәсугъд раст Лерәйи халәмдих вәййи, Ладо Гудиашвилии конд ныvtәй цыма рахизынц цардмә, уйайу. Даргъкъубал, урс ләгъздзәсгом, сәгүүты стыр цәстүтә сын, әнәбын къуырф се 'нгас...

Лерәйи аңырдыгәй та әмраст бады саурәсугъд, хъоппәгдзәст чызг-сылгоймаг, Дзәуджыхъәуы сомихәгты цәстүи рухс әмә зәрдәйи сой Марго (кәй зәгъын әй хъәуы – Маргориттәйи цыбырдым хұыз у йә буц ном. Ахәм худәндзаст әмә фырзонд-джын сты үә цәстүтә, әмә дәм худинаң кәсдзәни, куыддәр

әй айдагъ зәрдәмәдзәүгә сылгоймагыл йеддәмә күңицәуыл нымаинаг уай, уәд. Йә зондджынәй йын уыйбәрц не стъәлфдзына, йә худәндзаст дә цас хъуыдыйаг кәна, мидыс-хъиуәг. Йә цыргъ әвзаг – ссад хъама.

Хицәнәй мутаканджын къәләт бандоныл бадәг та у Аня, мәнә бәркаджын сылгоймаг, зәгъгә, кәмәй бакәнынц, ахәм. Әмхәеццауг уырыссаг – йә фыд уырыссаг, йә мад та ирон. Әмә күңд диссаг у сә миниуәг ираәттән: кәмәфәнды дәр смой кәнәд ирон чызг, уәддәр ыл уыйас дис нае фәкәнынц, раст ма негр устурыл дәр, фәлә – уырыссаг?! Уымән историон аәгъдауәй ис, әвәццағән, исты аәфсон, исты бындур – уырыссагәй ләг скәнинмә ахәм зәрдә цәмән дарынц ирон адәм, уымән...

Аниый ном дәр къудикъуырд у, ноджы ма әнахуыр хуызы: хъуама аәххәстәй йә ном уыдаид Аннаә, уымән та у Анастасия. Цыбыр хуызай та йын әмбәлди Настя, фәлә кәйдәр цәхгәрмәцыд фәндәй фәАня... Стыртә, сәвдженитәй йын ахәм әвзонг чызджы цәстгом ис, әмә – диссаг! Әнәбары дәр аәм кәсгәйә аzzайынц, фыццаг хатт ай чи фене, уыдон. Кәд зәрдә исы, уәддәр ын Чермен та йәхимидағ тәригъәд фәкәны, йә гуырыкоң әмә йә цәстгомәвәрд иумә кәй нае фидауынц, уый тыххәй. Ноджы ма йә ләг йә цуры – тихаләгәй цы кәнис... Аня иуахәмы Черменән йә тәригъәдгәнәджы цәстәнгас ацахста... Бирә хәттыты йын-иу ай фәфиппайдта, фәлә йын худгәйә аәрмәстдәр уәд загъта:

– Чера, не переживай за меня: женәины должно быть много! – әмә йә цъәх цәстытә – мәнә ма хурдзәфәй свәйиы дендҗызы уылән ахәм цъәххүз, – цард адджынгәнәг рухсәй ныттәпп ластой. Тәхудидәгәй, басаби у, әмә дә Аня йә дын-дҗыр хъарм хъәбысы ма бандордәд!..

Ия чи у, Ия – дзыгъуырдзаст дзуттаг, уымән та зонды къуыбыloitә схонән раст йә даргъ аңгуылдзатә дәр ис. Әмә мәнә, хохаг уирәгтә кәй хонынц, таттә әмә гуырдзиаг, уыданәй нае, фәлә аәцәг дзуттытәй у – әвзаг дәр хиконд идиш нае, фәлә сә фыдәлтыккон иврит зоны, сахуыр ай кодта, араентә күң бай-гом сты, уәд. Әргом ай нае зәгъы, фәлә цыма йә зәрды сә раг уәзәтмә афтын ис – кәнә рәстәтмә, кәнә, фенд әмә цард күңд амоной, уымә гәсгә та цәрынмә.

Рагәй-әрәгмә дәр ахсәндзарды иу ахсджиаг фәзилән Чер-

мены дисы бафтауы, йәх хъуыды йәем күй фәкомкоммә вәййы, уәд. Зәххы къориый адәмтән сәе дзәвгар хай, дзуттаг адәм цы дин архъуыды кодтой, цы ләг-хуыцауы арымысыдысты сәе ирвәзынгәнәджы номимә, уыңы дин райстой, уыңы Ешua Чырысийән кувынц, афтәмәй дзуттәгтән та сәхицәй се сәфт уынынц – сәе хъуг сәе кәмән фәхуыскъ вәййы, уый дәр ай уыданы аххос кәнү, уыданыл аххуырсы, сәе хинтә әмә кәләнтыл. Әмә сәе, йәх бол сыл кәмән цәуы, уыдан әнауәрдонәй мардтой әмә ми-луантәйттәй цагътой, сымах, дам, антихристтә стут, не ‘ләдер, наә ирвәзынгәнәг Чырысийы, дам, нын дзуарыл байтыгътат...

Әмә цыма Ияйы цәсттыты дәр цыдәр ахәм мидсагъәс ба-цахст: цасфәнды йын күй дзурай, сыгъдәг, хорз зәрдәе йәем дарыс, дәхи хуызән адәймагыл ай нымайс, зәгътә, уәддәр ай бынтон наә бауырнән, әңдәджытә кәй дзурыс, уый. Афтәмәй та ма цы стырдаәр әмә хуыздәр хорз ракәнән ис иу адәмән иннәтән – дин раттынәй әмә сын хуыцау раттынәй райгондәр цәмәй хъумә фәуыдаиккой?

Цы худәг у: ныр, зәгъәм, кәйдәр зәрды аәрағтыд уарзәгойә Ияйы ном дәр буцдәры охыл фәңбырдәр кәнүн, уәд ын цы ‘рхъуыды кәнид – И-йә схонид? Уәдәмәе йын йә «я» наә хъәуы ахауын кәнүн, фәлә ма йәм бафтау: Ияйқә! Кәнә та – Ияечка...

Чермены зәрдыл әнәнхъәләжды цыдәр ахәм аәрбаләууыд, әмә йәхи нал баурәдта, срәңигъта, хъәрәй дзуринаң цы наә уыд, уый – цәй, ацы ‘мбәлтты ‘мбырды аүуәлтү йәх хъазынмә аздахән дәр уыдзән: исты циндзинады охыл чи бамбырд вәййы, уыданы сәе бахъәлдәзәгән мәнг аәфсон йеддәмәе күй наә фәхъәуы:

- Ияечка...
- Цы, Черменчик?
- Цы дын уарзын, уый зоныс...
- Мә урс дәллагхъуыр, мә мидбыл бахудт, әви мә чызгон риуты размәбырст-атақә?
- Бауадз ма йә, Ия! Кәдәй-уәдәй ма ләг уарзты кой хъусы!
- Уадзын ай, Марго! Гъа-ма, Черә, схъәр ай кән дә сусәг хъынцым.
- Йед... Иу хъынцым дәр наәу, стәй мәнәе аәнәуый уарзтмә дәр ници бар дары: дә къахайст, дә фадыварц дын уарзын. Күй фәңәйцәуыс, уәд дә къехтә әнахуыр хъәлдәзәг вәййынц – ләг уадидәгән бадзәбәхзәрдә вәййы, бадунеуарzon...

— Диккә! Къырма бадә, әви, ам цытә ңауы, уйй нә хъусыс? — Хъусын, Лерә, хъусын. Әмә, дуне йә равзәрдәй нырмә ңауыл сахуыр, уыңы хабәрттәй уәлдай дзы ницы ңауы: кәд райгуырд әмә кәм райгуырд ахәм нәл адәймаг, әмә йә къәбәргәнәджы әмбәлттәй искәмә յә зәрдә кәмән нә бахъазы?! Черә мын ңәра, Черә мын уарза, әндәр хорз мән нә хъәуы мәе бонәй бон зәрондәр ңарды...

«Цы әдилыйән сфаәлдыстай, Сфаәлдисәг, нәлгоймаджы — ахәм ма дзы әңцион фәндаг уыдзән, уйй зәрдәмә фәндаджы хуызән! Уйядыл та... Уйй хыгъд та цы 'нцион бафхәрән әмә акъахән у сылгоймаджы уәләнгтай зәрдә», — цүс фәфәсмойнаг Чөрмен үә ныхастыл, фәлә, үә хуызыл күйд ницы фәбәрәг дара, уыл бацархайды, әмә үә каст Ринәмә скодта.

Цы чысыл интернационалы кой үәм уыд, уйй күйд хъумә сфидауа әнә ирон зәдгуырдәй — әмә дын мәнә Ринә, Зәри-нәйә рантысгә ләппын ном — үә иударон әмә буцвәлышт ном. Кәд лымәнты 'хсән дәр чидәртә сә кәрәдзийән уәлдай хәстәгдәр вәййынц, уدادджеңдәр Хуыщауы тәрхонәй, үәд ахәмтәй бастуынты Дадикка әмә Ринә.

Ринә нәлгоймаджы фәрскәй сконд нәу, фәлә, цы згъәры әмном у, уымәй — сырх зәринәй. Фәлмән дәм баҳудт — дә зәрдә барухс; фәрсмә дәм әрбакаст үә мыдхуыз ңастьытәй — мигъты 'хсәнәй дәм зәрдәхәлар хур үә был радардта, әмә та фәцардхъом дә; үә ирон зонды әрдз та ахәм у, әмә — әнәхсәст ләгән рагаңа алцыдәр хатыргәнәг: цы дәм мәстәй хәла, үәдә, кәд әмә де скәнәджы уынаффәйә дә ухәм әмә ахәм. Ахәм әнәджељетт: үә урсбуар әмдымбыл бағынәг ңәнгтәм ын әнцад-әнцойә қәсисиң иу зын у, иу зын, әмә ма ләг үәхи тыхамәлттәй фәуромы, ма үин сыл әрхәсса үә къүх, ма үин сә барәвдауа үә ризгә бавнәлдәй...

Үә цуры смәсты дә әмә пихыләйттә калыс — цы 'нәхъола дә, цы 'нәфенән дә, цы 'нәчетар-әнәдзуар дә, цы!

Үә цуры исты ахәм анекдот дзурис, исты ахәм әрдон мон-дәгты хъәстә хабар — цы фосгонд дә, цы бодзәнгәс дә, цы!

Адаимаджы әфсармән ма ахәм сылгоймаг ңәджеңдәтә, ах-хәрдҗытә нәй, зәгъгә, үәд ңарды цар бынтон ныккәлид әмә адәмтә үә быны ныщыңъәл, ныттәбәкк қәнид, ныххәфсциист...

Мәнә ахәм тыхст, бахъуаджы сахат та Дадиккайән дәр әмә иннәтән дәр Ринә — Хуыщауы минәварәй қәстәри-

уәтгәнәг, фәкәсәг. Амә та абонсарәй дәр Дадиккайы уәлхъус ләууы әмә куы нуритә сыйғдағ кәны цәхдонән, фыдджынтаң; куы хъәдындзә стигъы әмә кәрды, уазал дон сыл уадзгәйә – йә цәссиг ын ма фемәхсын кәнәй; куы уырыдзытә насхафәнәй хафы; куы къуыдырфых айчытә нывәфтыд лыгтә кәны; куы уәлартмә дары йә цәст...

Мәнә афтә цардхузызәй, алы сагъәстә-удхайраг хъуыдитәй сәрибарәй баддзысты адәм, дзаджджын фынгтыл рабадыны агъоммә ноджы, әмә дәм дзәгъәлдзүйә кәцәйдәр әрбамидәг уыдзән йә сау фәлысты әнәбайрайтәй әнкъарән: раләудзән, уәдәй йын әнә раләугә дәр цы ис, ахәм боны сахат, әмә мәнә ныры нывтә-цаутә стыр амондау кәд мысдзына, кәд сәм батәхуды кәндзына, гъәй-джиди, әмә ма афтә әвдәлонәй абад, исты зондджын нә, фәлә сонт, сәрхъән ныхәстә дәр кән, басәттә та исқәцы сылгоймагән, йә къахист дәзәрдәмә кәй цәуы, йә къеҳтә дәм рәсугъд әмә – мәнә царциаты цирчытә! – әмә хъәлдзәг кәй кәсинац, ууыл.

Нә, сылгоймәгты 'хсән зыбыты иунәг нәлгоймаг кәй у, паддзахиуәтгәнәг, уымә нә бабәллид – бәргәе йә фәнды, йә уарзон әмгәртәй исчи, уәд та иу-дуууәйә куы уаиккой йемә, уый, фәлә... Дадиккайы'мкъласонтә дәр әнә ләгтәй әрбаңа-уынц, хүмәтәджы гуырән бон куы вәййы, әнә уәлдай буцәй бәрәтгәнинаг, уәд – әмә никәй әрхоны Чермен дәр ахәм агадтмә. Сә фырт Инал дәр әгъдаудәттәджы кары бәргәе баңыд – айфыңцаг йә иу әмә ссәдз азы йәхі фесты, фәлә ныр дыккәгәм аз уартә Канадәйи йә амонд фәлвары исты ахуыры фәндагыл әрләууынмә: Уәрәсейы уәлдәр скъола, дам, цәстү уыйбәрц нә ахады, әмә дзы йә ахуыр әрдәгыл фәуагъта...

Йә мәгуыр мад та-иу Чермены дәлә Елхотмә дәр тыхтәй-фыдтәй ауагъта ие 'рдхорд Кодзырты Генәтәм, уый, дам, да-а-ла кәм әмә кәм ис, зәгъгә... Къорд ләппу әмә чызгәй аңыдысты Иналитә Амырыкмә афәдзмә 'мгъуыдәй, әмә сә 'рмәст иу раздәхт, англисаг әвзаг, әви францаг әвзәрдәр чи зыдта, уый, иннәтә та Иналуа фәдзурынц сә ныйгарджытән: «Кәдәм здәхәм, кәй хъәуәм Иристоны әнә «хъуынджын-къух» фәхәцәгәй? Бәгәны 'нцүхәм нә уынгты фисынтыл?..»

Бәтәхъойхъауы Дзәгъәл коммә ахәссәгау ахастой Чермены ие 'нәбары хъуыдитә әмә сыл нал афәстиат, кәд ай йә

зәрдә срәхуыста, Иналы әрымысгәйә, уәddәр. Әрмәст, күнд ини йә бафиппайа, афтә риуы дзаг риуы арфәй суләфыд амә сабыргай рауләфыд, кәнгә хъәлдәзәгәй уал фәкодта:

– Йарәппын, каст ма цәмә у? Цы зын мын вәййы, цы, җәттә фынджы уәлхъус, дә комыдаттә ныхъуыргәйә, бадын! Арәби, стуаг уыдзән водкә, сәнхъиздзән бәгәнә – уартә йын иу әнәфенд зарәгаразәг күнд тәрсы, афтә. Әндәра уәдә искуыдәр ма бәгәнйән сәнхъизынәй тәрс! Әвәңцәгән, ыстуаг уыдзән зәгъинаг уыд...

Әмә күывдзаутә бахудызмәл сты, базмәльдысты кәдәй-уәдәй – җәттә сты ома бәрнон хъуыддаджы баңауын, фынджы хистәры – Чермены – күывдтытәм зәрдәбынәй хъусын, уымән әмә йын афон дәр у йә уаг зонын: иугәр йәхимә кувәг-табугәнәджы рохтә райста, уәд йә хуыз дәр күүддәр аивы, әңгәт дзуары ләдҗы әүүәлтү баңауы әмә, күнд зәрдиагәй фәкувы, афтә зәрдиагәй йәм фембәлы хъусын дәр, науәд, әндәр исты ныхәстыл куы схәцай, уый йә тәккә кувгәйә, уәд дыл фәтъәлланг кәнныныл дәр нае баңауәрддән...

Әмә – әңгәтдәр: кувгә-кувын Чермены зондәй дәр әмә зәрдәйә дәр бауырны, дунейән дарәг дәр кәй ис әмә уромағ дәр, уый. Фәкувы, фәтабу кәнны, хуыздәр ныхәстә фәегуры йә ныхәсты къәбицы, фәархайы рагон күывдтытәй ахадгәдәр арфәтә әмә курдиәттә әрымысын әмә йә фәуырны әңгәджы хъуыддагәй, цыма йәм уәләрвты иу бәрәг ран ләмбынәгәй хъусәг ис. Гъемә цас зәрдиагдәрәй кува, цас сыгъдәгдәр зәрдәйә, урсзыхәй, уыйас йәк күывд хъабылдәр уыдзән, бәрсткувывдәр. Стәй йәм афтә дәр фәдзуры уәд йә зәрдә, цыма йәм, чи нал ис уәләуыл, уыцы хорз адәм дәр әрыхъусынц, стә-ма, нае байзәддаг цы мәрддаг у, цас бәззон у йә фыдаётән, зәгъгә...

Цәй-ма, цы уәлдай у, зәгъгә, чи бахъуыр-хъуыр кәнны, әгъдауы карз йә зәрдә кәмән нае фәисы, ахәмтән та иу цалдәр хатты загъта:

– Омә дә исчи дә къабазәй әрбаласта фынджы уәлхъус сбадынмә? Далә иуварс дәхицән әрфәтъән у, фәсдуар дәр фәуәд, әмә дын уырдәм бәләгъы, кәвдәссы хуызән, алы холлаг-хәрд-ахуыйәнтә ныккалдысты, әрхуы тасы дзаг дын нозт әрәвәрддзысты дә цуры, әмә – гъәйдә-гъа! – әфтъәр әмә әнцъух!

Ахәмтән уәлдай нау, ирон уа, әви чи уа; ионау дзура, әви юкаригау – уымән әрмәст йе скъәтгүбын дзаг уәд, йә гәбәр рагъ ләгъз амбәрзт...

Сылгоймәгтә фынджы дыууәрдыгәй ныхәй-ныхмә на, фәлә иувәрсырдыгәй рәгъәй рабадтысты. Чермен сын худгәйә афтә:

– Алкәмә уәй йә фаг куы на 'рхая, кәрәдзийы комкоммә бадгәйә, уымәй тәрсүт?

Ия әнәдзургәйә сыйстад әмәй йә галиу фарс дыккаг кәстәры бынат әрцахста, йә дәле та Лерә сбадт. Кәддәриддәр куыд вәййы, афтә дыккаг хистәр уыд Аня – ионау ам әрхәң, уым схәңәй зоны, әмәй йәм әхсызгонәй фәхъусынц иннәтә, стәй афтә дәр фәкәсү ләгмә, цыма ирон дзырдә дәр цин фәкәнынц, Аня сәе кәй зоны, ууыл.

Куы сәе фелхыскъомау кодта, афтә цәмән сбадтыстут, зәгъгә, уәд Чермен йә цәст фынджывәрдыл ахаста. Әппәты разәй цәхх йә бынаты – ма дын ферох уа Ринәйә! Кәм сын әмбәлы, уым сәе тәkkә бынаты әртә тәнәгцъар чъирийы, сәе фарсмә әртә стыр фәрсчы – стуры фәрсчытә ома, фынджы астәу та – цәххәраджынта. Зымәг уа, рагуалдзәг уа, кәдфәндү уа – азербайджайнәгтә Ирыстон цух нае уадзынц сырх цәххәрайы сыйтәй. Кәсәг әмәд дагестайнәгтә та уәзласән машинәтә цъуп-дзагәй цъәх цывзыйы бынтае йә цәхджын кәнин афон әрбаласынц – кәддәрты-иу сәе цывзыйә, цәххәрайы сыйфәй калгә акодтой, ныр цин кәнинц, әгайтдәр-ма ирәтти бахъуыдисты, зәгъгә. Цин кәнинц сәе пайдайыл дәр, стәй ууыл дәр, әмәд сәе фәлләйттәй кәй ницы сәфы бынтон дзагъәлы – Хуыщауән дәр, әвәццәгән әмәд, тынг әхсызгон вәййы фәллойгәнәт адәй-маджы цин...

О, әмәд дзы мәнә цывзыдзәхдон дәр әхсырысәртимә әмхәццәйә ис – уәд бынтон налатай судзаг нал вәййы йә сырх цывзы дәр. Кәй зәрдә нае агуры цывзыдзәхдон, уымән та цайцимән тәбәгтү аджикә дәр әмәд ткъемали дәр – цас аив у ләгән йә къәбәргәнәгәй стауын, фәлә сәе Дадикка гуырдзы әмәд абхазәгтәй цауддәр не скәны, әхсынцыйтә та йын сырхытә дәр әмәд буртә дәр – Чермен Зилгәйә сласы: уалдзәдҗы сәе урс-урсид әртүтә куы схәцынц сәе бәләстән, уәд иу дзәбәх вәййынц, иу рәсугъд, әмәд ләдҗы сонт зәрдә ныхъхъәрзы, уалдзәг ахәм цыбырцард әмән у, зәгъгә... Фәzzәдҗырдәм та әхсынцыйтә зәу-зәу фәкәнинц сәе дыргъ-

ты уәзәй, фәлә сәтгә нә кәнынц иинә дыргъбәләстәу – тасаг сты цъәхснагәй сә къалиутә...

Иугәр фынгыл хъәбәр нозт ис, уәд әнә цәхджынтае дәр не сфидаудзән, әмә дын мәнә ракәнонараәзт хъәбәр джитъритә – асәй сә хәрзадәр рәстәмбистә; боцкъайы цәхджынгонд тәнәгцъар пъәмидортә, ләг кәмәй не 'фәәды, афтә дондҗын; сырх цәххәра йәхи хъаймагыны уыцы тарбын сырх цәххәр-калгәйә; ныридаәгән дәр уләфәнтә хъыңды кәнынц Чермены уарzon цәхджын нурытә – цымә фыццагдәр кәй сәр әрцахста нурытә цәхджын кәнын, зәгъгә, дисы бацәуы. Гъемә кәй хъуыдый 'рцыд әппәтү разәй, уымәй, Чермен куыд разы у, афтә разы дзы Хуыщау дәр уәд! Кәд ма ахәм нурытәй фылдәр йә мады цәхджынгонд цынәр настә уарзта – әлләх, сә ад йә зәрдыл әрбаләууыд, әмә уадидәгән йә комыдәттә әруадысты... Куыд нә дзы ис цәхджынты сәйрагдәр – къабуска дәр, лыстәг карстәй дәр әмә къоритә дыгай, цыппәргай дихтәй дәр. Йемә йын уырыңдыйән йә бирә нә уарзы, уыйхыгъд әм хорз кәссы хъонтхорайы мытгаджы араәх – уәд йә цъәхснаг тәф дәр зәрдәйыл әмбәлы...

Хәринаджы тәфтыл куы цәуа ныхас, уәд әппәтүл дәр уәлахиз кәны джеджджыны тәф къуыдырфых картәфтимә змәстәй – уартә кәхцы цъуппамадәй ләууынц. Иинә кәхцы къуыдырфых дзиңза стыргомау кәрстытәй, уәрәх тәбәгъты та уазал карчы фыд – кувын куы райдайа, уәд сә айсын хъәудзән: Хуыщауы ном аргәйә, дам, карк хъуамә фынгыл ма уа – пысылмәтты хуы...

Рәдзәгъд амәдтүтә сты алы цъәххал – петрушкә (ромаг легионертә, дам-иу, стәры куы цыдысты, уәд сын уыцы кәрдәг хәрын кодтой, цәмәй хъәбатырдәр уой, уый охыл!) цъәх хъәдындиңзә, голмандзы – шпинат, тәрхун, хъәбәр цыхтимә әвәджиауы хорз фидауәг къиндза; хъонтхоратә хъәдабә фәлмәнәй; йә туагәй марәг әмә уыйадыл аппетит цыренгәнәт хуырхәдҗытә, хъыңцъытә – уыйбәрц цъәххал хъаңтә хәрын, ир, әвәццәгән, гуырдзыйыл сахуыр сты, фәлә – мәгъя...

Дзиңза цы фынгыл ис парахатәй, уым ма тахынәт дәр – алы сервелаттә-саляmitтә-йедтә – цы кад-радән равәрыныл кәй фәзмгәйә фәцалх стәм, уымән дәр йә бәлвирд бәрдҗытә зонәт зәххон ләг нә уыдзән. Әмә дзы ис къалбастә дәр лыстәг кәрстытәй... Лыстәг нә, фәлә раст гәххәтты сифы тәнәгән

— куыд сәм сарәхсү Ринә, уый йәхәдәг бадисы фаг у! Семә ма сомихаг бастурма дәр, фәлә уый бәзджындәр кәрстытәй әвәрд у тәбәгъәрәтты, астәуәй та стыгъд нывәфтыд әйчытә. Фынджы фидауцән ма ноджыдәр фәздәгдзыд сау фыд кәрдиҳтәй — антрекот.

Алы салаттә, чи сә оливье хуыйны, чи крабтимә, чи мәскүйаг — кәд сә ницы уәлдай ис, уәддәр сын сә бәлвырд нә зоны. Къуырф къусгәндты та къамбеңхъәдур әнгүзты ләхурәгимә — уый дәр бирәты зәрдә баңгурсы 'хсызгонәй.

Раңарәсты мәңгүис арәнты гүйдиртәм арәзт фәцис, асаста сә, әмә зноныккон советон адәм дәр фыщагау әнәфенд нал уыдисты, хәрын райдытой алы әнахуыр банантә-кивитә-ананастә... Бахъуаджы сахат ма суанг тъәнджы мәйи дәр ссардзынә харбызтә әмә неситә! Нә ферох сты нәхи кәрдотә әмә фәткъуытә, мандаринтә әмә апельсинтә дәр — хъәлдзәг ўәрттывд кәнынц фынджы бәстастәу.

Хрусталь нарәгбын вазәты та, сылгоймәгтә кәддәр әрмәст сә койә кәй зыдтаиккой, ахәм къафеттә тыбар-тыбургәнгә тыхтытәй. Уәдә сын бадты кәронмә әввахс та Ринә рахәсдзән цалдәр хуызы тъорттытә әмә фәткъуыдженитә кәмән цаимә, кәмән къофеимә... Стәй ма, хәдәгай, адджинәгти размә ирон фынджы буцдәр хәринағ — фыдджынта дәр — сә иутә цывыдженәй хъәбатырдәр, иннаетә фәлмәндәр.

Гъа, нозтытә та — цы? Уыдон дәр, кәмән куыд әмә цы ис нуазән, афтәмәй әвзаргәйә: водкә, уәд водкә «Хортица» (Украинәмә ацу әмә йә цы завод уадзы, уымән ахәм слогандзырдраст ауәй кән: «Вот «Хортица», от которой печень не портится!»), ирон арахътъ дә зәрдә кәд зәгъы, уәд дын уартә хиконд, чысыл дәлдәр та заводы уагъд, йә уәлә, нарт әртәкъахон фынджы уәлхъус бадынц, ахәм хуызджын ныв; сәнтә дәр уәдә афтә — сәкәрдженәй әмә карздәрәй, Дадиккайән йәхихонд кәм балтәй, кәм та сәнәфсирәй; хус сән әлхәнгә дәр әмә хиконд дәр — хуссайраг ирон ләппүту ләвар Черменән; әнә шампайнагәй дәр уәдә нә фидауы фынг — әмә дзы ис дыууә авдҗы — «Седой Каспий» әмә «Ростовское»...

Фәстаг рәестәг цы фәффиппайдта Чермен: ирәттә водкәйыл сәхи тигъ кәнын райдытой, фәстәмә әргомыздәхт ирон арахъмә фесты: водкә алы жуликты азарәй цәстәфтыд әрцид, әгәр хъылма руайы, раст җәттә марг. О, әмә худәг сты

уәddәр ләгтә: райсдзән дын уырыссаг нозты авг әмәй йын йә этикеткәмә әдзынәг ракәс-бакәс сисдзән, хъылма кәй уыдзән уый дәр та, кәд ууыл гуырысхо нә кәны, уәddәр...

А, уартә ма алы суары әмәе адджын дәттә дәр – хъәуы ма дә – нал. Фәләе йед... Замманай фынгәвәрд, кәд ма, емынә кәй бахъәуа, уый йын дзы нә разына. Фәлә...

Фәләе йын кәмдәр хъыг уый у Черменән, әмәе та, дам, нә фынгты аивтә дәр кәй әмтъеры кәнәм: мәнә ныридәгән сә цуры фыдджынта дәр ма күү уайд, уәд әнәнхъаләдҗы әрбафтәг уазаджы бафәрс, фынджы бәркадмә гәсгә ма базон, цәй фәдыл у нә сәмбәлд, зәгътә, уәд фәджих уайд, фәхъуыдзаст. Уымән, әмәе нәем циндзинады әмәе фыдохы фынгәвәрдтә бахаләмдих сты, чидәртә, дам, суанг фыдджынта дәр скәнүн кодтой, нә рухсы бадинағ мад, дам, сә бирә уарзта!..

Хуыщаурдыстән, раст дә ныгәндҗытә-әгъдаугәндҗытән фәдзәхст ныффысс, мә хәрнәгән мын-иу ахәм әмәе ухәм фынгтә саразут, маңы уәлдай митә бакәнүт, әгъдауылахуыр адәмь зәрдәмә цы нә фәцәудзән, уымай мын мә мәрдәгъдауы фәтк маңәмәй фехалут фырбуцы охыл, зәгътә. Әңгәг, кәд ма уәдмә әгъдауыл әнувыд адәм уәвгә дәр бazzайа, уәд...

Йәхимидағ әгәр кәй рафыхт, рамәстджын, уый йыл ком-дзог раңыд: миднымәрь цы зәгъинаг уыд, уый йын фәхъәрәй:

– Гъемә, гъәй кәнүт, кәд та ам дәр кәрәдзимә гәсгә ерысы баңыстыру, хәрнәдҗы фынгтә уәхъәздыгәр чи сараза, ууыл, уәд!

– Черә, кәимәе у дәз загъд-замана, кәимә? Бакув, конъяк сәнхъызт, хәринәгтә та уазал ныйисты, – дәз чысыл сабийән күү уайдзәфтә кәнай мады уарzon зәрдәйә, уыйау фәлмәнәй йәм дзуры Ринә.

– Әңгәтә та дзурыс, Зәринәйы рәсугъд! – Чермен уәз-бынәй сыйстад, йә нуазән йә риуымбәрц систа:

– Табу Дәхицән, Хуыща! Табу Де сконд зәйтә әмәе дауджытән! – сылгоймәгтә дәр сыйстынмә хъавыдысты, фәләе сәйә күхү змәлдәй нал бауагъта. – Сымахән кәрәй-кәронмә дәр фынджы уәлхүс бадгәйә у. Кәд уә исчи сәрмагонд нуазәнән сләууа уырдыг, әндәр...

Зәрдәбынәй фәкуывта дәрдтыл куывдәй, стәй, бәлвырд кәйдәр агурәтгау, аракәс-бакәс кодта.

– Нәй, ләг аходәггаг кәмә авәра, уый – нә ләппу бәстәтә аәмә фурдты фале ис, дзәбәхәй дзы уа! Гъемә мәхиуыл әрәнца-дисты кувәгә аәмә аходәджы хәстә дәр...

– Хъумә мәнә тагъд телефонай әрбадзура, – цима йә хъәбул афойнадыл кәй нә сәмбәлд, уый тыххәй йә рәстытә кәны, уыйау загъта Дадикка, аәмә Ринәимә фәрсәй-фәрстәм, фес-тынәввонгәй, аруагътой сәхи. – Max ауай-әрбауай хъәудзән...

– Цы ма уын ис уәларты?

– Фыддожынта.

Чермен разыйә банкъуыста йә сәр, уыдон әңгәг дәр ома ахсджиаг сты, зәгъгә, аәмә иу схәстән анызта йә нуазән – уәвгә дәр ын мәләты нынцъухинаң нә уыд, нымадәй цалдәр әнгүйрствуанат сыйқы.

Иннәтә дәр куыд анызтой – о, о, нуазгә нә бакодтой, фәлә анызтой – чысыл фәкъахыр кодтой сә нуазәнта, афтә телефон фәдисы дзәнгәрдҗытә ныццагъта – дардәй дзурәдҗы дзәнгәрдҗытә вәййынц ахәм.

– Инал у! – фәкодта Дадикка аәмә цырд фестад, бауда хәтәлмә. – Алло, Инал? Хъуысы, хъуысы, тынг хорз хъуысы, цима ам кәңәйдәр дзурый, уыйау. Бузныг, бузныг. О, әрбацы-дисты. Цы, цы? О, уыдон, уыдон, чи нәм вәййы алы хатт дәр, уыдон, – разылд фәстәмә. – Уе ’пәтмә дәр әхсидгә саламтә Оттавайә. Раңаут аәмә, дам, океаны нахи ныннайдзыстәм.

– Стә-ма, мә валенкәтә кәм сты? – Марго ныххудт.

– Фехъуыста дын дә ныхәстә, Марго, аәмә уый дәр худы, – Дадикка фәрсәгау кәсі Черменмә. – Дзурый үемә?

– Тәккә әндәрәбон фәныхәстә кодтам – ницуал зәгъинәгтә мәм ис ногәй. Саламтә йын ратт махәй дәр...

Ия әд бандон йә мидбынаты әрзылд, Дадиккамә йә къүх бадарта:

– Диккә, әри-ма, аәз үемә адзыбандытә кәнон... на нашем шпионском английском...

– Кәдәмты нә ахәццә сты, кәмиты нә баләуузысты нә фәсивәд, ахәм бәстә дзы нал баззад загнивающий капитализмы арәнты, – аәмә Аня нымайын райдытта әнә къуылым-пыйә, цима сә рагацау, урокмә йәхі баңәттәгәнәгау, ахуыр скодта, уыйау. – Англис, Герман, Франц, Греци, Испани, Турк, Крит, Арави, Эмираттар, Израил, Скандинавийы бәстәтә, зно-ны соцлагеры бәстәтә, Америкә, Канадә, Бразили...

– Хуыцау ма зәгъәд, фәлә та кәddәры әлгъыстаджы рәстәдҗытә раздәхтысты, зәгъгә, уәд та нәм цас шпионтәе уаид, цасәй та агәпп ласиккәй шпионтәе!..

– Цәмәй сә уыцы хуызы зылын кәной, уый тыххәй сә әнәмәнгәй фәсарәнтәм афтын нә хуыид. Мә фыд инженер уыд әмә сә заводы цалдәр къуырийы акуыста немыңаг техникимә – цалынмә Германәй ласт стыр тәрх монтаж кодтой, уәдмә. Әмә куыд әнхъәлут? Кәмдәр раппәльид уыцы станокәй, ахъаззаг, дзаума дам. Әмә йә чидәр, кәрәдзийә дзырдахәссынәй тәрсәйә, бавдыста, капиталистон техникәйә, дам, әппәлү. Әмә йә хурхәлхъывд кодтой, Җавәр шпионы хәстәдүн дә бәрны бакодта уыцы техник, зәгъгә. Куыд басастаид истәуыл, кәд әмә йә удән әппындәр ницы зыдта, уәд?! Зылын, чи зоны, йәхи исты амәлтәй сраст кәна, фәлә раст чи у, уый ма растәй растдәр куыд хууамә суда? Әмә йә... Әнәхъән әстдәс азы дзы әрдаудта. Әрдәгмардәй ма уәддәр кәй сирвәзт нәхимә, нәхи хәдзары амәлынмә... – Лерәй скәуынмә бирә нал хууыд.

– Әмә кәд махонтаид хуыздәр нә уыд уыцы тәрх-станок, уәд әй сызгъәринәй цәмән әлхәдтой Германы? – Марго әппәтүл дәр йә цәст ахаста, цыма уыдон дәр уыцы фарстайы, тәрх әлхәнәм-ма 'лхәнәмь, цыдәр уынаффәгәндҗытә уыдисты, уйайу.

– Бафәрс сә...

– О, әмә мә нәхион дәр схъуырмә кодта, әз дәр, дам, Голландимә цәуын, тынг раст, дам, фәзәгъы Инал, ам никәй... – Йә ныхас дардәр акәнинаг бәргә уыд Аня, фәлә уәдмә Ия йә дзуринәгтә Иналимә фәцис әмә хәтәл Дадиккамә радта.

– О, иугай ныйистәм, ныууагътам нә бәстәе, – хуызәгау куыддәр рауади йә цитатә Ринәйән Къостайә, цыма дзы барәнәбары Дадиккайы куы бафхәра, уымәй тарст, уйайу.

Әмә дын әңгәгәй дәр уымән йә зәрдәсәр куы фәрәхониккой уыцы ныхәстәе, ома Инал дәр хуыздәр цардагур ныуугъта йә райтуырән бәстәе, зәгъгә. Фәлә Дадикка йә мидувәр нә равдыста, не схәңцид йә иунәдҗы рәстыйтә кәнныны: йәхи уд ай зоны, мады уд, уыцы дардмә йыл цас риссы, куыд ыл мәт кәны, уый. Диссаджы паддзахад у, Уәрәсө: ныйгардҗыты разәнгард кәны, фылдәр сывәлләттә уын уәд, зәгъгә, әхца дәр ма сын фиды, афтәмәй та, цы фәсивәд нәм

ис, уыдан дарынхъом нәу, уәлдәйттау ын сты суанг сә тәккә сәрдженитә дәр – кусынмә фәсарәнтәм хәррәттәй лидзыңц, стәй цыма фәстәмә раздәхынмә дәр нә хъавынц... Імә, ис мад, ис фыдәй дзәгъәл сабитә цас ис, уый та? Стәй...

Марго йә күх Ияйырдәм ратынг кодта:

- Дауән та цы загъта Йнал, кәд әрбаздәхдән, уый тыххәй?
- Грин-картаимә 'нхъәлмә кәссы, куы раздәха, уәд ын уырдәм фәстәмә баңауыны бар цы гәххәтт дәтты, уый райсынмә – мәнә, дам, рәхдҗы тәрхон рахәсдзысты уый фәдил.

Ныр та Марго йә күх Черменмә фездәхта:

- Ди та цы зәгъыс дә фырты цардвәндтү тыххәй?
- Ёз та уый зәгъын, амә нә фынг ферох! – йә күхү дзаг нуазән, афтәмәй уырдыг сләууыд. – Уә тәхгә-нәргә сызгъәрин Уастырджи! Фарнхәссәг амә нын фарнуарағ аддҗын зәд дә Хуыцауән, нәлгоймәгты бардуаг бынәттонәй-бәлләңдонәй, амә нә дә хорзәх уәд! Ёрдәбонсарәй не 'вонг бәлләңгәттү кой кәнәм, амә, Ирыстонәй бәлләңдон чи у бары бәлләңдонәй дәр амә 'наебары бәлләңдонәй дәр, уыдан дзагармәй сә фыдәлты уәзәг ссарапт, рәестмәмбәләг сыл у амә сә фыдәмбәләгәй хиз! Уәдә әнә сылгоймагәй дәр нәлгоймаг агуыздәг амә әвәрәз у, амә уыдан дәр, Ләгтыңзуар, дә хорзәх уәд амә сын карзәй бафәдзәхс, цәмәй гәнән амә амаләй ләмәгъәрдә ләдҗы фәлмән уды тәригъәди ма цәуой!

Сылгоймәгтә ныххудтысты, схор-хор кодтой:

- Мәнә нә хъустә цы бонән диссәгтә-'мбисәндтә-царциатә хъусынц, мәнә: ләмәгъәзәрдә, дам, амә, дам, фәлмәнуд ләгтә! – Марго барәй йә артәнтыл әрхәңцид, әркъәдзәтә. – Уауу, артәнхәлд куы нә фәүин фырхудәгәй...

Чермен ын цыма йә ныххастә, стәй иннәти хор-хор дәр цыма мур дәр ницәмә 'рдараңта, уыйай дарддәр йә сидты кой кодта:

- Сылгоймаг дын хъулон уарзтәй уарзон амә аддҗын у, нәхи ирон Уастырджи, амә уыданы хъыдҗы та нәлгоймәгтә куыд нә цәуой, уыцы хорз сын цәстуарзонәй ракән! Зилгәйи Къохы цытдҗын Уастырджи! Җардарағ адәймаг тәссармә фәндәгтәм зәрдәхсайгәйә арәдийаг у, амә нә дә рахиз базыры бын дар амә нә фәсмойнаджы галиу фәндәгтүл цәуинәй хиз! – Чермен әрбадынмә бахъавыд, фәлә цыдәр фәхъуды кодта амә уәд йә сыкъа ләугәйә банаңта, ныккәрзыдта,

стәй уәд сбадт, фынгмә бавнәлдта. Дзуры сәм: – Ләджы хорзәх уә тәхудиаг кәмән у, уый йә нуазән ныр йә бынтәй фәдәле кәнәд – мәләты дәлегәнинаңтә уын күң не сты уе 'нгуырстуантә...

Æмә дын сә 'мхуызонәй күң сдариккой сә былтыл аәмә дын сә, кәрәдзимә сә цәстытә фәныкъуылтой, афтәмәй фәстаг әртакы онг күң ауадзиккой «по старой смоленской дороге»! Æмә дын ерысәй күң февналиkkой фынгмә!

Кәд сә Черменән йә зәрдә наә барухс, цымы, әңәгдәр йә коммә кәй бакастысты, уымәй йын стыр кад скодтой, стыр аргъ.

– Хәлар уын уәд уә мады 'хсырау!

– Æмә Диккәйән та?

– Цы Диккәйән та, и, Марго?

– Уый та дзы 'рмәст йә был ацахуырста...

– Ләджы хорзәх уә тәхудиаг кәмән у, уыданән ай нуазын кодта биндзарәй. Æмә мәнән та наәу, уымән аәмә...

Аня йын йә ныхас аскъәфта:

– Уымән аәмә дын ис! Хъулон хайджын дзы фәдә ләдҗы хорзәхәй!

– Так точно, Дыкки! – фәекодта Дадикка аәмә кәдәй-уәдәй зәрдәхъәлдзәгәй ныххудт, йә цәстытә баздахта Черменмә, ома ницы ахәм къәйных дән, зәгъгә.

– Æмә дын уырдыгәй тюльпантә 'рвитдзән, и, Аня?

– Чи? Стәй кәцәй уырдыгәй? – Аня фәкуыддәрау, ие 'рдәбоны ныхастанә дзы бинтондәр ферох сты. – Лерә, ницы дын аәмбарын...

Лерә, сыгъдәгәй, уәдәй нырмә йәхи хъуыдты ахәсты уыд, аәмә уымән фәуыргъуыай кодта әрмәст Анийы наә, фәлә ма иннәты дәр. Æрмәстдәр ай Чермен фембәрста, цәмәй фәрсы Анийы, уый:

– Уый дә, Аня, дә ләеппуйә фәрсы, Голландимә йә ацәуын фәнды уый та, зәгъгә, наә загътай – аәмә Голланди та тюльпанты бәстәе у...

– А-а-а... Æмә чи уадзы уырдәм, се 'взагыл сын меҳъхытә кәнүн дәр мәнәй уәлдай күң наә зоны, уәд..

Ия мәстәлгъәдәй баҳудт:

– Гъемә дә хъуыддаг ацыд: наәдәр чсви уыдзынаә, наәдәр чсир! – аәмә йә цалынмә наә бафарстой, уыдан та ма дзы цәимә хәринағ анахуыр дзырдатә сты, зәгъгә, уәдмә сын сә йәхәдәг

бамбарын кодта. – Фыццаг амоны член семьи врага народа, дыккаг та – член семьи изменника родины.

– Цәй-ма, кәрәдзи ма тәрсын кәнәм: уыцы фыдаелгъыст рәстәджытә нал раздәхдзысты. Уәд адәм әңгәгәй дәр аеппин-дәр адәм не сты...

– Стәй уәвгә дәр никуы уыдысты! – Лерәй үәститә сау цәхәр скалдтой. – Куы уыдаиккой, уәд сыйтадаиккой әмә хицауды бафарстаиккой, ай нын цас знәгтә фәзынд Октябрь фәстә, ноджы адәмы размәццыдәртәй, зәгъгә. Кәд, чи зоны, әмә советон адәм, советон падзахад сәхәдәг ىыдәр сахъат сты, иугәр сын уыйбәрц знәгтә ис, уәд! Фәлә уәд дәр нал уыдысты адәм әмә абор дәр уымән нал сты, әндәр ай нае уының, сә алышарс цытә үәуы, уый? Тынг хорз дәр ма!

– Зоның, о, зоның, Лерә, фәлә чысыл фәзондджындәр сты: куы та сыймәнтой, пролетариат та, – Марго мәлләг худтәй баҳудт, әмә уый әеппәтмә дәр әнахуыр хабар фәкаст. – Пролетариат та дурадзагъд куы райдайой, уәд та сын, ныр сын цы ис, уый дәр нал уыдзән. Стабилизаци, стабилизаци, йә хәдзармәй әрдәуя!..

– Кәнә та – застой, цъымара...

– Лерә, фәләуу-ма, – цыма скъюладзау у, уйайу йә къух фәхъил кодта Ия. – Әз Анийән зәгъон, уыцы мифон-эпикон рәстәджытәй ма нын тас у, әви нал, уый. Әмә – у! У, зәгъын, у! Чи стәм, цы стәм, цы у нае цардарәзт йә формациямә гәсгә, цы у не 'хсәнад, цы у нае абор, цы у нае фидән – цы номәй сә схонәм әмә сәм бадзурәм? Сног та сты уираг-дзуттаг Пастерначы рәенхъытә:

*В кашне, ладонью заслонясь,
Сквозь фортуку крикну детворе:
Какое, милые, у нас
Тысячелетье на дворе?*²

Социальный, социальный вопрос тә, зәгъгә, сагъуыдысты, әмә гүбынән дәр әмә рагъән дәр ис ىыдәртә – хъаст кәнын тәргъәд уыдзән рәстадәй, фәлә адәймаг фылдәр йә уды цардәй у, йә уды уавәрәй. Әмә стәм цыистудтә, хуыдугонд утә, базырбаст-базырсаст утә. Хорз, сәрибар дәр уәнт нае утә, фәлә сәм стәхын нае үәуы, нае сә фәнды, нае – кәдәм стәхой?! Цы цинай, цай номыл, кай үәстмә? Цы әңгәг бәлләх

у мәнә уый – маңы уарз, макәй уарз! А свято место, Аня, пусто не бывает, әмә та адәмы афтид-тутт уdtæ-зәрдәтә иуахәмә ногәй бацахсдзән сидзәр саусәртә әмә бурсәрты иумәйаг фыд, ныйтарәг фыдәй дәр та уарzonдәр чи уыдзән, уый...

Маргойән әрмәст йә дзых сыгом кәнын бантыст – Аня йә разәй фәцис:

– Марго-Ритә, фәләүү-ма, Ия комкоммә мемә ныхас кодта... Әмә, Илечкә, демә – разы. Цы зын нын у ахуыргәнджытән, цы тухийаг нын у скъолайы истори амонын, абонык-кон истори дәр әмә раздәрау дәр. Суанг ма Рагон Грецийы, кәнә Египеты царды тылхәй күү дзурай, уәddәр әй скъоладзаутә абоны бонмә йед... экстраполяци кәнынц, рахәссынц әй нә дуджы царды уавәртәм, стәй советон думгә дәр. Дывыдон арты баҳауәм. Раst әмә зылын, хорз әмә фыд, әвәринаq әмә әппаринаq цы уыд нә ивгъуыды, не зноны, ууыл ахуыргәндтән дәр сә быщәу нәма фәцис. Сә иу хом зәгъы, иннә – фых... Паддзахад әddат бакастәй паддзахады хуызән у, фәлә киви дәр у тәхгә маргын хәрзәнгәсән, фәлә – нә тәхы, нәй йын базыртә дәр. Әнә идеологи паддзахад дәр әнәбазыр маргъ у... Райсомәй чи систы, уый фыщагдәр хъуамә йәхимә базила, ныхса йәхи. Советон адәм ног паддзахады райхъал сты, ныр дзы къорд азы цәрынц, фәлә уәddәр сәхи не 'хынц – ома не сжигают то, чему поклонялись, а продолжают, словно навечно зомбированные, загипнотизированные, вдохновенно и назло поклоняться прошлому, мәнә хъәләс дәр против всех күйд фәкәнүнц, афтә. Әмә сә бамбарән ис, кәд сын срастгәнән нәй, уәddәр: цы сын уыд әппәтөн фыщаг бурсәртә әмә саусәртән сә иумәйаг фыды хай Бесойы сахъ фырт? Сәйраджыдәр, нә фыдәлтә дәр кәй никүн зыдтой әмә бавзәрстый, ахәм әгәрон уарзт. Фыдуарзт. Бәлләхы фыдуарзт! Әмә сын кәдәй нырмә дзурынц уазалзонд адәм, нәу уый уә уарзыны аккат, әнәуынен уын хъуамә уа йә бирә фыдракәндтәм гәсгә, зәгъгә. Хорз, фәуәд, дам, афтә дәр. Фәлә йә бәсты та кәй уарза, уарзыныл афтә әнувид цы зәрдәссис, уый? Ныронг ахәм нәма разынд – Путинәй культ скәнинаq уыдисты йә дымысдәртә, фәлә сын нә бакуымдта. Но природа человеческого сердца не терпит в себе пустоты, как и свято место, әмә уарзынц Сосойы фыщагау. Нал әй уарздзы-

сты, әндәр әмсәр уарzon сын куы фәзына, уәд. Гәнән әмә амаләй уәд та ма әмсәр, хуыздәрмә ма чи бәллү...

Маргойы ныр авд ләджы дәр нал баурәттаиккой – схъәр сыл кодта:

– Сталины ном дзурын уайсадгә кәнүт? Әмә уын ай әз зәгъын, уый Берияйы хал кәй никуы ахәрдзән, уый! Ома ууыл ахәм частушкә никуы уыдзән:

*Лаврентий Берия
Вышел из доверия.
От Лаврентий Берия
Остались одни перия!*

Стәй худәг дәр сты Иосиф Виссарионы фырты фарсхәц-джытә, ныууадзут ма йә, мардимә мауал тох кәнүт, зәгъгә, куы фәзәгъынц, уәд. Мах ай әңцад хъуамә ныууадзәм, уыдон та йын йә номыл ногәй уынгтә хоной әмә йын цыртձәвәнтә әвәрой! Гитлер къаддәр хәрзты нә баңыд йә адәмән, фәлә немыц уый паддзахиуәджы рәстәг сә фыдфыныл баннымадтой, фәфәсмойнаг ыл сты әмә ыл сә къух систой әмә размә афсәрстoy, мах та әдзүх фәстәрдәм кәсәм әмә – уәлахиз-дзаутә! – састы чи баззад, уыдонәй бирә әвзәрдәр цәрәм ныр әнусмә 'ввахс. Иутән нә сә цард цард схонән дәр нәй, афтә тыхамәлттәй бонәддәдәр кәнүнц, кәд мәнә, – Марго фынгәвәрдмә, йә къух дәрдтыл зилгәйә, бацамыдта, – мәнә кәд ахәм фынгтә афәдз иу хатт әрцаразынц, уәддәр...

– Дәу та әрвylбон дәр фәндид? – фәцырд әм Лерә.

– Ма кә, ма мә къах, Валерия, науәд мә хорз куы зоныс... О, цауыл дзыртон? Охх, ныссуйтә вәййын, къухы бынмә мәм куы фәдзурынц, уәд...

– Немыцы цард әмә мах, уәлахиздзауты цард, кәрәдзиуыл барстай...

– Бузныг, Ринуля... О, әмә уыдоны чиновниктә дәр махонты хуызән давынц әмә сын, куы давой, уәддәр махонты хуызән тайы? Уәдә ма бафәлвариккой әмә махонты хуызән зәххытә уәй кәниkkой, заводтә-фабриктә банкротить кәниkkой әмә сә по остаточной стоимости хуынкъ суаритәй әлхәниkkой! Уыданау гәртамхор уаиккой...

– Чи сты комкоммә уыцы махонтә, чи?

– Нә дын ай зәгъын, Ия: дзырд мыл бахәсдзынә Павлик

Морозовы фыртмæ, – ныххудт цыбыр худтæй. – Чи, уәд далæ Мæскуйы бынмæ Рублевкæйы чи ңары, уыдон. Нæхи уарzon Ирыстоны сайын, ңæстфæлдахæн митæ әмæ стигъын-давын йæ сærмæ ничи хæссы, уæлдайдæр сæрыстыр ирон лæг – аз сæ хорз зонын: ам нæ райтуырдæн әмæ ам хæрæджы зæронд нæ бадæн! Стæй мах Мæскуйæ мур дæр ницы хъæуы, мах Мæхъхæл әмæ ңæцæнау мæгуыргуртæ не стæм! – әмæ та йæхæдæг әппæты разæй йæхи ныхæстыл ныххудт, ныр удулæфæн зæрдиагæй.

– Уæдæ, Ирыстон йæ бæрzonд сærмæ цытæ хæссы, уый та уын аз зæгъдзынæн – кæдæмдæриddæр уæ фæнды, уырдæм мыл бахъаст кæнут, дзырдыскъæф ирæттæ!

– Дзур, Ия, цас дæ фæнды, уыйас дæр: ничи дыл никæдæм бахъаст кæндзæн, – Дадикка та фæрсæгау йæ сæрыхицаумæ бакаст. – Черæ, быхсы ма дæ фынг нæ маstныхæстæн?

– Дæуæн – кæдæриddæр!

– Ия, аз ай рагагъоммæ дæр зонын, цы зæгъинаг дæ, уый, фæлæ дын мæхи дæ ныхæстæм нæ раздæр кæнын – чысыл æндæр хуызы уыдзæн мæ ныхасы хъап... – Дадикка фæлæууыд, цыма йæ дзуринæгтæн аккаг дзырдæ агуырдта йæхимидаg, уыйау, стæй фæтъангласæгау кодта. – Ме сæфт сæ уынын, мæ мæрдты удхæссæг сты, искаg хардзæй, æндæр адæмты дæхицæн æнæуынон кæнгæйæ, йæхицæй Ирыстоны фæлдурæдæджын патри-оттæ чи аразы, уыдонæй! Цы ирон уыди, цы ирон әмæ уыциу рæстæг цы әппæтпланетарон лæг уыди мæгуыр Къоста, афтæ зæгъын чи бауæндыд йæ хæрæмттæгæнаg дуджы, зæгъгæ, дам, мæнæн мæ зæрдæ әмхуызон риссы алкæй дудгæтæй дæр – ирон уа, мæхъхæлон уа, дагестайнаг, кæсгон æви чи уа. – Базылди та Черменмæ. – Черменыхъо, æцæг мын дæхицæй ма ныббуç у!.. О, әмæ дын а нæ лæг иу зынгond кæмæндæр, иу зынгæрдæ әмæ тæнæгсæр патриотæн, иуахæмы адæмы 'хсæн афтæ лæггæ-лæгмæ йæ ңæстмæ куы бадарид:

– Ды дæ ңæттæ расист әмæ фашист!

Уый бынтондæр нысхъæл әмæ фæкодта рагацау орденагурæдæжы хъæлæсæй:

– Ирыстоны куы бахъæуа, ңæмæй аз расист дæр әмæ фашист дæр уон, уæд, бæгуырдæр, уыдзынæн сæ иу дæр әмæ сеннæ дæр!

– Мæн та, фашисттæ цы Ирыстоны бахъæуа, ахæм Ирыстон

нæ хъæуы! – алыг кодта ууыл сæ быçæу а нæхион. Ныр æз бадын, æмæ ныхасы радæй Хуыцауы арфæ дæумæ, Ия.

– Быхсы ма ныхæстæн нæ фынг, и, Чермен?

– Иу чысыл ма, Ия. Ноджы ахæм зæрдæйы бынæй цæуæг ныхæстæн.

– Гъемæ, зæрдæ уын куыд æвæрдтон, афтæ, Ирыстон йæ бæрzonд ном çæмæй æftauы сыхаг адæмты çæсты... æфсымæрон адæмты çæсты, уый тыххæй... – Арф ныууылæфыд – ныртæккæ цыма уазал малмæ ныллиуырдæн æмæ йын уæд зынгæ фенçондæр уыдзæн, стæй уæд цыма иннæтæн дæр зæгъдзæн, ныггæппытæ кæнут сымах дæр, ницы дзы ис ахæм тæссагæй, зæгъгæ. – Уартæ кæд æмæ кæд загтæ наæхи Марк Туллий Цицерон: «Да не убоится историк какой бы то ни было правды, да устрашится он какой бы то ни было лжи!» Æмæ Владимир Путин та цы схуыдта мах... О, йед... Медведевы раныхæсты синтаксис мæ зæрдæмæ тынгдæр цæуы, стæй йæхи куыд дары, уый дæр – хъыг макæмæ фækæсæд, это на вкус женщины... О, гъемæ нæ цы схуыдта ВВП та – форпост, дам, России на Кавказе. Æмæ уæд нæ алыварс адæмтæ та чи сты? Сыгъдæт пысылмæттæй уæлдай ма сты репрессигонд адæмтæ – нал сæ нымайдзыстæм номæй-нومмæ... Чи сæ фæхаста сæ райгуырæн фыдæлты уæзæгæй, сæ хъарм къонатæй зымæджы тъæндджы кæйдæр дзæгъæл быдиртæм, чи сæ бафхæрдта зонгæ-зонын, кæй хъомысы уыд уый – иунæг лæг-паддзахæй? Нырма йæ мады гуыбыны чи уыд, уыцы æнæтæригъæд сабийæ, сылгоймагæй-нæлгоймагæй, æнæбон зæронд лæг æмæ дзиизидайæ? Зонæм æй. Стæй уын æй зæгъын: уый æвастæй йæ егъау империйы хъæмпы хал дæр иу ранæй чысыл фалдæр ничи айстаид æмæ æрæвæрдтаид! Уæлгоммæ æвæрд кæхç ничи фæдæлгоммæ кодтаид, æнæ уый бафæрстæйæ! Уымæн æмæ Хозяин уыд Хо-зя-ин!

Гъемæ ирон дзыллæтæ та сæ сыхаг адæмты рæстудæй æфхæрд – ахæм æфхæрд! – истæмæ дарынц? Нæ дарынц: зæгъынц сын, зæгъгæ, дам, рæстудæй, рæстæй æфхæрд нæ уыдистут мыстæй-гæдыйæ, куыдзæй-хæргæй, æнахъом сабийæ хæлдзаг зæронд лæгæй, фæлæ – афтæ уын хъуыд! Бандитæ уыдистут, уæйгæнæг, гадзрахатæйцæуæг, дезертиртæ, советон хицаудзинады ныхмæ гæрзифтонгæй тохгæнæг! Max та нæ уарзон советон хицаудзинад æмæ коммунистон партийы цæстмæ не ‘хсидæвты хуызæн лæгтæй, цы нæ домдтой, цас нæ агуырдтой сæ

кәфхъуындарән амәddәgtәй әрхәссынмә, уый дывәрәй әххәст кодтам, кәрәдзийи ңағъдәнты социалистон ерысы хъазуатонәй бацәугәй! Стәй ма сымах әбузны адәмтә дәр стут, әбузны! Әндәр уә хәсты фәңгәтъынәй аирвәзын кодта домбай ирон ләт, бавәрдта уә, бағснайдта уә, әмә сымах та? Сымах та дзы бузныджы бәсты хъәстаг стут! Ес лебе геноссе Сталин! Рагон немыцаг әвшагәй ратәлмаңа амоны – Алы боны әегас нәм ңауәд стыр Сталин! – аздәхт Маргомә. – Хъусыс, нә йын уайсадын йә ном, – загъта ма худәнбыләй Ия әмә сбадт, афтә сбадт, әмә йәм куы фәдзурой, мәнмә фарста ис, зәгъгә, уәд фестынмә рәвдз чи у. Кәд әм дзурәг нә уа, уәд та уый йә хәс әнтүистдженәй сәххәст кодта – ныр цы уа, уый уәд!

– Нымадәй ма дыууә ныхасы афтауон әз дәр...
– Зәгъ сә, ма сә аныхъуыр ды дәр, Лерә, – бар ын радта Чермен, әмә сыстад әд сыкъа – басидынараәтәй. Иннәмәй та, кәй сләууыд, уымәй уый амыдта Лерәйән, ңәмәй әңгәй дәр цыбырдәр дзурыныл куыд баражай...

– Хицауад дәр, цыртձәвәнта ын куы февәрынц, уынгтә ын куы раҳонынц үә номыл, уәд сәхи къуырма әмә куырм, сә батинкәты бәттәнта бәттәг уый тыххәй скәнинц, әмә син, әмбал кәмән нә уыд, ахәм государственник-державник у, ахәм успешный менеджер у; стәй тынг хәләттаг, тынг: гъай-джиди, әмә уый хуызән үә дзырдән аргъ кәмән ис, уый дзырдау кәй дзырд свәйиы закъоны әмдых, әрмәст үә рихийи змәлдәй дәр дунетә әэмризәджы кәмән ризынц! Әнхъәлдән, әмә Калигуләйи лозунг уыд, мачи, дам, мә уарзәд, әрмәст мә тәрсгә кәнәнт, зәгъгә. Әмә Сосойә та тәрсгә дәр кодтой әмә үә уарзгә дәр кодтой. Йә феномен нырма бындурон бәстонәй раиртасинаг у...

– Уе 'ппәтәй дәр адәм дәр әмә Хуыща дәр разы фәуәент! Ахәм поли... Нә, әз дәр әй уырыссагау зәгъон: я не предполагал, что вы все настолько политически грамотны и подкованы...

Ринәмә дәр кәдәй-уәдәй аив әркаст үә ныхас баппарын:
– Если, дам, ты не хочешь заниматься политикой, тогда, дам, политика сама займется тобой. Фәлә уый, Черә, политика нәу, уый нә уды ристытыл дзырдат...

– Бузныг дә фиппаинагәй, фәлә ма әз дәр цыләртә ләдәрун...
– Фемраст, фәфәтәнуәхск кодта йәхи, үә нуазән та риуәмбәрц

систа – ныр цыдәр бәрнөндәр хуызәй, уәлдай ахсджиагдәр дзуринаңтә зәгъын әңгәсәй. – О, нахи ирон Хуыцау әмәе нахи ирон зәйтә әмәе дауджытә! Мәнә та ацы дзәбәх уалдзыгон әнхъәлцауы бон кәй тыххәй әрбамбырд стәм, уый, ацы дунемә кәй рантыст, ууыл фәсмонгонд макуы фәүәд! Макуы схъыг уәд цәрынәй, макуы йын сәнад уәнт адәм! О хуыцәутты бардуаджы Хуыцау! Ди та йын йәхи уарзынәй макуы бафәллай, йә цәргәцәрәнбонты дын аддженәй аддженәр кәнәд! Дә рәбины дәм сылгоймагән әппәтәй арфәйагдәр иу хорзәх ис – әмәе уый у йәхъабулты амонд. Гъемә мәнә ацы ноггуырд дәр уыңы хорзәхәй хъулон хайджын уәд, цы иунәг билць раугагъта дунемә, уый йын бабирә-бабәзджын уәд, йә иу дывәр кәнәд, йә дывәр – цыппар! Дадикка, мә зад хуымы цыргъ әхсырф! Хуыздәр арфәтә дын кәй цәст бауарзтаид, уыдан – дә мад әмәе дә фыд. Хәрзаудән дыл кәнәнт, дә хорз царды хабәртә сәм, цы рухс дунейы сты, уырдаәм хъуысәнт. Сыгъдәгдәр зәрдәйә дә фылдәр чи уарзы, уыданы арфәтә дыл цәуәнт, мах та уыданән Хуыцау әвдисәнтә скәнәд! Мәнә цы чызг-әрдхәрдтә стут, уымәй Хуыцауы уазәг ут әмәе кәрәдзийи амондджын хъуыддәгтәм дзаджджын хуынти маңынәй макуы бафәллайт! Әз та уын дзы-иу кувәг әмәе табугәнәг куыд уон! Оммен, Хуыцау!

Әмхъәләсәй ныккәл-кәл кодтой, худгә-худын Ринайән бантыст зәгъын:

– Уәddәр ма дәхи дәр кәй нә ферох кәныс: мах цы уаиккам әнәе дәу?..

– Дон уә аласид, әндәр цы уаиккат! – йә нуазән сәм бақуырынмә радыгай бадары. – Мәнә әххәст уә цәдисон әмбалы цәрәнбоны тыххәй баназәм, стәй уын аз уе 'рдәбонәйсары ныхастәм иу әңгәт цау бафтаудзынән – раст кувгә-кувыны әрләууыд мә зәрдыл... Цәрәнбоны тыххәй нуазгәйә та – зонут ай! – уәлдәйттә уадзән нәй, – әмәе йәхәдәг куы банаңыста, уәд йә нуазән дәлгоммаә әрфәлдәхта. – Уынут, мәнә уын афтә йә бынәй рухс суадзут әмәе афтә зәгъут ногтуырдән: «Мәнә уыйай дәрынта дәр сәфт уәнт!»

– Тыхми ницәмәй уарзын...

– Марго! Әмәе дын чи йед кәны?..

– Алы'фсәннәй нын ма нуазын кән – алкәй йәхи бар уадз! Фәлтау ма нын, дә зәрдыл кувгә-кувыны цы 'рләууыд, уый...

– Мәнә чысыл скомдзаг кәнон...

Чермены фәстә ма хуыздәр чи зәгъездән, зәгъгә, әнәдзургәйә Дадиккаимә бакъуырцытә кодтой, әмә сә нозтәй чи аходгә скодта, чи йә 'мбис фәкодта, чи та йә рюмкә – Ия

– Черменау әрфәлдәхта әмә загъта:

– Мәнә афтә дә фыдыбылызтә дәр, Иналы фыдыбылызтә дәр әмә нын хорз хистәрән чи бады, уый фыдыбылызтә дәр сәфүт уәнт! Ныр радзур, Черә, де 'цәг цау.

– Мәңг әфсон дәр сын-иу фаг уыд әназым ләджы фәемидәг кәнынән – фылдәр хатт мыггагмә... Хабар бәльвирд чи зыдта, уый мын әй радзырда иукәеддәр... Дыууә зонгә ләгмә, дам, уалә Бутырины уынджы тигъмә әвдисәнты хуызы фәсиситысты – уым энквд уыд уәд. Бадынц къәлидоры сахаты бәрц дыууә ләджы, сфаәлмәңдишты, стәй әнәуый дәр дә фыдгулмә уырдәм фәдзураент. Сә иу сыйстад әмә рацу-бацу кәнен. Ныр слестгәнәджы уатәй та цыдәр әмымр хъәртә хъуист уәдәй нырмә – кәмәндәр дзы, әвәңцәгән, фыдмитә кодтой, ңәмәй дә азымы дарәм, ууыл басәтт, зәгъгә. Бадгәйә чи баззад дыууә ләгәй, уый тыннывәндәгил схъәр кодта:

– Да садись ты!

Уый хәдуәвләд дуар фегом, слестгәнәг дзы рагәпп ласта:

– Кто сказал садисты?

Ләг афәлурс и:

– Әз афтә нәз загътон... Мәнә ай мә фындыз рәэты рацу-бацу кодта, схъыг дзы дән әмәй ийл уәд әз дәр...

– Әмә ды кәй хоныс садисты? Дәүән садисты чи у?

Цыдәртә ма бәргә гуым-гуым кодта әнамонд ләг, фәлә... Иу амонд, дам, ма йә уыд, әмә дәс азы фәстә уәддәр сыйздәхт зәрдәсаст әмә удмардәй, әрдәг ләг дәр, дам, нал уыд...

Нуазгә дәр нуазәгай кәй наә кәнинц, уый – иу, фәлә ма фынгмә дәр зивәггәнгәйә кәй әвналынц, уый сын сә мидуавәры әнәбайрайгә ахәстыл комдзог цыд – рохст әмә цыдәр ныхкъуырдау кәй сты, ууыл. Уыцы уавәры та уымән бахаудысты, әмә әрдәбонсарәй куыд зәрдиаг-зәрдәбынәй дзыртой, уый-иу хъумә исты бәльвирд цардивәнтәм расайа: ау, уәдә сә уд фәркгай дзәгъәлы хауд! Фәлә – ницы аивдзән дунейи царды, сә алыварс әппындаәр ницы 'рҼаудзән, иу кәрдәджы хал дәр йә бынатәй наә банкъуысдзән! Әмә, уый әмбаргәйә, куыдәр хъахъдзыхәй аzzадысты, әнәбары 'фхәрд әркастыс-

ты сәхимә: хорз, әнәкъуылымпыйә загътай дә сырхзынг зәгъинәгтә, әмә – цы? Тыхләмәрст лимонау свәййы ләг аңаңай даәр, сафтид вәййы, йә мидәг цыдәр хорз равг базгъәләнтә вәййы.

Әмә, аеппәт дәр кәй әмбәрста, уыйадыл Чермен иннае сидт, сә уарzon сидт – сылгоймәгты тыххәй, фәтагъдәр кодта. Кәд ай алы аз дәр хъуистой, уәddәр дзы нә фәлмәңдышты, нә дзы зәрдәңцәх кодтой, ноджы ма-иу Чермен исты ног фәзиләнтәм фәцарәхст, әрбаймысыд-иу исты әнәнхъәләджы арфәтә, зәрдәлхәнән ныхастә. Стәй кувын дәр аивадау у, аивадон дәсныйадау у, әмә йәм иттәг хорз чи арәхса, уымә та 'хсызгон күйд нә вәййы хъусын! Стәй дзырды хъомыс дәр бирә у, бирә, уәлдайдәр кувәг арәхстдҗын күу уа, ома дзырда арәхст, мәлгъәвзаг. Уәд, чи йәм фәхъусы, уыданы фәүүрны, кувәг цы арфәтә фәкәнүү, уыдан сыл аңаңай кәй әрцәудышты, кәй сәххәст уыдышты, уый. Стәй афтә дәр кәд нәу, уәddәр иу хъуыддаг әнәмәнг у, бәлвырд: цы сахат фәхъусыс кувивдә, сидтытәм, зәрдәбын арфәтәм, уыцы дуг дә уд ахционәй фәуләфы, хорз әнкъарәнты ахасты бахауы. Уымә гәстә, кувиды арфәтә чи 'рхъуыды кодта, алы сидтытә-гаджи-дәуттә, уый адәмән сә зондджынтаәй уыд...

– О, әмбал кәмән нәй әмә әмбалгур цәуын кәй тыххәй не 'мбәлы, уыцы иунәг стыр Хуыца! Дун-дунетә кәй сәфәлдыштай, уый дәр дын ахадгәдәртү ахадгәдәр хъуыддаг күйд нәу, фәлә дзы уәddәр сылгоймаджы сәфәлдыштән әмбал нәй! Әмә сә, Хуыцау, дә хорзәх уәд! Max, гуымызды ләгты та, уыданы хорзәх! Ләдҗы фыртәй чи фәтәрса, уый ләг нәу, фәлә сылыстәдҗы фыдахәй чи нә тәрсы, ахәмүл – ныр ацал-аял азы рацардтән дәр фәндәй, Хуыцау, әмә ахәм сахъгуырдыл нәма сәмбәлдтән. Сылгоймаг у ләдҗы стырдәр амонд дәр әмә йә әбуалгъ бәлләх дәр! Хуыцау, дам, ай райдианты зәдән скодта, зәды нывтыл ай скарста, фәлә сылгоймаджы та цәмәндәр адәмү 'хсән әрцәрын бафәндүйд. Марго, нә йә зоныс, зәдты уәләрвты тәехгә баләй цәмән ралыгъыстут әмә max ахсән цәмән әрбадтыстут, уый?

– Бәгүүдәр ай зонын: аегүүдәг ләгтәй аңаңай ләгтәе аразынма!

– О, әмә уын уыцы арфәйаг хъуыддаг кәддәртү бантыст, әмә уәд Уастырдже дәр афтә сомы кодта: Ләдҗыстән! Гъемә та ахәм ләгтәе күйд әнтыса фәстәмә әмә уә хай күйд кәной,

уыцы хорзәх уәү уәд! Фәләе, зәгъәм, галактикәйи иу ахәм фәскүым бәстә ис, әмә, сылгоймаг цы у, уый кәм нәе зонынц. Імәс сәм, зәгъәм, әз баҳаудтән әнәсгәрст кәуылдаертү, уәд сын куыд бамбарын кәенин, чи у әмә цы у сылгоймаг, уый? И, уәларвонәй зәххон чи сис, уыцы зәдтә?

Кәрәдзимә худгәйә ракәс-бакәсыл фесты. Хъазән ныхас зәгъой, әмә сәе нәе фәндү. Іцәдҗы дзуапп ын ссарой Чермены фарстән, әмә – Җавәр у?..

Кәссы Чермен, әмә дын Ринәйи уәзбынрухс җәстыйтә фертывтой – раст әм цыдәр ахәм хъуыды фегуырд, йәхәдәг дәр кәуыл бадис кодта, ахәм...

– Дон у, дон, сылгоймаг! Дон йә алы хуысты, йә алы уавәртү: сатәгәй дәр, уазаләй дәр, ихдонәй әмә мит-ихәй дәр хъәуы, хъәуы хъәрмустәй, хъармәй, тәвдәй, фыңғә донәй, парәй-тәфәй дәр. Ірмәст чызийә...

Исты ма куы зәгъид йә хъуыдылы фарс, уый йә фәндү, фәләе ницуал зәгъинаг ары әмбойны, әмә дзыххәлиуәй аззад, тарстдзәстәй: куы йыл схудой...

Худгә нәе, фәләе йын нымдзәгъд кодтой. Дадикка йәем йәхи баивәзта әмә йә әрбахъәбис кодта:

– Раст загътай – нәе загътай, закрыла тему – не закрыла, сәйраг дәр уый у, әмә тынг хорз кәй загътай. А исчерьывающего ответа на этот вопрос просто не существует – Бог не предусмотрел его!

Чермен дәр бацин кодта Ринәйи 'рхъуыдыйыл, уый сылгоймаджы донимә куыд абарста, йә миниуджытә йын куыд нымадта, ууыл, әмә йә афтә тынг әрфәндүйд ацы тәккә уысмыл Ринәйи дзагцарм урс џонгыл йә къух әрхәссын, әрләгъзытә йын әй кәнүн исты 'фсонәй әмә йын, сусәт зәрдәхъәрзгәйә, йә буары аддҗын сатәг банкъарын!. Мәнә цәттәх худина: йәхи нал баурәдта – фенкъуыст йә бынатәй, фынджы хистәры бынатәй! – баңыд әм, әрхәңыд ын йә џонгыл әмә йыл, цас әмбәлд цины узәлди 'фсонәй, уымәй чысыл фылдәр афәстиат йә тәвд къух. Імә цы хорз бол скодта йә зәрдәйыл, цы!.. Фәләе сын әй куыд зәгъя, сылгоймагән йә иунәг бандзәвд дәр мәнә куыд әнахуыр цыдәр у, амонды хәрз әнгәсәнтә цыдәр?.. Інәдзургәйә ма арфәйи нысанән аба кодта Ринәйи уәхскән.

Йә миддуне хорзау нал уыд, фәләе уәддәр, цыма ницы 'рцыд фәрсәй қәсдҗытән зонинагәй, уыйау фәстәмә йә бынат

әрцахста. Банхъәлмә каст се 'рсабырмә, стәй адарддәр кодта иә ныхас:

— Хурән рухс кәнын әмә дуне тавын, бәстәтә судзын амонын күйд нә хъәуы, дымгәйән фәздәг скъәфын, донән әхсәрдзәнәй хауын, мыдыбындаң мыйдагур тәхын әмә фатәй цәвүн, уасәгән карчы сурын әмә йемә бәгъдуләг кәнын, каркән айк әфтауын, афтә... афтә... сылгоймагән дәр... Цы сылгоймагән дәр и, Марго?

— Ияйы цәүүинә бафәрсыс, Ияйы – уый мәнәй къаддәр зоны уыци хабәрттә? Әви мәнәй әнәкъәйныхдәр у?

— Афтә сылгоймагән та нә фәтчы, уарзт циу, уый амонын, стәй масть циу, иннәе ахәм уый дәр! Хорз загътон, Марго? Фаг къәйных дән?

— Фаг дәм дзы ис, Ия...

— Мә уд уә фәхъхъау уә дыууәйән дәр, фәлә ма мә цыдәр арфә рох кәны сымахән зәгъын, әмә – цы уа?.. – Чермен фәсагъәсхуыз, фәхъуыдыныгъуылд. – Агъа, ис! Уә хорз, уә дзәбәх зәрдәйил күы вәйит, мастирвәэст әмә уарзт-рәвди, уәд ма цәмә бабәллут, цәмә батәхуды кәнүт, уый уәхи цәстәй уынту әмә уын ай, зәрдәйә уә чи уарзы, зынаргъ әмә аддҗын кәмән стут, ахсджиаг, уыдан дәр уынәнт. Сәйраджы сәйраджыдәр та уый, әмә уә зәрдәйы бын цы хъәбулы схәссүт уә тугәй, стәй та мады удхос әхсырай, уыданы амәндәй бафсәдүт, стәй кәй уарзут, уыдан дәр хуыл-фаджы масть хуылфхәлд макуы кәнәнт! Сылгоймаджы әфхәрәг – Хуыцауы хъыдҗы цәуәг! Әмә йәм абон уа, рай-сом уа, бәрәг уыдзән, уыдзән әм фәдисон дуархойәг. Әндәр уәдә кәд исчи искуы дон балхынцъ, бадыдагъ кодта, стәй рәстәдҗы фурд бацауәзта, уәд сылгоймагыл дәр фәүәлахиз. Уымән ыл най фәүәлахиз, әмә Хуыцау уый на загъта. Нә йәз загъта, цардыл уәлахиз күйд нәз загъта, афтә. Басәттән та йә ис әрмәстдәр уарзтәй, арахстджын рәвди, зәрдәлхәдәй, фәлмән дзырд әмә әнгасәй...

— Бриллиантдҗын къухдарән әмә хъусцәдҗытәй!

— Мә уды къәртт дә дзыхы, Маргорита! Фәлә уыдан дзыппы хардзәй уәлдай ницы сты, әз та зәрдәйы хорзәхтыл дзурын. Әмә махән, уә уарзон ләтгай – ләтгән, на къухы әфтәнт, әнтисәд нын! Оммен, Хуыцау! Гъа, мә иу къахыл ләугәйә йә нуазын, – стәй йә агуывзә әрдәлгоммә кодта. – Мәнәе афтә

уә низ – уә сон сәфт уәд! Аңы дуне уе уазәг, зәххон цард уә фәндиаг!..

Цы хорз у, цы тәхудиаджы амонд у мәнәе ахәм хъәрмуст цард – түгәй хионтә әмәе удысконд-зондахастәй хионтимә, мад-фыдырыгәй хәстәждытимә, әңәг сә кәрәдзи фыдгой куы наә кәнөй, иу сә иннәйы уәләйы фәлыст әмәе скъет гуыбыны хойраг-къәбәрмә куы наә хәләг кәна, сә цәсты фиутә куы наә тайой: «Уыдонән сә куызд цытә хәры, уый мәнән мә уазджытән дәр наә! Уыдонән сә фәсдуар цы ис, уый мәнән мә буц рәбыны дәр наә! Уыдон хъәдмә цы дарәсы цәуынц, уый мәнән чындахсәвмә цәуынән куы уайд!..»

Фәләе ахәм уарzon адәм кәм зоны Хуыцау, кәм, әмәе цард-цәрәнбонты фыццагау хәстәгәй чи баззад, сә къусы дзаг мыды кәхцы дзаг къәмтә кәмән наә ныххауд! Комкоммә сәхи аххосәй, уымән әмәе, хатыр циу, уый наә зонынц; барын кәй хъәуы әнәбары рәдыд, уый сәм наә хъары; әдиле дзурәгмә сәм зондджын хъусәг кәй наә разынд, зондджын ныхасгәнәгмә сәм коммәгәс хъусджытә кәй наә разыны, сә кәрәдзи әңәг уарзтәй кәй наә уарзтой, әппәт үыдәтты азарәй схылтәс-хъуынджынта вәййынц.

Әмәе батар вәййы ләдҗы уды алыварс дуне. Әмәе нал фәуырны удрыст адәймаджы, искуы ма хәларәй цәрәг адәм ис, искауыл ма зәрдәйә әүүәндән ис, искуы ма исчи иннәуыл хинәй нал цәуы, искуы ма исқәмән иннәйы уәларты сәрмә ауыгъд фиутәм йә цәсты фиутә нал тайынц әмәе иуән иннәйы амонд хорзәрцыд у, уый. Әмәе афтәмәйтү-афтәмәйтү зонон дәр ма цардуарзәг адәймаг удәмпилдтә бавәййы, нал ын вәййы хуры рухс адджен әмәе йәхі йә мидсагъәсты хъузджы батымбылтә кәнен, ныссампәл вәййы алагираг хурмәвых кәрдойау...

Әмәе ма уыдоны хыгъдәй – ныфссаст адәмы, цардмә куын-фәндиыйы цәстәй акәсәг адәмы хыгъдәй – мәрдтә дәр әгәстәй дзәвгар фылдәр фәвәййынц. Уый та стыр худинағ у Хуыцауәй, цард йә кәронмә уарзгәйә цәрынән, әнхъизгә цардәй цәрынән дәттәгәй. Әмәе уымән загъта зондджын фыдәл дәр, цард хәс у, зәгъгә. Ныфсфидар, зәрдәхъәлдзәгәй әмәе удрайгәйә әххәстгәнинаг хәс – Чермен әй йәхидән афтә нымайы.

Әмәе фәрайгонд вәййы йәхәдәт йәхі зондахастәй мәнәе

ахәм сахат – кәрәдзийән әнәкәрон адҗын әмә зынаргъ адәмимә куы сәмбәлы, семә уарzon ныхастә куы фәкәны, дзаджын фынгтыл бадгәйә, уәд. Ничи йә зоны, райсом Хуыщауы зәрды цы әрәфтәзән әмә дунейы цард цы хъуләттәсаутә суыдзән, уый. Фәлә уал мәнә абон, мәнә ацы тәккә сахатыл цард йә хүссарвәрстә әвдисы, ләджы әнционәфхәрән зәрдәйән әнцәйттә аразы, ләджы сонт саби үдән сәрдәнтә дары, ләгән йә размә удхосты удхосдәр, цардхости цардхосдәр әвдадз рарвиты – хорз адәймаджы, йәхицән дәр уарzon чи у, ахәмы. Әмә та цард ләгау ләгәй, адәймагау адәймагәй цәрыны аккаг свәййы, ләг үе 'рхуым сагъәстә әмә хъуыдты тыххәй ныфсәрмы, ныкъкъәмдзәстыг вәййы арвы рухсвәлыст цәсгомы раз...

Фәлә ныл ахәм кәйдәры дәр раудазы, ахәм цыдәр-кәйдәры зылынвад тәссармәдзу хъысмәт, йә зәрдә әдзух адәймагәй ахъазын кәмән агуры, мәнә Хуыщауы фәсмойнаг чи фәкәны, ныр адәймаджы та ма цы боны хорзән сфаәлдыстон, ацы дунеарәэты бәлләхы, зәгъгә, гъе, ахәм кәйдәры – цыдәр сәфтизәджы!

Әмә йә фәдисдзәттә зәрдә бадодой кодта Черменмә, әхсызғон дын цы нае уыдзән, дә ныртәккәйи хорз чемы кәй ахкосәй нал уыдзынә, ахәм цыдәр дәм әрбахъуызы зәрдәлхәнән мидбылхудгә, зәгъгә.

Әмә фесхъиудта, чысылгай старст әмә фембәрста тәппудты мидәрдиаг: ау, куыд фәхаяу әмә цәмән фәхаяу, зәгъәм, мәнә ахәм үдәнцой царды уавәрәй, мәнә ахәм адәмы 'хәнәй – хорз зонгә кәмән у, сә ахсдиаг кәмән у, йә чысыл хорзракәнд дәр ын стыр сгуыштыл чи нымайы әмә үйин үе стыр рәедид дәр сывәллоны әнәбары рәедид чи хоны, уыдоны 'хәнәй?

Стәй ныр хуыздәр әмбәрста әхсарджын-хъәбатырты дәр: ахәм цардәй йә үе фыр налат әмә фыр цъаммарәй, үе 'хасырл үә зәрдә даргәйә, әнәхай кәнүнмә чи баҳъавы, уый сәрбәрзонд ләгмә әнауәрдонәй маринаг кәй әркәсү, фәстәдәр цы уыдзән, цы масть әм дзы кәсү, уыдәттыл кәй нал ахъуыды кәнү әмә үәм үә иунәг цардәй үә ләджы ном табуйагдәр кәй фәкәсү, уыцы зонд ын әмбәрста әхсарджын-хъәбатырән, үә масть ын цырын цы зонд фәкәны – ләджы фәсмойнаг фәндагыл аңауынмә разыгәнәг зонд.

Әмә, үә зәрдәйи фәдисәй кәй стәрсәгай кодта, кәй фә-

удаист, уый йәем худинағ әркаст, ай нәдәр бәхы хуыррытт, нәдәр ехсы ғәрах-къәрцү, уәд рагацу ңы скъуымзил дә, дәхицән әмбәхсән бынат агурәгау, зәгъгә.

И-йәх! Хорз адәмимә та хорз адәймагәй ңәрынән ңы хъәуы – уыдан ңы нае кәнныңц, уый ды дәр ма кән! Уыдан ңы кәнныңц, уый кәнныныл ды дәр дәхи хъар! Ңы нае уарзыңц – уый ма уарз, ңы уарзыңц, уый...

Цалдәр сидты ма бакодта, әрмәстәр фынджы хистәрән чи 'мбәлы, уыданәй, стәй Аня, дыккаг хистәр, бәркад загъта, къәсәры хорзәх загъта уый фәстәе Ия, фәлә сә сыстынхъусничима уыд – ныр та фынджы 'гъдау сәрибар-уәгъидарәй кәндзысты, кәд ма сә исказәмә исты зәгъинаг бazzад сидты хуызы, уәд – табуафси, хъусыңц әм! Уәдәе сын зәрдәзәгъгәйә цай, кәнә къофи рахәссүн афон дәр наәма у Ринәйән. Әмәе уал фәстиат кәнныңц, рәстәг ңыма куылдәр ауындзәгәй аззад әмәе уәгъды мидцоппай кәнен әмәе тыхсы, ңы зәгъа, ңы акәна, уый йә сәр кәй нае ахсы, уый тыххәй. Михтә сә иннәты разәй ници садзы әмәе сыл йә ныхасы кау ници бийи. Әмәе сыл, кәсгәттә, дам, куыд фәфидис кәнныңц кәрәдзийән, уыцы 'мбисонд ңәуы: кәсгәттә, фынгыл бадгәйә, әгәр куы афәстиат вәййыңц, уәд сын сәхицәй чидәр бафидис кәнен:

– Цас бадут, цас – ирәттә стут?

Әмәе уәд иу ирон исчи та иннәе ирон ләгән, куыстуар-загән, хъумә афтә фидис кәнид – йә ңәстмә йын дари:

– Уый цас кусыс, цас – кәстон дә?! Мәрдтәм ма дә ңы ахәсдзысты?!

Фәлә дын уалынджы Дадикка ңыдәр гуырысхойаг кәнгәхъәлдзәг фәецис, Черменмә йәхі ләгъстәйагәй бакъул кодта:

– Черә... Чермен Дзамболатович! Бәсты хин куы дә, бәсты кәлән куы дә, авд уәларвы әмәе авд дәлзәххы ңытә ңәуы, уый куы зоныс, уәд, о мудрый из мудрейших и добрый из добреих, уәд уый нае уыныс, адәм куыд нынкъард сты, куыд нырхәндәг сты, уый?! Радзур ма сын әй!..

Мәнә ис!

Мәнә!

Җәмәй тарстис, йә зәрдәе йәм рагацу ңәй тыххәй фәфәдис, йә куыдзы зонаг зәрдәе, уый!

Фәлә ма уәddәр, хур нынныгүүлины размә йә зәрәхсидәй фәстаг салам куы 'рвита талынджы ныгъуыләг дунейән, уыйау

Чермен дәр худгәбыләй фәкодта – әмә уый дәр ацы ран хуыздәрән уырыссагау дзурын баннымайгәйә:

– О самая восточная из всех восточнейших лисиц-льстецов! О, рахат-лукум, шербет, халва, ирон арахъхъ цъәх хъәдындзимә моего сердца! Цы сын радзурон, цы – Җәмәй сын фәсурон сәх хуыссәг?!

Зонгә та йә ома күйд нәк кодта, цы йын дзурын кәнын йәкъәбәргәнәг, уый – әмә уәдә Җәмәен акатайаг, Җәмәен атар-әрфыг йәхорз равдҗы дзәбәх хур?..

Әмә – нә радзурдзән, кәд ма йәхи бар уа, йә бөн ма йәхинуыл цәуя, уәд! Уымән нә радзурдзән уыцы хабар, әмә афтә уайы, әмә Дадиккайы курдиат куы сәххәст кәна, уәд дәхи ныххурх кән, дә зәрдә та сызмәнт әмә та, уәд цы мәстытә бавзәрстай, цы удтухитә, уыдон дзыхъхынногәй бавзар!

Фәлә уыйхыгъд уыдон, сылгоймәгтә, әнкъард нал уыдзысты, баҳузызән он та хъуамә уой...

– Нә радзурдзынән!..

– Цәй-ма, бирә хәттытә дә батыхсын кәнын мә курдиэттәй? – Дадикка азылд йе 'мбаелттәм. – Ницы дзы ис ахәмәй, фәлә худәг дәр у әмә цыдәр йед... цымыдисаг.

– Кәмән худәг у, кәмәндәр та – дудәг...

Дадиккайы цәсгом фәаууэттә, иннәты цәсттытә та цыбәл цәхәр скалдтой: ау, уый цы уа, әмә йә Черменән уыдонән радзурын йә зәрдә ма кома, науәд та йә йә цәст нә зәгъя?..

Уәддәр та сылгоймаг әнә диссаг нәу, стәй, уәвгә дәр, күйд хъуамә ма уа диссаг, кәд әмә сылгоймаг у! Әмә, кәд искәуыл хәрәджы хъустә әрзайдзән, бонән әмбисонд куы нә хъуса, бонән исты ног хабар, уәд – сылгоймагыл әппәтү разәй. Фәлтау ай хәрдхъуаг фәкән, крепдешин къаба дәр ай нә хъәуы әмә сызгъәрин къухдарән дәр искәй тыххәй исты ногдзинад базоныны раз. Алцыпәт та йә уымән хъәуы зонын, әмә нә хъомылгәнәг у мылыдҗын сывәллонәй әнәдәндаг зәронд херцайы онг!

Әмә сын чидәр цыдәр дзурын кәна, феххусын кәнын, әмә, кәмә хатынц, уый та куы ныщәхгәрмә уа, ницы уын радзуринаг дән, зәгъгә, уәд фәсмойнаг фәуыдзысты, ацы әнәджелбетт хәдзармә Җәмә арбацыдисты, әнәрбацацәугә сәничи уагъта – кәд ма хәстәгдәр сәдә азы сә къах дәр ам уа!

Әмә йәм уыцы хъуыдытае, хъуыддаг кәцырдәмты әрзилдзән,

уыдæттыл сагъæстæ күү 'рбайстой сæхи æмæ йыл күү разæй кодтой, уæд ахæм уавæры баҳауд, æмæ лæг йæхи бар кæд нал вæййы, æвæндонæй, цы дзы агуырда-домдæуы, ууыл күү сразы вæййы æмæ йæ кæнгæ дæр күү бакæны. Дæлдæйрагай!

Фæлæ та...

О Хуыцау!

Фæлæ та цы ныфсæй, цы зæрдæйæ мыса æппæт дæр æмæ та цы цæстомæй уына уæдыкконæй йæхи – мадард бæгънæгæй дендкызы тæккæ былгæрон, тыгуылдуртыл сæумæраджы уыцы тæригъæддаг хуызы лæугæйæ?!

Цы 'нæбон уыд, цы!

Цы мæгуыр уыд, цы!

Цы ничи уыд æмæ күүд ницы уыд!

Цы...

Фæлæ та йæ мæнæ ныр дæр йæ Хуыцауы хай æвæгæсæгæй, æнæ ахъазæй наэ ныууагъта: Чермены сæры фегуырд ирвæзæн мадзал, дуртæ тухынæн бæмбæджы фæлмæнтæ – цы дзура, цытæ мыса, уыдон худгæбылæй дзурдзæн, цыма сæ йæхæдæг дæр кæмæйдæр фехъуыста, цыма уыцы хабæрттæ ууыл, Черменыл наэ, фæлæ æндæр кæуылдæр æрцыдышты. Эмæ цыфæндыйæ дæр худæг сты, ноджы ма сæм алчи йæхи æнæмæт царды уæлбылæй күү кæса, уæд!..

– Эмæ, чызджытæ-устытæ, уыцы дунемæ, мæнæ мах, лæгтæ, цы стæм, уый кæм наэ зонынц, уырдæм сылгоймаг күү афта, уæд уый та күүд бамбарын кæндзæн уымы æнæфенд дзиглотæйедтæн, нæлгоймаг цы у æмæ чи у, уый? Марго, ау, ды дæр наэ сарæхсис нæлгоймаджы портрет-сурæт ныхæстæй сныв кæнынмæ, сæ цæстытыл ирдæй күүд ауайа, сæ зонд æй күүд æрцахса, афтæ? – Чермен уал сæ рæстæгсайæны охыл сæ раздæры ныхасмæ здахы.

– Чысыл раздæр сарæхстаин, æвæццæгæн, фæлæ ныр... Сылгоймæгты тыххæй ахæм сидт бақодтай, æмæ, зæгъæм, арвыл сылгоймаг хуыцау күү уаид, уæд дæ раст уый дæр фæбузныг уыдаид. Фæлæ нын цыдæр радзурай, уый та нын хæлæг кæнис...

Аня, Лерæ æмæ Ия æмхъæлæсæй схор-хор кодтой, о-о-о, зæгъгæ. Эрмæст Ринæ 'мбаргæ хъусæй лæууыд, æнæдзургæйæ фынгæй иста æрдæтхæрд тæбæгътæ, æвдæлонгонд къустæ, чъизи салфеткатæ.

– Уæуу, мæнæ сау хохæй уурс дур рапахауд! Ницы дзы ис

ахәмәй, әмә уә мәхимә әрыхъусын кәнон... Фәлә иугәр Дадиккайы... Фәлә кәд сымах дәр афтә фәндү, – мәлләг худтәй баҳудт, – кәд мәм суанг хәрам дәр ма фәуыдзыстут, уәд...

Афтә йәхи ныхәстыл дардта әмә, цы хъәләсәй дзурдзән, уымән уышыу рәстәг архайдта йә ныхасыуаг, йә интонаци әрцахсын – бынтон хъазән хүзызы дәр ын күйд нә рауайа әмә дзы йә рыст дәр күйд разына, йә туг цәмәй хәлд әмә йә уды стәг цәмәй саст, уышы әффәрд дәр дзы күйд сбәльвырд уа, афтә...

Куы сын ракодта тәргә бәхәй – галопом по европам – йә хабар, фарон сәрд ыл Сухумы цы ңау әрцид, уый сын нывгай сә разы куы равәрдта, уәд хатыр курәгау баҳудт, ныббарут мын, кәй уә фәфыдәнхъәл кодтон, уый тыххәй, зәгъгә.

Ия әнәнхъәләджы ныццин кодта:

– Әмә уый ңәттәе сюжет куы у радзырдән, науәд та, кәм ыл къух афтау, кәм къах, әмә дын – чысыл уаңау! Цы кадр ис! Уышы ләппуйә зәгъын. Эксклюзив! Удыгага, кәд, стыр нымадәй, йә бәстәйил гадзрахатәйцәуәг у, йә райгуырән зәхх цәстыфтауәг, уәддәр. Цыдәр уникум!

Маргойы мыдхуыз цәстытәй судзгә схъистә стахт, скалд сә цәхәр:

– Аны дзы куы нә зәгъай! Уанцион гадзрахатәйцәуәг нәу!

– Әмә – цы? Дзәбәх куы ахъуыды кәнай, хынджыләгмә куы нә здахай хъуыддаг, хүымәтәг уголовон фыдракәндү хүзы йәм уәләнгәйтты куынә кәсай, уәд Ия тынг раст зәгъы!

– Лерә йә алы дзырды фәстә дәр йә даргъәнгуылдзәджын къухәй уәлдәф әмдзәхгәр әрдау-әрдау, әркәрд-әркәрд кодта, әмә уышы рәсүгъед къухыл нә фидынта, цәхгәр ныхәсты фарсхәцәг уа, уый. – Кәddәр Ленин дәр алы хулиганты әмә спекулянты Революцийи знәгтимә иу тәразәй барста, уымән әмә, дам, сә ницы хъауджыдәр ис.

Диссаг: Лерәйи сәгүиты цәстытә, знәтәй кәй дзырдта, уый дәр нә фыдуынд кодта. Стәй афтә дәр нә, афтә, фәлә ма ноджы зәрдәмәдзәяугәдәр фесты. Фәлә уыйадыл дуне йәхицәй ма ныббуц уәд, мәнән мәсстытә дәр сылгоймаджы фидауцджында кәныны хос сты, зәгъгә!

Чермен әм иуцасдәр джихәй кәсгәйә аzzad, әнахуыр хъуды фегуырд йә сәрье: «Ау, уымән дәр та ис гәнән әмә уәвән,

әмә-иу Лерәйы цәститә дәр искәд бон әнәуынодзинад фәсүдзинтә кәндзән, куылдарап-иу абхазәтә әмә ирәтти кой айхъуса, афтә?! Исли, уәвгә дәр, уыцы цәститән искуы сә цәститсындз уыдзән?!

Цы нә вәййы йәхи хъуләттәгәнәт царды, цы на! Әмә уый цы 'взәр у, уый: әүүәнк ыл кәй нәй хъысмәтән хъазән-хъул адәймагыл, уый...»

— Әмә уый — Ленин, нәхи Володенькә-Вовочкә у, Владей миром Ильич нә уарзон Ульянов у, — цымарын ләджы хәстәджытәй кәмәндәр уый низы хатт әмбарын кодта, ахәм хъәләсүуагәй райдытада Аня. — Әмә дын нашему учителю, нашему вождю искәй азымы бадарынән чысыл әфсон дәр фәуа — Революцийы дзәккорәй-иу ын йә сәр ахъаззаг әрмыхъхъ ласта. Уәвгә та уый тоталитарон паддзахадән йә мады гуыбынаәй рахәсгә миниуәг у, алы хулигантә-спекулянттә-давдҗыты-йедты паддзахады цыфыддәр знәгтыл нымайын, фәлә сә уәддәр «адәмы знәгтәй» дәхимә хәстәгдәр кәнын — уыдон, дам, друзья народа сты цыфандыйә дәр. О, уартә Адольфчик чи уыд, Алоизович Шикльгрубер сәхи Гитлер, уый ма-иу быдыры астәу поезд дәр бауromын кодта әмә-иу әнәбillet бәлләттә фехстой. Агәрах сә-иу кодтой әрмәстдәр уый тыххәй! Порядок, дам, хъуамә уа паддзахады... Гъемә, мәнмә гәсгә, ахәм фегәргәнәгау уыд нәхи уарзон Ильич дәр: әгәр әртасын кодта Уәрәсейи зәронд астәу әмә йын әй схъистә саст фәкодта!..

— Исты къәдз, исты зылын-мылын дзаума цәмәй сраст кәнай, уый тыххәй йә иннәрдәм атасын кәнын хъәуы — әмә уәд йә бынат ссардзән, йә фатау раст бынаты ногәй сбаддзән — ууыл ныр цал мин азы ахуыр кәны дунейы адәмты уартә Кунцзы, ахуыргәнәг Кун, ома Конфуци? О, фәлә кәм ис Октябрь Стыр Революци, әмә кәм ис уә удыгага дзыпкъахәг та? — Марго кәдәй нырмә сис ахәм, әмә дын әнцонты басәттын чи комы... Гилдзытә ма сәм вәййы, уәддәр сә гәрзтә чи әраөвәры, уыдонәй никуы уыдзән стәй дәр.

— Растрәниаг цәмәй мацы уа, уый тыххәй уал-иу әй раздәр зылынта кәнын бәргә нә фәхъәуы. Әмә уыцы сафинаджы ничи зылын кәны барәй, зонгә-зонын! Уымән әмә йә райгуырән бәстә уәйгәнәг әңгәгәй у, йә адәмь къәбутырдыгәй цәвәт, — Лерә ныр ноджы мәстдҗындәрәй бацыд зәрдиаг

ныхасы, фестынмæ йæ бирæ нал хъæуы әмæ лæугæйæ, цыма трибунæйæ дзуры, уйайа бæрнон ныхас кæнынмæ. – Барвæндæй, ардауæг æй нæ уыд, афтæмæй уый та рæстаг цард әмæ хæраймаг царды 'хсæн цы равзæрстæ? Зонут æй – Чермен нын аргъæуттæ-таурағътæ наэ кодта. Әмæ уый та зонгæ-зонын йæ райгуырæн къона лæхмус кæны, цы адæм сæм цæуынц алы рæттæй, уыдоны стыр мæстджын кæны әмæ әппæт абхазæгты дæр цæсты 'фтауы. Азымы даринаг кæны æнæхъæн Абхази! Уазæгуар-зондæр бæстæ та зын ссараЙн у! Әмæ йын комкоммæ уыцы әвзæр йæ экономикон бынхъæдтæ әddag мыстau æхсыны! Курортдзаутæ авд хатты ахъуыды кæндзысты рагагъоммæ, у сын цæугæ дзыпкъаҳджыты Абхазимæ, ави куыд кæной, зæгъгæ...

Маргойы ныр әфсæн рæхыстæ дæр нал баурæттайккой йæ уарzon лымæны адджын æлхыскъ ныккæннынæй:

– Мæнæ, лæт куы цæра-хæра, уæд бон-сихорфон йæхи къæрцхъус хъустæй цы нæ фехъусдзæн, цы нæ! Гуырдзиаг кæд әмæ әппæлы Аб-ха-зи-йæ! Мæнæ лæхъуг æйчытæй бынылсыгъд хъайла! Хуыщауæн, цымæ, ницы уыдзæн фырхудæгæй?

– Әмæ – цы, цы, æз дын исты Гамсахурдиай «черная кол-готкæ» дæн, цавæрдæр звиадисткæ?! Әви уыдонæй дæн, Зæронд Рувасæн сæ уæрджытыл чи табутæ кодта, ма нæ ныууадз, баззай президентæй, науæд Гуырдзы йæ боны фыддæртæм æрцæудзæн, зæгъгæ?! Кæнæ та Мишикъойы хъузæттæй?! Әз абхазæгты, ме сæфт кæмæй уынон, ахæмтыл никуы нымадтон әмæ наэ нымайдзынæн – ис адæмтæ, кæмæндæриддæр әмсæр, стæй ис хицæн адæймæгтæ – чи Хуыщауы уарzon, чи хæйрæджы, Люциферы, – Лерæ æнæнхъæлæджы хъæлдзæгæй ныххудт. – Стæй, Марго, ном Звияды яд куыд ис, дæуæн та...

Ницуал хуызы йæ бауагътаид Марго дардæр йæ зæгъинаг ахæццæ кæнын:

– Мæнæн та дзы ирон марг ис, нæ? Иc! Калмы марг, мæнæ алы рынчынтаен ахъазгæнæг хостæ кæмæй кæнуынц, раст ахæм марг!

– Ды – ирон марг, æз та – ирон гуырдзиаг дæн.

– Әмæ сæ цы уæлдай ис?

– Кæмæй?

Фæлтау æй Лерæ куы нæ фæбæльвырдæр кæнын кодтаид йæ ныхас Маргойы, фæлæ ма ныр цы – атакт фат-дзырд әмæ йын æрцахсæн нал уыд. Куы йæ нæ фæбæльвырдæр кæнын кодтаид, уæд та афтæ фенхъæлæн уыд, әмæ йæ уымæй фæрсы Марго,

ома, зәгъгә, цы уәлдай ис дыууә гуырдзиагәй – ирон гуырдзиаг әмә гуырдзиаг гуырдзиагәй. Ныр та мәнә кәцырдәм аәрзылда Марго йә ныхас:

– Маргәй әмә гуырдзиагәй цы уәлдай ис, зәгъгә, дә фәрсинаң уыдтән...

Фәтардзәстом Лерә, фәджих сты йә Җәститә, фәрсәгау ныккастысты Маргомә – хъазгә кәнен фыццагау, әви ныр әңгәгәй дзуры? Цы хатдзәгмә 'рцыдаид – иунәг Хуыща ын йә бәлвирд зонәт, фәлә сылгоймаг фәкъәртт, фемәхст:

– Мәнә адәмы сәфты дут! Зонды замана! Аrvәй аәррагәнән хостә аәркалд, әндәр уәдә уый күүд у, уый, әмә ир әмә абхаз гуырдзиагәй сә уәнгәл уынәнт, әмә сын гуырдзиаг дәр сә сәнар фәстәмә сәхиуыл тъәпп кәнен! Әмә мын мәнә сомихаг дәр фидистыл схәңцид! Дуне фәсәрбихъуырой кодта әмә йә сәрүл хъен сләууыд!

Ам Ия дәр, суанг Ия дәр, хиуылхәңгәты хиуылхәңгәдәр Ия дәр йәхи нал баурәдта – йә фырзынгәй рафыцинмә цы быңгәу фәхъавы, иудадзыг ууыл донкаләт Ия дәр:

– Нәе, Лерә, нәе! Ди йә кәцырдәм здахыс хъуыддаг, уый бынтон афтә нәеу. Әртә әфсымәрон адәмы фәзулдзаст, фәзулдзых уой, схәрәмттә, сഫىدەх уой әмә суанг кәрәдзи туг калынмә аәрцәуюй, уыңы бәлләххәрцидән йә амидингәнәт ир әмә абхаз нә уыдисты – раст циу, уый уәд та ма нә кәрәдзийә ма 'мбәхсәм: раздәр уал сәхимә 'ркәсәент әмә фенәнт гуырдзы. Уыдон та ныронг цы Җәстәй кастысты әмә цы зәрдә дардтой ир әмә абхазмә? Хъәздыг, әмә уыйадыл сәрыйлар фысым йә мәгуыр әнәзәрдәзәгъгә уазәгмә цы 'нәрвәссон Җәститәй кәса, цы зәрдәйли ахаст әм дара, раст ахәм Җәстәй! Цыма гуырдзиаджы дзаг фынгтыл әнәхонгәйә барджынай рабадтысты әмә ма уымай уәлдай сәхи дарын дәр нә зыдтой. Әмә уыңы уәлбикъон зонд цытә расайдта әмә ма расайдзән.. Әмә, сымахәй чи нәеу, ома сымах аәртә адәмыхаттәй, уыдонән дәр хъыг у, уе 'хсән ахәм тутвәйтә кәй сарәх сты, ахәм аүәдзтә дзы кәй фәзында, арфәй арфдәрмә цәуәт дәгъәбөхъхытә, уый.

Чермен йә дыууә къухы дәр бәрзонд систа әмә сә ныууыгъта:

– Әгъгъәд фәуәд ууыл уә биринцъаг ныхәстән – ләг дзы кәм күүд фәкәлдзән бәрзәйсәттән калдәй, уый бәрәгт нәе.

Политиктә уәм фәхәрам уыдзысты, сә къәбәр сын куы исат, уәд. Абон сын сә царвәвдылд къәбәры сәрвәлтау зәд дә, райсом та – зин. Дымгәе кәңүрдәм дымы, фәздәг дәр уыцырдәм ивәзы – әмә политиктыл се 'рдзон уаджы тыххәй чи баҳуда, зонон иу дзырдат, абон та бынтон әндәртә, зонон ләджы адәмы знат әй тыххәй хуыттат, абон та уый тыххәй ордентә дәттут, зәгъигә, уый йәхәдәг әдилүү у. Кәд сылгоймәгтә сә кәрәдзимә дәндагәй наә, фәлә сә мылытәй ләбурдтой, уәддәр Черменмә йә зәрдә афтә сәзырдат, фаг сын у национ мастәмхиц хъуыиддәгтил дзурын, зәгъигә.

Уагәр ма сын лыстәг луәрстәй куы ракодтаид ие 'ппәт хабәрттә, уәд сә уромәг уромын куы нал бафәрәзтаид. Цәңгайнаң әмбисонд куыд зәгъы, афтәмәй, дам, хъуамә ләгмә исты сусәггаг хабәрттә уа суанг йә мадызәнәг әфсымәрәй дәр. Әмә уәд адон та сылгоймәгтә куы сты, сә цыфәнди хорз әмә зонддожынәй дәр ныхастә къаппа-къуппагәндожытә – сә фыдәлтыккон Хуыщау сын куыд Ҙардвәд әмә Ҙардвәнд кәнүү, уымә гәсгә.

О, наә сын радзырдта аеппәт, фәлә йыл сайд әрцид, афтә куы 'нхъәлдта, әмә худәндзастәй куы дзура, цыма йәхәдәг уыцы хабәрттәм ницы бар дары, уыйай, уәд ын уыйбәрц зын наә уыдзән сә мысын. Уыд ын, уыд! Сфәйлыдтой та йын әнәрайы мысинәгтә йә уды къәбицтә-'мбәхсәнтә, йә фәсвәд әфснайәнтә-тыссәнтә, әмә та йә алцидәр ногәй-ногмә 'вазрын бахъуыд. Әмә, кәд ие 'даг бакастыл ахәмәй ницы фәбәрәг, уәддәр йә риу мидәгәй әфсәрмәй сыгъд – уәдлыккон Чермены раз әфсәрмәй, ома уәдлыккон зәгъигә, уәд фароныккон! – Черменән мәнә ныры Чермен къәмдәстиджы хос фәсис...

...Фәzzәг ахәм дзәбәх уыд йә сыйгъәрин фәлысты, әмә ивгъуыд сәрд хәләгәй мард. Сыгъдәг къуырф арвы әвәджиау фидыдтой пух урсын әврәгтә – уыцы уәзбынәй, цыма әврәгъты мыттагән сә тәккә уәздандаертәй уыдисты, уыйай ҹадәттәй ленк кодтой, цыма урс цинәй цин кодтой сә бынмә әрвгәрәттәм тыгъд дунейи райдзаст уындыл. Әмә хур дәр цыма буц әмә хъал уыд, зәххон Ҙардән цы бирә хәрзты баңыд уалдзәгәй фәzzәгмә, уыдонәй.

Иугәндзонәй алы әнәбайрайгә уыхериты амәддаг ләгән дәр ахәм бон йә цоппайаг сагъастә иуцасдәр рохуаты азза-

йынц әмә та йә бауырны, Хуыщауәй әңгәгәй дәр рох кәй нәу, ызыфәндыйә дәр ай ңаринаң гуырдаң кәй радта дунемә, уый. Әмә әдзух дә хъысмәтәй ма хъаст кән, ма рәхой Хуыщауы ңастан дә тәригъәддаг уындаң, ма йын къах йә хорз зәрдә дә мәлләг тъизынәй: быхс, фәраз, архай, сәттын ма ком – цард абоны бон дәу у, дәуән ләвәрд у әмә дзы бәрнәджын адәймаг у, сәрыстыр әмә ныфсы мәсиг, чи дәм кәсис, уыданән айдагъ дә конд, дә уынды әүүәлтәй дәр!

Әмә дын әм раст ахәм дзәнәтон бол йә дзыппыдаргә телефонмә чидәр куы 'рбадзурид – әркаст әм: журнал «Ног бол»-ы сәйраг редактор. Салам әмә әрдәг – дә быны кәрдәг әмә, дам, мәм иу ңыдәр ахсажиаг хъуыддаджы фәдил куы 'рбавдисис дәхи. Баңыд әм ныхасгонд әмгъуыдыл.

Куыд у цард, куыд дә – цы дә дәхәдәг әмә ма әндәр ңәмәйдәрты кәрәдзи фәтчыгъәдән куы арафәрс-бафәрс кодтой, уәд ын хъуыддагән йәхи дәр бамбарын кодта, фәлмән ныхасты аив тыхтәй:

– Чермен, зонын әй, әнәвдәлон уыдзынә, фәлә нын иудыуә радзырды куы стәлмаң кәнис абхазаг фысаджыты уаңмыстәй, уәд дә нае дыууә адәмы дзуәрттә дәр фәбүзныг уаиккай. Куы йә зоныс дәхәдәг, кәрәдзимә цы зәрдә дарынц ир әмә абхаз, уый. Әвәццәгән әмә ирон зәрдәйән иннә адәмтәй абхазәттәй аджындаң ничи у. Мах цас зонәм абор, уымәй, әвәццәгән, хәстәгдәр баст уыдисты нае адәмтә сә историйи райдианты, әмә нае туджы кәрәдзийән уымән аджынаң баззадыстәм... – Фәрсәгау әм скаст. – И, куыд зәгъыс? Журналы иу чиныг әнәхъәнәй дәр уыңырдыгон фысаджыты уаңмыстәй, культурәйы хабәрттәй, истори, фольклорәй куы саразиккам, ахәм фәнд наем ис. Тәлмаңы уавәр та наем куыд бытъайлар у, уый мәнәй әвзәрдәр нае зоныс – ләг кәмә әрхата, йәхи кәмә бакъул кәна, уыдан нымадәй әртә ңыдәр йеддәмә не сты. Поэзийән ма исты амал кәндзыстәм, фәлә... И, цы зәгъдзынә?

Цы хъуамә загътаид, кәд әмә хъуыддаг, әңгәгәй дәр, стыр арфәйаг уыд, уәд? Әнәвдәлон та ахәм уыд, әмә йә, куыд бакәнинц, мәллиниң дәр не 'вдәлд.

Сәхимә хъәумә, Зилгәмә, аңыд, ңәмәй йә уым мачи хъыгдара. Дадиккайән дәр бафәдзәхста, ңәмәй-иу сәфсон кодтаид зианмә, кәнәе йә цинмә агурджытән, ам, Ирыстоны, нај, зәгъгә. Хуыщау исты судзаггаг зиан ма зәгъәд, әндәр. Әппәтәй фәлло-

йагдәр – күисты баңғуын, уйын фәстә, ритм әрцахста, зәгъгә, уәд фәллад нал зондән, хәрд дәр дзы ферох уыздән, әмә ма йә иу мәт әвдәрзән әрмәст: тагъдәр күү фәсәрибар уаид ацы хәсләвәрдәй, цәмәй йә ىәхи күистәгтәм равдәла. Иуәй хорз уыд, ай размәй йә тамакодымд кәй ныууагъта, уйын, фәләйин иннәмәй та үима уәд, тамако-иу тамакойә күү сыйгъта, фылдәр әнтисыд, әвәллайгәдәрәй фылдәбон кодта...

Уыдан иууылдәр – хорз, фәлә Хуыщау дәр худынәй нәма бафсәст, ие 'вастай алы тәрхәттә-уынаффәтә чи рахәссы, уыдоныл: әхсәвөи Чермены йә зәрдәй йә мидфынмә афтә тынг срахуиста, афтә йә нылхъывта, әмә йә бон сәрибәрәй уләфын нал уыд. Әмә старст, уәдә нә фәтарст! Рафт-бафт фәкодта, кәд мын искацы фарсыл хуыздәр уаид, феуәгъд мә кәнид зәрдәйи пъәззы, зәгъгә, фәлә – нәй, цәхгәр рыст йә теман нә ласта зәрдәйи арфәй. Әмә уәд Чермен дәр сәумәдзиккуырыл горәтмә фәлидзәг.

Әмә – дохтыртән үимидисагәй дзуринаң әнахуыр хабар: фәндагыл ын нал рыст, үима уәвгә дәр никүү схъәрзыдта йә зәрдәйә, афтә банкъардта ىәхи – йә зәрдә, уәвгә дәр кәм ис, уйын агурын әй бахъуыд! Әмә фәсаджил сты йә хъуыдытә: ىәуя ма дохтыртәм, әви аздәхә?.. Хорз! Әмә та йә ногәй йә удисәг күү скәна, уәд та? Нә йәм хостә ис, нә әндәр исты мадзал зоны. Стәй әвәгәсәгәй күү ныххъәмпүя әмә дзагъырдзәстәй, хәлиудзыхәй бындзыты – раздәр уал бындзыты – амәддаг күү фәуя, стәй та...

Мәнә гоби, ىәуыл ныххуды әвиппайды, уйын бәрәг күүд нә уа, афтә ныххудт иунәгәй худәджы әдылы худтәй, мәнә ма ىәуылты хъуыды кәнин, зәгъгә. Мәләтти Юли Цезарь! Уымән дәр, дам, күү йә ныххуынчытә кодтой хъаматәй, уәд ма йә мәт ууыл уыд әмә ууыл хъуыды кодта, күүд аивдәр әрхаяу әмә күүд хуыздәр афәлдәх, адәлгоммә уа мардәй...

Горәты сә зылды дохтырмә күү баңыд, әмә йә уйын бәстон күү әрфәрстытә кодта йә низы бәрдҗытәй, кәм әмә йын цы хуызы рыст, уыдәттәй, уәд ын йә зәрдәйи ىәфмә дәр йә хъус нал әрдәрдата, йә рәүеджытәм дәр ын нал байхъуиста, фәлә йә уыциу әрвист акодта республикәй Консультативон поликлиникайи зәрдәйи дохтыртә-кардиологтәм.

Әмә та Хуыщауен уыциу фембәлд дәр фәндөн уыд: бахауд уәлдәр категорийи дохтыр Нуғзары чызг Марианнәмә,

Æләматәй, тынг тәнәг мыггагәй – Ирыстоны, дам, цыппар хәдзары стәм әдәппәт... Цас дәсны дохтыр разындзән, уымән алы категоритәй базонән нәй, фәлә уал йе сныхас, йә мидбылбаудт, куыд ныхас кодта – ома ныхасгәнгәйә дәм ләмбынәгәй хъуыста, әви йәхи хъуыдытыл уыд, әппәт уыдәттәй уал ләджы ныфсджын кодта, ма тәрс, ахәмәй дыл ницы амбәлд, алкәуыл дәр әрцәуы ахәм хабар, тагъд адзәбәх уыдзынә, зәгътә. Уәвгә та ләгтә низәй тынг тәрсаг сты, фәлә мәләтән та йәхижәй нә тәрсынц, сылгоймагәй хъауджыдәр – ирон әмбисонд куыд зәгъы, афтәмәй, дам, сылгоймаг, җалынмә йә уд фәисы, уәдмә авд марды акәны фыртәссәй...

Марианнаә йәм йә нарағ кәсәнцәстты сәрты... Цы хорз ыл фидауынц йә сызгъәринхүз кәсәнцәсттытә, цы! – бантыст ма Черменән афтә бадис кәнын дәр. Каст әм йә кәсәнцәстты сәрты хорз зонгәйи рәвдаугә цәстәнгасәй, каст әм зондджын цәсттытәй – әргом әхсызгон ын фәцис Җәмәндәр, Чермен литератураәмә цыдәр бар кәй дары, уый. *Æмә цингәнгәйә дәр уымән афтә загъта:*

– Цы хорз у, кәй фәрынчын дә, уый! – әмә уыңы ныхәсты хәдуәлвәд йә зәрдәмәдзәугә цәсгом сырх хъуләттә афәлдәехт, ссыгъд ын фырәфсәрмәй.

Æмә Чермен хинымәры баудызмәл: «Мәнә диссаг уыны йәхи цәсттытәй – чидәр ма фырәфсәрмәй къәмдәстүг кәнын зоны!»

– Цы хәрз әдилү дән, цы! Нымәтәй конд сыйираг цырыхъхъ-валенкә! *Æнәнхъәләджы, әнәрхъуыдыйә цы* 'дилү ныхәстә срәцыгътон!

– Омә, рынчын кәй фәдән, дә цин ууыл нәү, фәлә рынчын әз кәй фәдән, комкоммә әз әмә дәумә кәй әрбахаудтон, ууыл у! *Æз әндәр исчи кәй нә дән. Æцәг йед та...* Җәмән мәм бабәллүд... дохтыр хәстәгмә, уый та мә зонд нә ахсы.

– Цы тынг уарзын, дә ныхәстә дын рәстмәмбарәг куы вәййы, уәд! Кәннод ирон ныхәстән сә дзәвгар хай дәлгоммәтә сты – йә зонд кәмән куыд ахсы, афтә сә йәхирдыгонау бамбары. *Æз та дын ме* 'нәдженбетт цин фәбәлвырд кәндзынән... – *Æмә йәм* Марианнаә ахәм цәсттытә систа, цима йын адәмы 'хән уымәй зынаргъдәр әмә аджындәр адәй-маг никүыничи уыд әмә уыдзән.

Æмә Чермен дәр кәд әмә... Табу дын, табу, Хуыщау! Мәнә

дæ лæвар диссæгтæ-хабæрттæн развæлгъау лæджы бон базонынæн куыд ницы у! Әмæ йæм кæд ахæм хъуыды нæ фæзынд, мæ низæй – мæ ИБС-йæ арфæйаг фæуон, зæгъгæ, науæд кæд æмæ цы хуызы базыдтаид Марианнæйы! ИБС циу, уый та, Марианнæ йын йæ рынчыныл дзурæг гæххæтты диагнозы ком-коммæ уыцы æртæ дамгъæйы стырæй куы ныффыста, уæд æй йæхæдæг ацахста, цы амондзысты, уый: ишемическая болезнь сердца, – æмæ бацин кодта, ай бынтон къуымых куы нæ дæн, зæгъгæ...

– Тæрс – нæй, фатхъæд – арæх, Чермен... Чермен, – æркаст ын йæ гæххæтмæ, сæ зылды дохтыр ын кæй радта, ардæм æй æрвитгæйæ, уымæ. – Чермен Дзамболатович. Әмæ ма стærс, ницы ахæм тæссаг у дæ низыхатт. Къуыри, дыууæ къуыримæ дæ аогурчик...

– А ногтынд джитъри!

– А ногтынд джитъри кæндзыистæм!

– Әх-хи, уæдæ! Дыууæ къуыримæ-йа! Ам, рынчындоны-йа!

Әмæ афтæ куы'рцид мæ хæрæджы хъустыл, зæгъгæ, дам, рынчындонымæ лæг иу низимæ бацæуы æмæ дзы йæ хæдзармæ та дæсимæ рацæуы! – кæнгæ лæгъзтæйаг хуызы баҳудт, фækъæдзилджынбын йæ ныхасыуаг. – Марианнæ Нугзаровна! Әмæ дын де 'рбацæуæни дуарыл зæрдæвæрæн ныхæстæ куы бакастæн, низты ныхмæ хæцгæйæ ды цы чемпион дæ, уый тыххæй: «Врач высшей категории, кандидат медицинских наук», уæд... Уæд мын, ау, ахæм хостæ нæу дæ бон рафыссын, цæмæй мæхи нæхимæ асæрæн кæнон, мæ къахы ных дæр куыд никуал срисса, ахæм сæрæн?! Нæй мын, æппындæр мын нæй рæстæджы мур мæхиуыл схардз кæненæн, уæлдайдæр та рынчындоны нæл гæдайы цардæн! Исты радикалон-кардиналон фæрæз мын æрхъуыды кæн дæ высшей категории сæрæй.

– Тæккæ радикалондæр – вивисекци! – загъта æмæ ныр иу дохтыр дæр нал уыд йæхæдæг, уæлдæр категорииы нæ фæлæ – ныр дзы рауад уæлдæр категорииы къæйных чызг, фыццаг хатт лæппумæ сылгоймаджы цæстытæй чи бакаст, нæлгоймаг æндæр цыдæр-чидæр кæй у, чызджы зæрдæ æнахуыр рыстæй – æхсыз-гон рыстæй – сриссынгæнæг чидæр. Лæппу нæлгоймаг кæй у, уый фыццаг хатт кæмæ бахъардта, ахæм æнæнтыст рæсугъд чызг уыд ныр, лæджы фæллад зæрдæ йæ кæддæры фыццаг уарзты мондæттæй ногæй чи скатайаг кæн, раст ахæм æвзонг зæд-чызг.

Нал уыд дохтыр, уыд уәрәх зәрдәйә әвзонг дунейән йә арәнты дзагәй кәл-кәләй худағ чызг. Әмә Чермены зәрдә сагъдауәй аzzад, фәдургом йә уд, фәсontaу: мәнә куыд бахәстәг, куыд бахион сты, хәрзчысыл раздәр дәр ма кәрәдзи әеппиндәр – коймә дәр, коймә! – чи наә зыдта, уыңы дыууә стәджы хайы Хуыщауы кәрты – нәлгоймаг әмә сылгоймаг!

Әмә фәэззәг ныууалдзәг.

Уалдзәджы куыд фидауы зәрдәтыл кәрәдзимә уарзты тынтә нывәндын айдагъ иу фенд, иу бакастәй дәр, афтә ныр дәр мәнә цы 'вәджиауы ратәдзәнтә әмә сыгъдәг түүрәнтә ис, цард кәмәй сфидауы, цард та йәхимә адәймагән әңгәг дәр цәрыны аккаг цәмәй әркәсү, ахәм хуруәфт уарзтән. Әмә уәд кәй, цавәр дыууә уды әхсән?

Царды ныридәгән дәр цыдәртә чи бамбәрс-та, зәронд сырддонцьиуы зыгуымы муртәй нал асайдзынә, хъисмәт, зәгъгә, йәхшицәй ахәм зондджын чи фенхъәлтә, уыданы 'хсән! Цардвәлтәрд, уарзтномд удты 'хсән...

– Омә мын кәд дәхи къухәй кәнис вивисекци ме 'дылы къоппа, уәд цингәнгәйә – табуафси!

– Бахъәудзән ма дә... мәнә дә дәхи сдзәбәх кәнинмә цы ахсджиаг хъуыддәгтәй не 'вдәлы, уәд та ма уыдан скәнинән. Әмә, кәд сусәг не сты, уәд дын уагәр цавәр ахадгәтә сты де 'вәстиатәй бакәнинәгтә? – Марианнә фәхъуыддагхуыз, фәстәмә фәдохтырәнгәстә.

Никуы йәм фәңәуы Черменмә йә күисты тыххәй әңгәлон адәмимә дзурын, фәләе Марианинәйән уыңы зәрдәнцойә загъта:

– Абхазаг фысджыты радзырдә мә, цас тагъдәр гәнән ис, уыйас рәвдзәр ратәлмаң кәнин хъәуы...

Марианнә абхазәгты кой куылдәр айхъуиста, афтә фестәгай кодта йә мидбынаты, әмә, губырыәй ләугәйә, чысыл афәстиат, стәй сындәггай әруагъта йәхи. Фемраст, йә сәр бәрzonд систа:

– Абхазәгтә загътай? Мәнән айдагъ сә кой дәр әхсызгон у. Мемә дзы нәхи медакадемийи ахуыр кодтой дыууә чызджы әмә иу ләппу. Тынг бахәлар дән семә. Чызджытәй иу – Юлия – смой кодта Батумимә адҗайрагәй, Этери та йә фыды уәларт фәурсададилтә кәны – әеппин дзы сә ләппутәй иу уый аккаг нәү. Сухумы терапевтәй кусы. Леван та әд бинонтә Гудаутәйи цәрти. Әмә мә се 'ппәт дәр уыңы зәрдиагәй алы

сәрд дәр фәхонынц, рацу-ма нәм, денджызы иу-дыууә тъыл-луппы уәлдәр ныккән, тропикон дыргътә дәхәдәг бәласәй әртон әмә сә афтәмәй бахәр, зәгъгә, фәлә та куы цәй тыххәй ныкъкуылымпыйтә вәййы ләг, куы цы 'фсонәй нә аңауы. Уәлдай әнувыддәрәй мә Этери фәхоны. Тынг хорз адәм сты абхаз – ирәттәй хъауджыдәр не сты!

Чермен ныффутт ласта йә фындызы бынәй:

– Әх-хи та уәдә! Значытты хъуыддагән, ирон йед у, идеалон адәймаджы символ, нә? Эталон! Әмә уәд ахәм бәрцбарән дәр әрымысәм, ахәм шкала: ацы ләгмә – зәгъәм, чукчәмә, фарн ис әртә ирончики!

– Әз, абхазик, зәгъгә, цәмәй хондәуа уыци бәрцбарән, ууыл дәр разы дән. Дзырдән, афтә дәр фәүәд: ирон ләгмә фарн ис фараст абхазичы!

Чермены йә зонындзинәдтә равдисын әрфәндиды:

– Мыстулаты Елмәрза хъазахъяг инәлар уыд. Әмә ахәм хъәбатырәй равдыста йәхи, ахәм әхсарджынәй, әмә әңәгәй дәр, дзырдән, афтә нымадтой исказ ләгдзинад: «У него мужества пять мистулов!» Уыци хуызы ма дзырдой Цәгат Африкәйы немыци әфсәдты сәйраг командағәнәг Эрвин Роммелы тыххәй дәр: иу роммель, дыууә... Әңәг хъәбатыр ләг уыд уый, фашист та нә уыд: систад Гитлеры ныхмә... Фәлә сә дыууәйә дәр хъәбатырдәр та чи у, уый дын зәгъон?

– Зәгъ!

– Ирон фыссәг! Зоны йә, мин чиныгәй куы раңауа йә роман, уәд ын ай иу цалдәрәй балхәндзысты, кәстә та йын ай уыдонәй дәр дыууә-әртәйә фылдәрәй нә бакәндзысты, фәлә уәлдәр йә зәрдә хәры, йә туг халы – фыссы!

– Цәмән зәгъыс, әгәр ай фәекарз кодтай уавәр! Стәй әрмәст иронаш нә, фәлә әндәр әвзәгтыл дәр адәм тынг нал кәссиңц чингүйтә – цард йәхәдәг сцымыдисагдәр, йә тәккә дзаг у алы хабәрттәй, бонәй бон диссагдәртәй. Фәлә мәнә әз уәлдәр хаттай мә къухмә райсын ирон чиныг, фылдәр әмдзәвгәтә – зәгъәм, мә зәрдәмә тынг цәуынц Косты Лизәйы стихтә, йә поэзи ома. Фидараты Русланы онтә, Джусойты Мараты... – Фәсагъәсхүз, исказ ма куы әрымысин, зәгъгә, фәлә – нал, әмә бахудт. – Әмә иннәты!

– Уәдә дын фаг сты! – нымдзаст ын йә цәстытәм мидбылхуд-гәйә. – Фәлә мын нырма нәма фәబәлвырд кодтай, әрдәбон дә

цин цәуыл уыд, уый, – загъта Чермен аәмәй йәхимидағ ахъуыды кодта, цимәй йәе Марианна нә бафәрсид, қавәр цины кой қәнис, ци дын фәбәлвырд кәнинағ уыдтән, зәгъгәе. Нәй йәе бафарста – ләууыд ма йәз зәрдыл, аәмә та йын уый дәр фехсызгон – аәцәгәй дәр, аәцәгәй, афойнадыл куы сәмбәлдаиккөй, уәд... уәд... Әмәе, ләг кәйтү башарзта, уыдонаң йын, цимәе, уарзинагәй чи бazzадайды, қәргә-қәрәнбонты сәе кәимә уыдаид қәрынәй әнәфсис². Чи йәе зәгъдән уый бәлвырд бәрәгәй ләгән?

Ничи...

Хатыр, Дадикка: уарзон ныхәстә дын кәд тынг стәм хатт кәнис, уәддәр дә ныфсәй у цардхъом.

– Дәсины саст мәнәен фәрәстмә аәмә басин кодтон. Далә мын Ленинграды... Oxx! Питеры... Oxx! Санкт-Петербургы...

– Oxx! – фәкодта Чермен дәр. – Далә дын Бетъирбухы...

– О, уым қәрү мәе рагон зонгәе иу ирон хорз ус... Иу хорз ирон ус. Әмәе мын ныр қасдәр рәстәджы ләгъстә кәнис, қәмәй йын цыфәндыйә дәр самал кәнин «Нарты каджыты» чиниг мин фараастсәдә цыппор аәхсәзәм азы уагъд. Цасфәнды дәр, дам, уәд йәе аргъ.

– Әмәе йын ай кәм ссардзынә – уый аәцәг раритет куы у! Ноджы дын ир чиныгмә мәләтү цытджын қәстәй куы нә кәсисинц аәмә дын ай абонмә чи бавәрдтаид аәфснайдәй, къухмә рапсынмә ма куыд бәззә, ахәмәй! О, аәмәе йәе аәрмәстдәр уыцы азы уагъд хъәуы³ Мәнмә бәргә и, фәлә мәм пырхытә аәмә скъуытдәй, сыйфат хъуагәй аәрбафтыд...

– Аәрмәстдәр ай уый хъәуы. Афтә зәгъы, аәрмәстдәр, дам, уыцы чиниджы аәмбәхст у ирон адәмы менталитет шиф-рау. Әмәе, дам, ай аз зонын, куыд рапхалгә у йәе код, уый...

Чермен йәе рахиз къухы амонән әнгүйләдз йәе къәмисәны ракомкоммә аәрзиләгау кодта:

– Әмәе йәем ахәмәй ницы фәхәеццә, мыйиаг, кәд скъәргә кәнис⁴.

– Нәе, нәе! Зондмидәг у, аеппәт дәр тынг хорз дары йәе зәрдыл – кәд аәм хәләг нә бакәнис, уыцы кары дын ахәм зәрдә уәд, зәгъгәе... – Бакаст ын йәе қәститәм, баҳудт аәм, хуыздәр қардаид йын цыма зәрдәвәрәг уыд, уыйай. – Әмәе қәмәй ды дәр зәронды бонмә дзәбәхәй фәцәрай, хорз зондимә, уый тыххәй дә бабыхсын хъәудзән махмә дәс-дүү-уадәс боны аеппын къаддәр – хъуамә дәм дохтыр йәе қәст

дара, медсестратә дын афойнадыл хостә дәттой, кәной дын уколтә, алы процедуратә...

- Ницуал мә риссы!
- Уый дәм тел ныщавта, тел, фәцәуын дәм дә удагур, зәгъгә!
- Чир?

– ИБС – Илаты Батырбеджы фырт Сабан! Кәнә та – ишемическая болезнь сердца. Тәрсын дә нае кәнын, фәләй йә мастисаг у, күн ницәмәй йә дарай, уәд.

Фәләй Черменрынчындоны дәр дохтыртән сә коммәгәстәй нае уыд. Дыккаг бон фәразил-базил кодта әмәе иу фәскүым – рынчындоны ныккәндмә ныххизәни, ссардта хъәдин сынтәджы күх – уыңы дзәбәх фәтән әмәе авгау ләгъз. Замманай фыссән фәрәз. Бахаста йә палатәмәе, дыууә бандоныл-иу әй әрбәестон кодта әмәе-иу тәлмаң кәнынмә бавдәлд уколтәйедтәй сәрибар рәстәджы.

Әңәг дәр әй дыууә къуырийи фәдардтой, әмәе аәртә радиырдәй дыууә раивта ирон әвзагмә, сә тәккә стырдәртә. Әртыккаг та хәдзары скодта. Әмәе райгond уыд йә зәрдәйә дәр – нал ын зәхтә яе 'ргом йәхирдәм, әз дәр дын ам дән, зәгъгә, фәләе әдзәмәй йә рагон күист кодта – тут әнәзивәгәй дадзинтыл тардта царды цәрайән.

Афәдз иу bonaу аивгъуыдта, әмәе мәнәе йә къухы журналы ногтуырд чиныг, сәрмагонд номыр – абхазаг. Иу ахәм чиныг та редактормә уыд. Арафәлдах-бафәлдах әй кодта уый әмәе йә сәр уәззау бауыгъта:

– Бәргәе, йә иллюстрацитә хуызджын күн уаиккой, фәләе, – йә къухтә фәйнәрдәм аппәрста, – наеын бон чи райгуырд, уыңы адәм, – йә цәстытә цармә систа, – әхца нае, әхца нае кәнынц.

– Сәхи бирәе хъәуы, – баппәрста йә иударон ныхас Чермен дәр.

– Бирәе цы хоныс! Уәрәсейы мулк сә йәхи күн бакәнид иу әнәфис, уәддәр ма кауы сәрты кәсиid йә сыйхәттәй исқәмә, стә-ма, амәй ницы фәтонна гәнән ис, йә гәмәх сәрәй ийин цъутхал нае ратонән, зәгъгә. Стәй сә кәй хъәуы чиныг, уәлдайдәр та ирон чиныг, кәй! Ард хәрын дәр ыл нае хъәуы: чи зоны, әмәе сә иу дәр йә царды бонты иу ирон чиныг дәр сәрәй кәронмә нае бакаст. Әмәе исты уыдоны аххос у? Нәе!

Уый нә адәм сты сә чиңиг, се 'взагхортә. Йәхәдәг йәхиуыл былысчылтә цы адәм кәнү, уый кәмәддәрәгоны цы хузызы хъумамә бахъәуа?! Йәхиуыл, зәгъгә, уәд йә мадәлон әвзаг-әхсырыл дә билтә күш къуырай, цыма туаг сси, уыйау, уәд уый комкоммә дә адәмил әвдисыс дәхи әнәрвәссонәй – йәхи 'взаг кәмән нал вәййы, уыдан адәм нә, фәлә хуымәтәг Җәрдҗытә, население, исты хъомпал массы свәййынц. Мәнәе полкъ, кәнәе дивизи күш расформировать скәненц, сә тырыса күш нә бахъахъәненц, уәд, раст афтә адәм дәр сә тырыса-әвзаг күш фесафынц, уәд сын сә хицәйнаг адәмы ном дәр цард байсы... – Редактор хатыр курәгау баҳудт. – Мә риссаг та мәхәдәг фәцагайдон. О, стәй дә риссаг дәр... – Нымдзаст әм, афтәмәй дзы иу ҹасдәр йә ҹәститә нал иуварс кодта. Чермен әнхъәл ҹәмәй нә уыд, уымәй йә афарста. – Күш у дә зәрдәйи хабар, де 'нәниздинады уавәр?

– Уәвгә дәр мә айрох, мә зәрдә кәм ис, уый. Җәмән мә фәрсис?

– Йед... Денджызы уәлдәф, дам, тынг ахъаз у ләдҗы хъәрзәнтән әмә, зәгъын, дәу йедмә...

Чермен хъуыддаг фембәрста – цы бамбәрын ма йын әй хъуыд, иугәр дзы денджыз зәрдәнизај ирвәзән хос кәм схуыдта, уым:

– Әмә йед... денджыз нырма уазал уыдзән...

– Махән дәр нә чыссај йед у... нырма афтид. Җалынмә нын гонорарән әхца дәттой, уәдмәе денджыз дәр схъарм уыдзән. Иу баст сын журналтә аласдзына – дәс әмә ссәдз экземпляры, сә гонорар дәр сын уым байуардзына. Җастә әхца сты, фәлә – дзыппән чысыл, зәрдәйән – ахадгә. Уәдәе ма әндәр нәхи рәститә кәнини охыл цы зәгъәм...

Әхсызгон уыдис, ай-гъай, абхазаг фысджытән хъуыддаг, фәлә сә цин хиуылхәңгәйә әвдистой. Стәй рестораны дәр уәлдай нә фәкъәбәлдзыг сты нәдәр сәхәдәг, нәдәр сә ныхәстә. Чермен әй күш бамбәрста, афтәмәй иууылдәр сә капеччитә фемвос кодтой әмә сә ирон журнал «Ног бон»-ы әмсәр журнал «Алашара»-ы сәйраг редактор Анатолимә радтой, әмә сә уый ҹалдәрәй ресторанмә ахуыдта Сухумәй чысыл дәрдзәф ранмә. Ам хәххон къада доны былгәрәтты хицәнмә-хицәнтәй ләууыдысты халагъудгәндә-мусонгтә, әңгәф фаллаг билгәрон зад бамбукты къох, әмә уырдәм хъәдын хидыл баңыдысты.

Бадтысты цыппарәй: Чермен йәхәдәг, Анатоли йәхәдәг аәмә поэт Сергей, стәй Бату, дыууссәдз азы сәрты афәдз, дыууә азы размә чи ахызтаид, ахәм ләппуләг. Фыццаг ба-кастәй дәр зәрдә йәхимә здәхта. Анатоли йә күйд баца-мында, афтәмәй уыд райдайгә бизнесмен, уәләедарәсы дука-ни аәмә кафейә хиңа.

— Стәй ма у литературә иттәг тынг уарзтәй уарзәг. Йә къух күйд амоны, афта нын нә журналмә дәр фәкәссы, аех-хүс кәнәи зәронд фысджытән...

— Хуыңау ын сә дывәрәй здахәд!

Бамбук кәрдәг кәй у, бәласыхъәд нә фәлә, уый фыццаг хатт уәд базында Чермен аәмә йә сәр дисгәнгәйә батылдта, мәнә, ләг күй цәра, уәд цынә фехъусдзән, зәгъгә. Аәмә бадтысты рагон хәләртты уарzon бадтәй, сидтытә уагъта Анатоли, ныхәстәе кодтой, аәмә Чермены зәрдәмә Бату тынгәй тынгдәр цыд — йәхи күйд дардта, күйд хъуыста ныхәстәм, күйд арәхст афойнадыл хъәугә дзырд баппарынмә, күйд аәргом зәрдәйә худтис — иу ныхасәй, сәрибар адәймаг уыд, әппындәр нә архайдта искәй зәрдә балхәныныл, фысджыты исты зонд-джын ныхәстәй дисы бафтауыныл — кәимәфәнды дәр күй уыдаид аәмвынг, уәddәр йәхи уый аәмсәр нымадтаид, дардтаид.

Стәй ма Чермен афтә дәр нымадта, аәмә, кәд Бату рай-дайгә амалхъом адәймаг уыд, уәddәр әңгәг хъәздыг сис, уымән аәмә уыры нәу, нәу хуымәтәг хәлофгәнәг уркә. Ахәм та уымән нәу, уымән ай нәй ахәмым нымайән, аәмә 'мбары, культурә циу, циу мадәлон аив дзырды ахадындинад, уый. Аәмә уыцы хъуыддаг әппәтты фыццаджыдәр йәхи амонд у, стәй та иннәты...

Худәг дәр күйд нәу, худәг: Черменән әндәр адәмыхәттытәй комкоммә исчи йә зәрдәмә күй ныххизы, уәд аәм әнахуыр дис-саг фәкәссы, ахәм адәймаг иронуа кәй нә фембары, уый! Кондәй, уындаид, йә алы фезмәлдәй, суанг йә цәститты зондджын-фенд-джын рухсәй дәр — ирон, сыйғыдәг ирон ләг, афтәмәй та ирон дәр нәу аәмә иронуа дәр ни бүм-бүм, ни в зүб ногой.

Бадтис, худтис, арфәйаг цәститтәй-иу бакости се 'ппәтмә дәр, аәрмәст хъәрәй ницы дзырдта — йә мид-зәрдәйы хәләг кодта, тәхудытыл-иу фәцис: «Ныр иу Батуяу рәдаукух ма уәд «Ног бөн»-ән, ирон чинигән, әвәгәс ирон фысджытән!..»

Зыдта абхазаәгтән сә сидтытә — цәмәйдәр ирон фынджы

æгъдауы хуызæн уыдысты, фæлæ сæм фынгæй махмæйы хуызæн фест-фест æмæ ауай-æрбауай ма кæнай: кæм систадтæ æмæ кæм ацыдтæ фынгæй иуварс, уым ахъуытты у, дæхи сæм мауал бавдис; сæ сæйрагдæр фæтк та у, фынджы уæлхъус чи бады, уыдонæй алкæй тыххæй дæр сæрмагонд сидт бакæнын, йæхи æмæ йын йæ бинонты æнæниздзинады тыххæй бануазын. Фæлæ сæм ныр ног сидт-рæгъ фæзынд; нæуæдзæм азты райдианы Гуырдзыимæ хæсты чи фæмард, уыдонæн рухсаг зæгъын...

Хур бæрzonдæй арвыл æндзæвæг бамбук кæрдæджы 'хæнты каст, къада дон сын сæ ныхæстæм хъуыста æмæ, йæхи мид-нымæры цы зарæг кодта, уымæн хъырныдта, æвæлмас дуне дæр сæм йæ хъус дардта æмæ разы уыд се 'гъдауæй. Чермен та йæ дывæрццыг зæрдæйæ кæддæры дард бон мысыд, тынг ирдæй йæ уыдта æмæ, бæргæ, адонæй дæр уæд исчи семæ куы фæуыдаид, уæд æй ныр æхсызгонæй дыууæйæ, кæрæдзи дзыхæй ны-хас скъæфгæйæ, мысиккой.

Рæстæджы фæлмæй йæм худæндзастæй æрттиви мин фарастсæдæ æстай фарæстæм аз – раст тæккæ уыщы аз сæмбæлдысты цалдæр ирон фыссæгæй, Чермен дæр се 'хæн фæцис, абхазаг лæппулæгты къордимæ – советон дуджы-иу революцийы фæтæгтæ кæй хуыдтой, ахæмтæй уыдысты. Нæ, уæдæмæ сæ растdæр афтæ схонын уыдзæн, национ сæрибарады сæраппонд хæсты фæтæгтæ, зæгъгæ. Абоны хуызæн сæ хъуыды кæны, чи дзы уыд, уыдоны – ирæттæй Тотраты Руслан, Хъодзаты Ахсар, Малиты Васо æмæ хистæрæн та Хæблиаты Сафар; абхазæгтæ – Аламиа Генæ, поэт, сисис Абхазийы, Гуырдзыйæ сæрибар Абхазийы Уæлдæр Советы сæрдар; Шамба Сергей, историк, сси фæса-рæйнаг хъуыдæгты министр; уæздаæтты уæздандæр Доментиа Олег, профессор, сисис сæ Университеты ректор; Аргун Юри, ахуыргонд лæг... Энхъæлдæн ма Озган Константин дæр уыд семæ – иннæ чи уыд, уый нал лæууы йæ зæрдyl, хатырæй уæд...

Абхазæгтæ æнæрынцойæ зилдүх кодтой æппæт Цæгат Кавказыл æмæ сæхи, стæй Кавказы хохаг адæмты Конфедерацийы номæй дæр, стыр хъазуатонæй архайдтой, цæмæй Цæцæны Уæрæсeимæ хæцæны сай бонтæ ма ралæууой, ир æмæ мæхъхъæл кæрæдзи топпы мысанæн ма бацагурой, абхаз æмæ хуссайраг ир ногæй гуырдзиаг националистты амæддаг ма суой... Фæлæ, дыууæ адæмы дыууæ æдильы лæгай кæрæдзиуыл ардауæг чидæр бæрzonд бынаты куы бада æмæ уырдыгæй ныллæгмæ фыдæх-

тауәг куы уа, уәд фидыды тырысахәсджытә сәхәдәг јдылыты быннаты аззайынц, адәмты тугәй кәрәдзимә нуазәнтә чи фәдәтты, уыдоны уынджы та – гуыпкуывд, гуыпхъаст. Уәдмә та сә цинән фос-адәмән ног цәгъдинаг ләскъ байрәзы.

Абхазаг фәдисәттәм дзылләтәй йә хъус ници әрдардта, аәмә та ныл туджы зәйтә раскъуысты...

О, аәмә ирон фысаджытә сә абхазаг уазджыты уалә Арвы комы дымәдҗы сәрмә нәэзыты къохы астәу цы ресторан-мotel уыд, уырдаәм ахуыдтой – ам бәрнон ләгәй күиста Сафары әрдхорд Дзарасаты Бобә, аәмә йә дзы стыр ныңғыс уыд, хуыздәр гәнән куыд ис, афтә сә сбуц кәннын кәндзән әнә сайд-майдәй.

Әмә – табу хорз әмгардзинадән: фынгтә, куыд фәзәгъынц, әртасыдысты алы 'взаргә хәрд аәмә нозтәй. Бобә сәм әрбауай-әрбауай кодта, цы у, куыд у, цы хъуаг стут, зәгъгә... Нал фәләууыд, аәмә ма абхазәгты цәстү ирон фынджы әгъдау арвы цъупптыыл ахафта – рахабар кодта:

– Интуристтә нәм арах әрбафты. О, аәмә мәнә мах дәр кусын райдайдыстәм, зәгъгә, афтә мәм Мәскуымә фәсидысты. Нә трест «Интурист»-ы бәрнон кусдҗыты бәстәйи алы рәттәй әрхуыдтой. Лекцитә нын кәсынц алцәй тыххәй. Уәд нын иу бон та, фәсарәйнаг уазджытән куыд ләггад кәннын, әгасцуай зәгъын куыд хъәуы, уый амыдтой. Әз мәхи нал баураәтон аәмә сын афтә зәгъын: «Зачем вы мне, осетину, все это рассказываете, когда все это я знаю с самого раннего детства – это издревле этикет наших застолий!»

Абхазәгтә сә сәртә, Бобәйы раныхасмә хъусгәйә, разыйы тылд кодтой, зәгъгә та ницы загътой – йә фысымы зәрдәхудты хорз уазәг нә фәңәуы, йәхәдәг фәрныг хәдзарәй раңаугә уазәг.

Гъемә Сафар әртыккаг сидт куы рауагъта әмгары цәрәнбоны тыххәй, аәмә йә иууылдәр стыр разәнгардәй куы банизтой, Бобәйән зәрдәбын арфәтә куы фәкодтой, уәд Чермен Сафарәй хатыр ракуырдта аәмә сыйсад. Иу әртә фынджы фалдәр сә цәлхымбылләй бадтысты иу фондз ирон ләппүйи – уәдмә бахъәлдәг сты аәмә дзыхыдзаг хъәрәй худтысты – худынаән бәзгә та сын алы мәнг әфсон дәр уыд. Фәлә йә куы фәфиппайдтой, Чермен комкоммә уыдонмә кәй әрбаңауы, уый, уәд фәгәмәлхъус сты, кәд нын уайдзәфтә кәнинаң у, зәгъгә. У, уәд аәм дзы сәхәдәг әрдәтдзысты, ам рынчын-

дон исты нәу әмә дзы ис аралло кәнән дәр, дә сәрыл хъен сләүүүән дәр! Фәлә йә уынд ләбүрәджы әнгәсәнтә куы нә уыд, йә зәрды ахәмәй кәй ницы ис, уый куы ацахстой, уәд фәчүрыстон сты, уәзданәй фенхъәлмәкәсәг, стә-ма, цы сын ис йә зәрды зәгъын..

– Фарн уә бадты, фәсивәд! – Чермен сә хистәрү раз әрләү-уыд, әппәтән дәр йә сәрәй акуывта.

Сә фынджы хистәр рәвдз фестад, водкәйә дзаг нуазән әм әрбадардта:

– Әмбәләггаг саккаг кән, нә буц хистәр!

Чермен нуазән куы райста, уәд ләппутә иууылдәр систа-дисты, уырдыг аләууыдисты.

– Сбадут, кәдәм әмхүүзонай стут!..

– Нә фынджы хистәр әмә уазәг хистәр дыууәйә ләугә кәнной, мах та бадгәйә баззайәм?

– Уә фынг лидзы – иу уә уәддәр сбадәд!

Әмә уәд сә кәстәр йәхи фәстәмә әруагъта, ныззәрди-аг хъусәг әм сты иннәтә.

Чермен йә къух әд сыйкъя йә риуы ’мбәрц систа:

– Уәдә мын хатырай фәүәд, афтидармәй уәм кәй әрба-цыдтән, уый. Афтә та барәй бакодтон – ныртәккә мә бам-бардзыстут, – йә сәрәй сәхи фынджырдәм азамыдта. – Уартә уым немә бадыңц уазджытә, абхазәгтә. Әмә уәм чысыл әна-хүүр курдиатимә әрбасхъәл дән... – Фынджы хистәрмә баздәхт. – Мә зәрды уәм афтә әрхатын ис, әмә сә сымах дәр ирон әгъдаумә гәсгә куы сбуц кәниkkat. Кәд уә дзыпп нә амоны, уәд уын... уәд уәм әз...

Әмхъәләсәй схор-хор кодтой, ау, уый та куыд, цы нын әнхъәл дә-йедтә... Уәд сә хистәр йә къух фәхъил кодта:

– Кәд дзурәм, уәд – иугай, – әргомыздәхтәй Черменмә сләүүүд. – Мах дәр, нә буц хистәр, мугәйи цъәрттәй хаст не стәм, дон нә фынdziәй нә нуазәм. Әппындәр ма уый тыххәй... – фәләууыд әрдәгнүхасәй, фәрсәгau әм кәсү.

Фембәрста йә Чермен: йә ном куыд у, уый базоныны охыл фәурәдта йә ныхас, әмә йын бацамыдта йәхи, Чермен дән, зәгъгә.

– Әппындәр ма уый тыххәй, Чермен, ма тыхс – ирон әгъда-уәй алцыдәр уыдзән йә нывыл бынаты! Уыцы ирон ләг амәләд, уазәгыл чи нә бацин кәна, уәлдайдәр та йә зәрдә абхазагән

уәрәх чи нә байтында! Уәд нә кәд иу-дыууә ницәйаджы фәхъяуа – ахәмтән та сә мәләт сә райгуырдәй хүзәндәр!..

Чермен ләппумә уарzon цәститәй кәсгәйә баззад Әнәүый дәр йә фыңцаг бакастәй дәр цәстырухс уыд, ныфсадеттәг йә уәнгты дөмбай әвәрдәй, йә цәхәрдзастәй. Аланты тыххәй кино чи исид, уымән агургә әмә әнаргә типаж – бурдзалыг, әрвхуыз стыр цәститәй йын, къабазджынәй та ахәм дөмбәйттәарәзт у, әмә дә бауырндаң, исчи дзы афтә күү зәгъя, йә дәлармы уәнныг систа әмә йә уәлхох кувәндонмә схаста, зәгъяг, уәд.

Чермен йә нуазән йә былтәм схастәг кодта:

– Әндәр дзуапмә уәм не 'нхъәлмә кастән, уәйиг ләппутә, фәлә мын уәддәр дә ныхәстә... – Әмә әрдәбон уый күйд фәләууыд, афтә Чермен дәр йә ныхас фәурәдта әмә та йәхәдәг дәр ләппумә фәрсәтгү бакаст. Уый дәр дзы әгуындаңдәр нә разында – бамбәрста йын йә цәстәнгас:

– Ауызби мә иударон ном...

– Фәлә мын уәддәр дә ныхәстә, Ауызби, уәлдай зәрдәйы сой фесты. Гъемә – стыр бузныг. Цы фәндтә уәм уа, цы фәндәгтил цәуат, уым уә хәрзәмбәләг әмбәлджыты хүзәндәр, фарнхәссәг сизгъәрин Уастырджи! – Банызта йә нуазән бындзарәй, фәкъул әй кодта – иу әртак дәр дзы нал әртагъд. – Мәнә афтәрын әмә сонәй хызт ут. Ирыстон уә стыр аңхъәлцау у, йә ныфс стут, фәсивәд, әмә уә күйд никәмәй фәуа фыдәнхъәл, уыңы хорзәх уәхи дәр әмә Иры дәр уәд! – Бахудт. – Оммен мын сабыргай зәгъут, ме 'мбәлтә күйд ницәуыл фәгуырысхо уой, афтә.

– Оммен, Хуыцау! – загътой йын уәзбын уәзданәй.

Иу фындаң минуты бәрц цыдәр раудаид, афтә ләппутә әртәйә сә фынджы уәлхъус әрләууысты – сә сәргъы Ауызби йәхәдәг. Уымән йә къухтә сәрибар, фәлә инна дыууәмә хүйн: әртә уәлибәхы уәлибәххәссән тәбәгъы, сә сәрый фысы әртә фәрсчы; инна ахәм тәбәгъы та әртә авдҗы – водкәйы, сәнү әмә бағәнйы.

Сафар йә сәрәй акуывта Ауызбийән:

– Табуафси, хъусәм дәм!

– Фарн уә фынджы 'гъдауы! – цыдәр әүүәлтәм гәсгәе йә базыдта, абхазәгтә сә кәңитә уыдзысты, уый әмә сәм баздәхта йе 'рғом. – Нә уарzon әфсымәртә! Зәгъән күйд нәй, афтә 'хсызгон нын уә фенд – Хуыцау әхсызгон адәмы уынын

кәнәд сымахән дәр. Хәехтә нын сты нә иумәйаг хәдзары къултау. Әмә нәем әгас ңаут уыцы хәдзары ирон уаты! – Сә чъири тә сын райстой, фәлә сәм әвгтә нә радтой – сәхәдәг сә фегәмттә кодтой әмә сәхи къухәй алкәмә дәр ләвәрдтой нуазәнтә, чи сә ңәмәй бана зинағ уыд, уымәй.

Уазджытә бынтон ныррухсәдәсгом сты, зәрдәбын арфәтә фәкодтой ләппутән. Чермен әй абор дәр нә зоны, уыцы әгъдауы амидингәнәг йәхәдәг кәй уыд, уый абхазәттә бамбәрстой, әви нә. Фәлә сәйрагдәр уый нә уыд – сәйрагдәр, ләппутә ирон әгъдау тынг зәрдиагәй кәй әххәст кодтой, уый уыд – сәхицән дәр әхционәй...

Нә йә бафәндың, абхазаг фысджытәй иска ей батыхсын кәна, уый. Стәй йәхицән дәр зын уыдаид әнәзонгә хәдзары хи уәлдай буцгәният уазәгау дарын, куыд дыл узәлынц, уымәй къәмдзәстыг кәннын бар-әнәбары дәр. Йәхи тыххәй та йәм афтә кәсы, цыма уый йәхәдәг къәрцжүс, алцыппәт хынцәг фысым уайд, әмә уымән йә хәдзары уазәг йәхи афтә әнкъарид, цыма, куыд фәзәгъынц, әңгәгәй дәр хи хәдзары ис. Уәлдай зәрдиагдәрәй йә сәхимә Анатоли хуыдта, фәлә нә баусән кодта уымән дәр – нымад бонтәм фатер баххуырста иу зәронд усмә, саутә дарәгмә.

Абхаз афәдзгәйттә фәдарынц сай сә хионтыл, стәй афтә дәр вайыы, әмә мад цард-цәрәнбонты кәд нал сисы йә саутә ие 'дзард хъәбулыл – уыйадыл сәм ләг арәх фембәлы саударджытыл. Хурмә ңәгәр сәр скъуыдтә-фәзтә фәкәнү, уыдон та сай уәләдарәсү...

Нә бафарста йә фысымы, кәуыл сай дары, уымәй – куы йә хъәуя, уәд ын әй йәхәдәг зәгъдәни йә афоныл. Цы къуым ын бацамыдта йә рәстәгмәйи ңәрәнуатән, уымән әрмәст йә бакастәй дәр зәрдә бамәгуыртә: къулы сәрстүтә ңәстгай рахаудтой, әмә сисы дуртә разындысты; точы телтә зәбултә-зәбултәй дзедзырой кодтой – әвәццәгән, Нестор Лакобайы куы нәма фехстой репрессигондай, уәдиккон телтә уыдысты – сыкъайы мидәг тыхтәй нә цыдысты, фәлә кәрдән әмә резинәйи, лыстәг әрхуы телтә быдәй. Цар иу әртә метры әмә 'рдәджы бәрзәндән – уый хорз, афтә әнуд дзы нә уыдзән, фәлә йә къуымты зәу-зәу кодтой хәлуарджыты сай чъизи тынта. Сынтағ дәр фыдәлтыккон уырындыхъ, къориджын къухтәй йын, къәйттәй хуыссыны фәтәнән – цы уарзон

аэхсæвтæн уыд æвдисæн, уыдон радзурынæн та йыл, хорз, æмæ дзых не 'рзад – цæмæндæр лæгмæ афтæ сдзуры йæ зæрдæ, цима кæддæрты адæм уарзgæ дæр уарзондæрæй кодтой сæ кæрæдзи, адджындæр-иу уыдысты сæ иу иннæмæн, сæ хъæбултæ дæр-иу цæрæццагдæрæй райгуырдысты, уымæн æмæ-иу уæды хæстытæ дæр цима ныры бынтон æдylыйи хæстытæ нæ уыдысты: йæхи дзы абон хъæбатырæй чи равдисы, уыдон дæр адæмы цæсты фыццагай кадджын нал сты...

Æллæх, кæдæмты нæ ахæццæ вæйиы зæрдæ, йæ рохтæ йын йæхи бар куы ауадзай, уæд..

Фæлæ æппæт уыдæтты хыгъд йæ хуыссæнгæртæ та цæхæртæ калдтой крахмалгондæй. Сæ сатаёт тæф зæрдæйыл æмбæлд, æмæ Чермен йæхимæ арфæйаг лæджы хъуыды ацахста: «Бæргæ, дæ бон уыйбæрц хæрзты бацæуын куы уаид ацы æфхæрд зæронд усæн, цæмæй дзы чысыл йæ уды рыстытæ айрох уой! Уæд ын ницæуыл бацауæрдид...»

Иннæ хорз та уый, æмæ абана дард нæ уыд, стæй куыста: Лакобайы номыл уынджы чысыл суай æмæ, Юри Воронцовы уынгимæ дзуарсагонд кæм фæвæйынц, уым рахизырдæм сзил, æмæ дын мæнæ денджyзмæ хæстæг замманай абана.

Дыккаг бон ын Анатоли афтæ:

– Райсом мемæ цæуыс, æмæ цæуæм абхазаг чынðзхастмæ. Хъуамæ дзы хъаматимæ иу ирон кафт æркæнай!

Чермен ныххудт:

- Æмæ, уый зонгæйæ, мæ хъаматæ мемæ нæ раластан!
- Уйайу әнцон самалгæнæн куы уаиккой әндæр истытæ дæр,
- Анатоли йын йæ уæззау къухæй йæ уæхск рæвдаугæ арцавта. – Хъазын хъазын у, фæлæ дын уæддæр иу кафт әнæракæнгæ нæ уыдзæн.

– Кæд мын чызг æмбал уа, уæд, уанцон нæу, бæласмæ хизæг гал куы нæ дæн...

– Чызджыты рæсугъдæры дын дæ разæй скæндзыстæм, уый тыххæй дæ сæр дæр ма аных! Æз дæм сихæрттæм æввахс зынðзынæн – хæдзары-иу у. Абон та әнæхъæн бон дæхи бар дæ – мæн хохмæ цæуын хъæуы нæ хæстæджытæм дыууиссæдзæм бонмæ.

– Цинты цу!

Ууыл фæхицæн сты. Æмæ Чермен иунæгæй зылд Сухумы уынгты. Ныр къорд азы зæгъя, уыйас нал уыд ам, æмæ йæ зæрдæ

рæхойгæ рыстæй рысти фæсхæст горæты, кæддæры рæсугъд горæты уындаæ – дæнæты дæр сыгъдоны фæтæ куыд уа, артдзæстytæ, хæдзæртты хæлдзæгтæ, афтæ ам дæр куы фарастуæладзыгон агъуист вæйыи дæрæн, саугуырм рудзгутимæ, куы та кæйдæр дыууæуæладзыгон бæстыхайæ айдагъ саумила къултæ баззад Ноджы хæдзæртты мидæгæй тропикон тæгъдрæз бæлæстæ сбырстoy æмæ уыцы сærbæрzonд хъалæй сæ сæрты кæсынц къултæн, сымах кæй фæбынаæ кæнынмæ хъавыдистут, зæгъгæ.

Сырд йæ амæддаджы размæ куы бада фæскъудзи æмбæхстæй, афтæ, цымæ, адæмæй алкæй мидæг дæр æрныгъуылд тугдзых сырд æмæ цæттæйæ бады, кæд мæ ардауæг фæуа иу мæхи хузыæн рæстæйцæрæг лæгыл, уæд ыл мæхи андзардынæн, зæгъгæ?

Æвæццæгæн!

Æвæццæгæн, æндæр уæдæ сæ зæрдæ куыд бакомы фыдгæн-джытæн кæйдæр дзæбæх къонайыл арт суадзын, йæ сабиты йын уынджы къæйыл авæрын, науæд та сæ бынтон æвæгæс сидзæртæй нууадзын?

Æвæццæгæн: Чермен æй йæхицæй æгæр хорз дæр ма зыдта, йæ зæрдæйы фæскъуым, йæ уды фæсдуар тугмондаг сырд къæпсырдзæттæйæ кæй бады рагæпп-ралæбурыны æввонгæй, æрмæст ма йæ йæ хъомылады æфсарм уромы, цивилизацийы культурæ ўе 'мгæрæтты кæмæн ауад, ахæм адæймаджы æфсарм – айдагъ уый дæр ын фаг у йæ уромынæн. Фæлæ ма уый дæр зоны, æмæ æппæтдæр, лæджы цас маст бацыд, уымæн йæ бæрцæй аразгæ кæй уыдзæн – рæстæмбис мастæн, чи зоны, æмæ бабыхæдзæн, фæлæ йæ бындарæй цы маст сæнкъуысын кæна, чи йæ сызмæнта, уымæн ма культурæйы чьырæй сæрстytæ фаг разыной, уый дыууæйыл у.

Денджыз-денджыз куыд фæцæйцыд, афтæ сүйдта ресторан-фысымуат «Абхази»-йы зæрдæхалæн дæрæнтæ, аргъæутты æргъæу галуаны пырхæнтау. Æмæ æçæг галуан уыд, æçæг. Фæса-рæнты царды тыххæй-иу нæхионтæ кино куы истой, уæд дзы-иу сæйраг декораци ацы фысымуат уыд. Денджызы æрвхуыз быдыры урспæлæзджын стыр нау куыд фидауы, афтæ фидыдта. Стæй ахæм хъæздыг уыд, ахæм фешенебелон, æмæ колхозон лæг æмæ хуымæтæг кусæг лæг сæ ныфс æрмæстдæр йæ цурты ауайынмæ хастой, мидæмæ та йæм ахуыргæнæг-дохтыр-инженерæн дæр дуар ници байгом кодтаид. Базæтæ, скълæдты, базарады, партийы райкомты-обкомты кусджытæ – табуафси, саккаг сæм кæнут!..

Әмәе, дам, уәд – советон дуджы, мәгуыртә әмәе дзәгъәл хъәздүйтә нә уыд... Алцыдәр куыд тагъд әрбайрох вәййы, куыд әмбойны! Ноджы ма абоны әкар мәстәймаргәдәр куы уа зноныкконәй, уәд!

Цәй әнәрвәссоң, адәмәй иппәрд стыр хицауад, цәй! Чингүиты раугағдад «Ир» уалә, профцәдисты ағъуыст қәй хоныңц, уым уыд уәд. Замманай хәрәндөн дзы. Әмәе профцәдисты обкомты кусдҗытә дәр – коммунизмы скъолайы кусдҗытә дәр, алы комитетты сәрдартә – хордтой хицән уәтты, дывәргонд дуәртты мидәгәй, иннә адәмәй хибарәй, адәммә сә цъәм-цъәм әмәе хъыллупп-хъыллупп куыд нә хъуыса, әвәццәгән, уый охыл. Әмәе мәнәе ам та, дендҗызы билгәрәттү? Ам дәр, чысыл дәр исты гәс хицауонд у, уыйеддәмә дә санатори-курорт дәр әндәр, дә найән бынат дәр әндәр – сыгъдәг дон, лыстәг змис, гәрәнты цур әдтопп хъаҳъян-дҗытә. Адәм уыци уавәр сәхәдәг раст багәрах кодтой: «Народ и партия едины, но ходят в разные магазины!». О, уыдон, ныры нувориштимә абаргәйә, гәвзыкк колхозонтау уыдысты. Фәләе уыдон ныййардтой, комкоммә уыдон, абоны олигархты дәр!..

Әмәе разындзән уыци бизнесмен дәр та – йе бынәттон, кәнәе әрцәуәг – әмәе балхәндзән «Абхази»-йы хәлддзәгтә әмәе сәй йә ныматын-долләртәй конд – ексәй әрцәвдзән әмәе, цы уыдысты хәстү размә, әвдай авд ахәмәй агәпп ласдзысты! Раст уартә йә тәккә бакомкоммә кәддәры «Рицә»-йә цәхәртәкалгә ног фысымуат, фәсарәйнаг уазджыты фысымуат – куыд рауда, афтә! «Сан-Ремо»...

Афтиддзыпп мәгуыр ләг йә мәстдҗынәй цы нә халы, дур дурыл, хъәд хъәдыл нал ныуудзы; әхцайә дымст чыссәдҗын ләг та цы нә аразы – хрусталәй асинтә, сыгъзәринәй сә гәзәнхъәдтә, йә мәрзән цылын дәр дәс әмәе сәдз мин долләры аргъ, йә бур рондз фәкала! Уыдон та иуахәмь сә дән-дәгтәй, фәләууәнт, Ленин-Троцкий-Зиновьев-Каменев-Дзержинский-Кобәйы скъахдзысты!..

«Абхази»-йы ныхмә дендҗызы тәккә билгәрон кавказаг кедры стыр бәләстү бын әрвхуыз пластмассәйә конд бандәт-тыл әмәе ахәм стъәлтү уәлхъус бадтысты абхазаг ләгтә – чи кардҗындәр, чи та ләппуләг нырма. Әмәе хәрзчысыл къусгәндәй къофи цымдтой, иудадзыгдәр куыд вәййы, афтә

әмәе зәрдәбын ныхас кодтой сәе бәстәе әмәе дунейы уавәрыл гъәйтт-мардзә политиктә әмәе философтау. Ехх, әмәе сәем Зәронд Рувасы әрдонгтә күй 'рбабырстой әфсәнвәндаг хъахъ-хъәныны 'фсонәй, уәд дәр раст афтәе әнәмәт-әнәвдәлон ныхасгәнгә әмәе къофи цымгәйә күй бадтаиккәй әмәе сәем хәсты гуыпп-гәрәхтә дәр нымады күй нәе уыдаиккәй, мур дәр сәе күй ницәмә дардтаиккәй, уәд уый Ясоны аргонавтты базырджын ныхәстәй тыхджындаәр ехсы къәрцц-гәрах уыдаид гуырдзыйән! Аргонавтты девиз: «Цәрын әнәмәнг хъәугә хъуыддаг нәеу – сәйрагдәр ленк кәнин у!» Абхазәгтә: «Цәрын уадиссаг нәеу, сәйрагдәр у къофи цымын!»

Стәй Чермен ие 'ргом урс-урсид фысымуат «Сан-Ремо»-мә күүд аздәхта, афтәе йәе кәйдәр фәесусбын хъәрай хъәләс фес-хъиуын- фестъәлфын кодта – къофи цымдҗытырдыгәй йәем ком-коммә цыд әмәе йәем Җаугә-Җауын дзырдта иу йәхи карән ләг:

– Әз стыр хатыртә курәг дән, рагацау ыл сәттын, әнәджен-бетт – әнәчетар кәй дән, ууыл, фәләе, цымәе, мәнәе ацы тәккәе уысмыл кәимә базонгә уыдзынаен Хуышауы ардыдәй? – цыдә-риддәр у, уәддәр ацы ләгән, иуәй, тынг тасаг әвзаг ис йәе фырхуылыздәй, иннәмәй та... Мәгъя, мәгъя, фәләе Ыын әвзәрәй цима тас нәеу – әхцагур бомжы әнгәсәнтәй йәем ници раиртәста әхсгә фәкастәй Чермен.

– Дәеу хуызән сахъ ләдҗы аккаг күй нәе разынон, уымәй тәрсын...

Ләг ие ставд стәгджын хус къухтә бәрзонд систа, цима йәхи уацары ләвәрдта, уыйай, стәй, ард цима хордта, афтәе дзырдта:

– Ацы донәй дын, – дендҗызмә ацамыдта, – ацы зәххәй дын, – йәе къаҳты бынмә фәцараәзта йәе къух, – уалә дын уыцы арвәй дәр ард хәрын, ды хорз ләдҗы әмәе хорз адәмы фырт кәй дә, уый тыххәй! Уәд мын Хуышау иу боны цард дәр мауал радтәд, – йәе къух әм әрбадаргъ кодта, әмәе Ыын ыл Чермен күй 'рхәңцид, уәд йәхи бацамыдта:

– Фрегат!

Чермен, гыццыл-ма бахъәуа, йәхи Корвет ма схона, фәләе афойнадыл фәурәдта йәхи:

– Чермен...

– Әмәе уый цыдәр англисаг ном күй у: чайр мән – ома прекрасный мужчина! Нәе загътон, нә!

- Англисән нә зонын, фәлә әз ирон дән.
- Кәңзырыгын ирон – ңәгатаг? Хүссайраг?
- Нырма уал ңәгатәй...

Ләғыл дыууә хуры скаст фырцинәй:

– А-гъа! Нырма уал ңәгатәй, стәй рәхәджы башу уыдзыстут, әмәе уәд ирон ироинаг сүйдзән әнә хицәнтә географийә, нә? Тынг хорз, хузыздар нә хъәуы! әмәе дәм мә зәрдәе уәдәе уартә уырдыгәй, – бәләсты бынмә, ләгтә къофи кәм цымдой хуып-гай-цыртгай, уырда азамынта, – йә тәрттә дзәгъәлы байтыгъта?! Нә байтыгъта! – әмәе дын әнәнхъәләджы иронану куы съялхъ ласид: – Әгас нәм цу, али бон әгас! Хорз лапу! – әмәе йәхәдәг йәхи сгуыхтыл афтә әхсызгонәй ныххудт, раст цима уәләрвтәй әрәфтәг цыдәр гоймагән йәхи мадәлон әвзагыл сәзүрдта, уыйай.

Әмәе уәд Чермен дәр нал фәләууыд – кәддәр сә дард хәстәг, йә фыдыфсымәры әмсиах Барциц Шаибы фәрцы цы цалдәр ныхасы базынта, уыдоны сой йын йә зәрдәйыл әртагъта:

– Хаңә, хаңә, фырхаңә! – Әмәе ма йын сә әххәст иронану дәр сәфәзмәннә. – Хъәбатыр, хъәбатырты хъәбатырдәр!

Фрегат әм иуцасдәр дзагъырдзастәй кәсгәйә аzzад, цима йын афтә зәгъинаг уыд, зәгъгә, ахәм стыр ләвар мын ракән-дзынә, уымә цәттәе нә уыдтән әмәе ма ныр мәхи цы фәкәнен, уый нал зонын, стәй әвиппайды фәтардзәсгом, фенәвдәлон-хуыз әмәе та Черменмә йә хус арм, хурмә дәвдәгхүс әрчъи-агау къух әрбадардта әмәе цәмәндәр фидарәй – әнахъуда-джы хъәддыхәй загъта:

– Уыл – фестәм! Хуыщауы уазәг ут дәхәдәг, дә бинонтә, кәй уарзыс, чи дә уарзы, уыңы адәм! – әмәе зилгә не 'ркодта йә мидбынната, фәлә цима йәхи ныздыхта, уыйай ын раудай әфезмәлд – әмәе уартә фәңәуы, әмәе йә фәсонтә дәр фәстәмә ныстуан кәнүнц, мауал мәм сәзур, уәддәр дәм нә ақәсдзынән, зәгъгә.

Цымә цәмән бахъуыд Хуыщауы ацы фембәлд – цәй охыл әм рарвыста ацы әнахуыр ләжды?..

Черменмә цыдәр хардзуа әркаст, раст ыл цима сайд әрцыд – үәхинимәры цима бәлвирд цәмәндәр әнхъәлмә каст, исты еблагъуәмә, уәздан ныхасмә, хохаг ләгтәм куыд вәййы, афтә – хъуыддаг та бинтон әндәр хуызы раудай, әмәе цима хъахъ-дзыхәй аzzад, фыдәнхъәл фәңис хорз әгъдауәй... Йәхәдәг

абхазаджы бынаты, әвәццәгән, загътаид, цом-ма, фәйнә-фәйнәйы дзы бануазәм, кәрәдзи дзәбәхдәр базонәм әмә та кәд искуы – бонтә мыстытә нә хәрынц! – фембәлиkkам, ацы хатт хорз зонгәтәу. Уәдә ма нә нә цард хуыздәр цәмән хъәуы?

Мәгъя, мәгъя... Йәхәдәт дәр уыңы сахат цы зәрдәйы ахәсты уыдаид, уымәй аразгә уыдаид, йәхи дарддәр күүд дардтаид, уый. Стәй Фрегатән йә финанстә дәр сә мәгуыры романстә зарынц, әмә дын цы акәна, кәд йәхицән дәр фәндөн уыд әгасцуай зәгъын, уәддәр...

Йә рәстәгмәйы фысымуатмә фәстәмә здәхгәйә, Чермен сәрмагондәй йә фәндаг букинистон дуканийыл ракодта – советон дуджы дәр-иу ам исты стәм чиниг ссарадтаис, Ирыстонмә-иу әәрмәст йә кой кәмән байхъуист, ахәм – Фазиль Искандеры, Отар әмә Тамаз Чиладзеты, Даур Зантариа, Но-дар Думбадзей уацмыстәй. Әмә күүддәр дуканийы къасәрәй баҳызт, йә цәст күүддәр тәрхәдҗытыл дардмә дәр ахаста, афтәй йә ауыдта! Ауыдта йә әмә фәсагъдау, фәмихсагъд – нә йә уырныдта, әмә ләгән йә амонд афтә әнәнхъәләджы, йә фәсонәрхәдҗы дәр кәм нә уыд, уым кәй ацәудзән, уый.

Әмә йәм кастис, әмә йә уыдта, уәддәр ма не 'ууәндыйд йә цәсттылы. Фәләй йәм, цыма йә әрвүлбон дәр ам уыдта әмә ма дзы фәлмәцгә-тихсә дәр скодта, уйайу әм әвәндонхуызы баңыд, ам та дә, зәгъгә, әмә йә цыдәр әнәбарыгомау райста йә къухтәм, ныр йәхәдәт та тәрсы, куы нә йын ныззыр-зыр кәниккөй, әмә йын чиниг зәхмә куы не 'рхауд, уымәй.

Мәнә ис!

Үәуу, дә хицау – хъәуыхицау!

Цы 'хсызгон у къухтән йә ахадгә уәз дәр, йә хъәбәр цъары әндзәвд дәр, йә ирон орнаменты нывтыл карст дамгъәтә дәр: «Нарты каджытә»...

Нарты...

Каджытә...

Мин фарастсәдә цыппор әхсәзәм азы рауагъд!

Әмә йә зоны, уырны йә: ницы у йәхи цин, Марианна күүд цин кәндзән, күүд әрттивдзән, уый раз.

Әмә ләгән йәхицән дәр рагацау күүд хорз у йә удән, кәмәнәдәр амонды тәпп, цины мур, бәрәгбоны мисхал кәй әрхәсдзән, уый!

Кәд дә бон никәмән ницы хорзы баңауын у, никәй ницәмәй

у дæ бон барæвдауын, уæд циу дæ цард æмæ уæд цы дæ дæхæдæг дæр?..

Дуканигæс абхазаг сылгоймæгтæ, зæгъæн ис, æмæ æмхуызонæй дæр уыцы иу джипы уагъды хуызæн сты – ома, сæхи куыд дарынц, уымæй. Цыртдзæвæнтау æнæфестъæлфгæ, уæздануаг, сæ фезмæлд уæзбын, æнусон æнцойад сæ алы æууæлы дæр – цы сæ бакасты, цы се сныхасы, цы се ‘нцад æфсæрмдзаст æнгасы. Уæлдай дæм ницы сдзурдзысты, исты хъазæн ныхасмæ дæр æрæгмæ бахудынц, цыма раздæр хъуыды акæны, худа, æви уал бахъæцын хуыздæр уыдзæн, зæгъгæ.

Адон та, ацы дуканийы кусджытæ, уæлдай хиуылхæцгæдæр сты – раст сæ райгуырдæй фæстæмæ бадилон-тæгиаты хъомыл...

– Ацы чиныг уæм куыдæй æрбафтыд, уый мын næ зæгъдзыстут, кæд исты сусæггаг нæу, уæд? – фырадæргæй фækъæбæлдзыг кодта йæ ныхас.

– Цы дзы хъумæя уа сусæггагæй? – æдзынæгдæр æм бакаст уæйгæнæг. – Эмæ ды дæр ирон дæ?

Чермены зæрдæ фækъæпп ласта уыцы «ды дæр»-мæ, цъус афæстиат дзуаппыл, стæй цыдæр хъалхуызæй загъта:

- Ирон дæн, кæд, уий гæнæн ис, уæд.
- Хуссайраг? Цæгатаг?
- Дзæуджыхъæу – Владикавказæй.

– Уыцы чиныг næм чи ‘рбахаста, уий та Сухумы цæры, ам – йæ мытtag Теблойтæй. Бон, дыууæ бонцухæй næ бæрæг дары, æмæ йæ уымæн бадардтам næ зæрдыл. Скæуынмæ йæ бирæ нал хъуыд, куы næм æй æрбахаста уыцы чиныг, уæд. Ме ‘мгар, дам, у. Мæхи, дам, цас, хъуыды кæнын, уийас ацы чиныг дæр. Диссæгтæ дзырдта, диссæгтæ: ацы чиныг, дам, ирæтты хъуыран æмæ библи у. Эз, дам, нырмæ иронæй кæй баззадтæн, уий дæр уий фæрцы, фæлæ, дам, мæ цотмæ дæр, æмæ уыдонаы цотмæ та уæлдайдæр, нымады нал у, систырзæрдæ сты чиныгыл – компьютертæ сæ хуыздæр хъазæнтæ, Интернет сæ хуыздæр зондамонæг... Фæлæ, дам, кæд Ирыстонæй исчи æрбафтид, иу ахæм исчи, æмæ, ацы чиныг цы чиныг у, уий чи ‘мбары... – Цæуæг сæм чысыл йеддæмæ næй, æмæ сылгоймаг дæр чысыл фæгомдзых, фækъæртт.

– Гъемæ мæнæ мæн Хуыцауы дымгæ æрбахаста, – рафæлдæх-тытæ кодта чиныг, æркæстытæ йæм кодта æмæ бынтон фæарф-æйаг Теблойы-фыртæй: иллюстрацитæ цы тæнæг гæххæттæй –

бапъирозы гәххәттәй! – әмбәрзт уыдысты, уыдан дәр ма скъуыд наә, фәлә чысыл чызи дәр наә фесты. Кәд ай, пысылмәттә Хуыщауы чиныг сәрмагонд дзәкъулы къуыл ауыгъдәй куыд буцәй фәдарынц, афтә хъахъхъәдта, уәddәр ын цы бәрәг ис: әппәт ирааттә сәгътә наә дарынц, сә чингүйтә сын чи бахәры, ахәм сәгътә... Скаст сылгоймагмә. – Әмәй йын ҹас агуры? – наә йә бафәндиң Чермены, искәй къухәй чиныгән йә фәстаг сыйыл аргъ фыст уа, уый дәр – әмәй йәм уымән не ‘ркаст йәхәдәг.

– Ой, мамә! Чысыл раздәр наәм ам горәты астәү ахәм аргъәй хорз квартира балхәнән уыд – дыууә мини! О, уый йын, кәй зәгъын ай хъәуы, уыйбаерц наә агуры – мах ма йыл бафтыдтам наәхи проценттә...

Чермен адәргәй йә дзыппиттә әddәрдыгәй астәрста, цыма ье ‘хцаты бәрц афтәмәй базонинаг уыд, уыйай. Уәвгә та йә куыд наә зыдта, уыйас әм кәй наәй, уый – цы сәе кодта?..

– Мемә мәм ахәм ахцатә наәй, фәлә мәнәм ам хәстәг...

– О мә зынаргъ, әмә мах әхгәнгә куы кәнәм – цыппар сахатмә ىеддәмә наә фәкусәм – әлхәнәг наәй әмә цы бадәм... Табуафси, райсом дәм әнхъәлмә кәсәм – ныр наәм мәй ләууы, иу әхсәв ма бабыхсадзән.

Үйнджы фыщаг фисыныл куы баздахт инәлар Дбары уынгмә, уәд фәкомкоммә йә размә әрцийцәуег зәронд ләгмә – уыд тынг уәнтәхъиль әмә сәргүбыр, әмә уый дәр йә фырзәрондәй наә – ахәм уәззуа уыдысты, әвәццәгән, йә царды кәронбәттәны сагъәстә. Гъемә кәд ахәм цардыссәст адәмы цәститы – мәройә хуыдалынг цәститы, хуыздәр фидәнәй әнхъәлцауы арт ссудза, сә мидрухс әddәмә ранхъәвза, уәд сә сәрибарај дәр афтә зәгъән уыдзән, цы тут ыл ныккалис, уый аккаг у, зәгъгә – абхазәттән сәхи тут әмә инна адәмты әрыгон минәвәртты тут...

Чермен ье ‘рдәбоны цины тыххәй әнәзонгә зәронд ләджы раз фефсәрмьы: кәсис, мәнәйуиймә, чиныг цингәнгәй ахәм туджы аргъәй дәр балхәндзән, уәләмә дәр әмә дәләмә дәр чиныг, ацы абхазаг дадайән та йә мамәлайы пенси у мах, уәрәсейаг сомтәй, әдәппәтәй ссәдз туманы! Әргътә та – мах әргътә!

Раст хәрдмә фәхауд – чидәр әм дзырдта:

– Диадиа, йә, диадиа!

Дыууә әнахъом ләппуйы кәйдәр әфсән кәртыдуары цур

сә үдәй баңысты, уымәл змисы сау обауыл хъазгәйә – цыдәр къусбартә дзы кодтой. Хәрз әрәдҗы йә әркалтаид хәдәвдәлонгәнгә машинә: далә йә цәлхыты уыгард фәйтә, змисән ма ныры онг дәр йә бынәй йә дон ләдәрсы...

– Диадиа, әңгәт афтә нәу, әмә змисы мидәг дон хъуамә кәддәриддәр хулыдз уа? Мәнә Абзагу та афтә зәгъы, цима змисы мидәг хус дон вәййы. Уәд искуыдәр ма дәттәй хус дон дәр вәййы?

– Нә вәййы, цәринаг, нә! Мәнә ләг кәддәриддәр ләг куыд хъуамә уа, афтә дон дәр уышы иугәндзон хулыдз вәййы! – загъта, әмә йә хәдуәлвәд йәхииуыл баҳудт, мәләтү афоризм, зәгъгә: сабыйы әнәхин фарсты раз йә сентенци хуынкъ суарийы аргъ дәр нә уыд.

Цард адәймагәй цәрниән бәэзгә әппәтү фыццаг уәд та ма сабиты әфсәрмәй скәнинағ у, сывәлләттү! Әндәр сә уәдә цы цәсгомәй ныйяраәм?! Нәхийайу фыдәбонән, фыдбонты фыдәбонән?! Удхайраг утәхсәнән?!

О, ацы хъуыды йын уыцы сентенцийә хуыздәр у. Фәлә та уайтагъд йәхәдәг йә ных бакъуырдта: «Кәй хъәуынц, гормон, дәх хъуыдатә, кәй?!

Уыданы!

Диадиагәнәг сабиты!

Әмә фәрухсәдәстүтә йә зәрдә, әмә йә нал бауагъта мигъбадт кәнын. Әмә райсомәй дәр хәләттәгаг уәнгрогәй райхъал, әбәрәг цәуылдәр цингәнәг зәрдәимә. Әмә фәфәдисон: цы уа, цы йәм кәсү уыцы диссаджы хорзәй, әмә йыл йәхи разәй йә цины уыләнтә раудаз?

Токәй кусәт чысыл пецил дон рафыхта – йә цъәтүздыхст телтә дыууә раны сыйгъд уыдысты әмә йын сә аныхәста, кәм сә аныхәста, уым сә цәхәр скалд, фәлә ногәй нә асыгъдысты, бафәрәзтой – әмә йын уый дәр фехсызгон. Уәддәр та цивилизаци, цивилизаци, йә рыг скәла: әндәр уәдә ныр цәмәй арт акодтаид әмә дон цәуыл сഫыхтаид?! Уый – иу. Иннә та цайгәрдәг, баптирозы гәххәттәй чысыл дзәкъулгәндә – тәвд доны йә ауадз ье ‘ндах къәдзиләй, цүс банхъәлмә кәс, әмә дә цай цәттә – фәнди йә афтәмәй цым әнә сәкәрәй, фәнди аддажынәй. Дыууә дзулы карсты ‘хән тахынәдҗы лыггаг фәңәв әмә – мерс кән! Стәй та печенийыл наәлхә әнәвгъяуәй байсәрд, әмә цaimә замманай комдзаг, уайтагъд афсәстә!

Сихормæ ма, цалынмæ йæм Anatoli-хонæг зына, уæдмæ ма æнæхъæн бон ис, æмæ уал раздæр – денджызмæ, стæй уыр-дыгæй йæ фæндаг чингуыты дуканийыл ракæндæн æмæ...

Фæлæ цы фæлысты ацæуа йæхи найынмæ – шортытæ скæна, денджыздзауы дарæс, æмæ уæд дуканигæстæй худинаг нæу: уæддæр та се ‘мзæххон кавказаг лæг, хохаг. Фенджын сты æмæ йыл кæд æргом нæ баходой, уæддæр сын æхсызгон дæр нæ уыдзæн...

Денджыз æрмакуыр уæрыккау сабыр уыд, уыцы æмлæгъз – ахæмæй йæ уынис æмæ дæ нæ уырны, ацы æнæстыф тæнгъæд искуы æнхъизгæ, арвмæ фыцгæ дон фесты æмæ афтæ сабухы, афтæ, æмæ егъау наутæй хус æхсныфтау фæхъазы; билгæрæттыл йæхи афтæ фæхойы, æмæ кæд зæхх дæр уый мыхъхъытæ цæфтæй сæнккүуысы, уæддæр ын цы бæрæг ис...

Уалынджы йæ уылæнтæ тынгæй-тынгдæр тасын-усын рай-дыдтой æмæ урс тасмачьиайа хурмæ ферттив-ферттив кодтой. Къуымбильдзагъд æврæгътæ та, цима денджызæй удаист фес-ты, уийай сæхи тæргайхуызæй кæрдæгçъæх къæбæлдзыг хæхтæм байстой, сæ урссæр цүүппытæм сын сæхи нылхъывтой, сæ дард-дæры хъысмæт уыдоныл фæдзæхсæгай. Аæвæджиауы фидыцæй фидыдтой иу зæххыл уæнгрог хæхтæ æмæ сæ дæлфæдтæм худ-гæбыл уæззуа денджыз...

Чермен йæ гæрзтæ феппæрста, хызыны уæлæ сæ цæхгæрмæ байтыдта, аив сæ цы ’вæрон, сæ итувæрд мын куы нæ фехæлдзæн, зæгъгæ. Аæмæ дын Хуыцауы диссагæн бынтон æнæнхъæлæджы йæ мид-зæрдæйы куы фестъæлфи: «Де ‘хçатæ æмæ сахат бамбæх!»

Уæд – цæмæн?

Уæд – кæмæй?

Дыууæрдæмты дæр акæстытæ кодта, æмæ билгæрæттæ æдзæрæг сты, æрмæст далæ дæрдзæфтомау бетонгуыфыл иу лæппулæг йæ тыццыл фырты æнгуырай дарын ахуыр кæны, æви йын æндæр цыдæртæ амондзæн...

Йæ сабидуджы ныв йæ цæстытыл ауад... Цæй æхçатæ сæм-иу уыд сыхы лæппутæм, фылдæр æрхуы капеччытæ, фæлæ-иу сæ, Хуымæллæджыдоны сæхи найгæйæ, сæ кæрæдзийæ æмбæхстой: змис акъах, уыцы дзыхъхъы нывæр дæ муртæ, аныгæн сæ, стæй сыл уæле исты дур сæвæр, зæрдылдарынæн хуыздæр чи уыдзæн, ахæм дур – хъулæттæ, дæргъæццон, тымбылтæ, дзыгъуыртæ

тыгуылдур... Фәлә ам иу цъиуызмәләг күү нәй дыууә сәдә метрәй хәстәгдәр, уәд... уәд...

Денджызмә әнәүй дәр фесхъиу-фесхъиугәнгә цыд, йә судзаг уазаләй йын тәрсгәйә, фәлә ма йә къәхтә бырын-цъаг цъарәвәрд дуртыл дәр бырыдысты, бырыдысты әмә рисгә дәр кодтой, әндәр базгъор әмә уыциу ныгъуыл фәкән! Цыд афтә сабыргай әмә ‘хсызгонәй каст, тәнәг рәсуг доны бын дуртә сәууон хуры тынтаэм күүд тыбар-тыбур кәнинц, уымә. Иу рәсугъд ныв уыд, иу рәсугъд, әмә йәм ләг кәсинай нә бафсәстаид. Хаттай-иу буррагъ кәсаджы хуызән дәр фесты дуртә – сәхицән әнцад хуыссынц кәсәгтә әмә дон нуазынц...

Хорз әмә былгәрон әмуырдыг нә, фәлә цәхгәр уырдыг разынд әмә уайтагъд фәарфдәр – дон йә уәхсчытәм күү схәцца, уәд Чермен уыләнүл архуыссәгау кодта – ленк кәнү. Дон ын-иу йә буар күү судзгә уазаләй фәхуынчъытә ласта, күү та-иу әй йә хъәрмуст хъәбысы арбатыхта – цыма, зноны араугә хурмә цы дон стәвд, уый дысонәй нырмә сәрмагондәй уымән, Черменән, дардта фәстаярцәй, бәстон норстәй.

Афтә йә уылдзәбәхән ленк кодта, әмә та йә рагон хъуыдитә сног сты. Денджыз айдагъ фурд нә хоны, агәрон бирә дон ын нәу, хуыматәг хуылыд дон (салам, зноны әнәнтыйст гыщыл ләппу!), фәлә, чидәр цыма у, удгоймат чидәр, сәрьизонд дәр ын ис әмә хъуыдитә кәнин дәр йә бон у, ис ын зәрдә дәр әмә дзы ницы рох кәнү, фәлә йә зонд та ахәм егъяу у, аппәтүл дәр аххәссәг, әмә йә ләджы зонды хъару нәу бамбарын, нәу әй рахатын. Әмә дзы ләг тәрсү, схъиу дзы йәхимидағ. Фәлә, гъәй-джиди, әмә денджызән йә дынджыр зәрдә ахәм зәрдә күү уаид, әмә-иу арфәйаг күүд уа, афәдзәй-афәдзмә йәм дард рәттәй чи ‘рбацәуы, йә адәй-маджы чысыл зәрдә йыл чи нә ивы, уылонәй..

Денджыз чи у әмә цы у, уый кәй не ‘мбары адәймаг, уый ма фәуәд, фәлә йәхәдәг дәр йәхи кәй нә зоны кәрөнмә, аәцәдҗы дисәй мәләйни диссаг уый күү у! Әндәр уәдә күүд рауайы афтә, әмә әнцад-әнцойә цәуыс дә фәндагыл, дзәгъәлгаст нә дә, иу къудзийл дәр гуырысхо нә кәнис, уәдә амән йә фәстә фыдбылыз бады, фыдбылызы хъуынджын уәрпц, зәгъәг. Дә алышарс дә уарzon дуне, ды дәр дунейән исчи нә дә, хионы уарзәгой цәстәй дәм кәсү, аппын дын дзы тас ницәмәй у. Ницәмә ‘хсайы аеппындаир дә зәрдә, никуы ницы ‘нхъәл дә. Уалынджы

дæ хъуыды ауазал вæййы, дæхимидаg хæрдмæ фæхауыс, бар-
æнæбары ракæсис фæстæрдæм æмæ... Äмæ дæ, чысыл-ма бахъæ-
уа, æмæ кæйдæр кæртæй ралидзгæ æрра богъ ма сцæва йæ сыкъа-
тæй, ма дæ банаи кæна йæ къæхты бын!

Уæд æй цæй фæрцы, цы ‘нк'арæнты руаджы базыдтай, мæнæ
дæм цы фыдбылыз кæсы, цы бæллæх дыл æрцæуинаг у, уый?!
Богъæн та дæм нæдæр йæ къæхты уынæр хъуист, нæдæр йæ
тыхулæфт...

Уыидзæн ма

УАЛЫТЫ Лаврент

МАЕ РУХС ДЗУАР

* * *

Ацы буц изәр мæ зәрдæ
Арвмæ стәхынмæ бæллы,
Уым ыстъялты цæхæртæй
Рухсзæл музыкæ кæллы.

Уым æнустæм нæй мæлæн дæр,
Уым нæй түгкалæг фыдæх.
Уым поэзийы кæлæнтæн
У сæ тæхæн дæр уæрæх.

Бонæй æхсæв у сыгъдæгдæр,
Маргджын калм кæнны фынæй.
Зәрдæйы цæф у сындæгдæр:
Сты йын дохтыр æхсæв, мæй...

Ам – сыгъдæгæй уд нæ зайы,
Цард æм калмы марг хæссы.
Ам дæ де ‘фсымæр дæр сайы, –
Зәрдæ сагъæстæй нæрсы.

* * *

Зәрдæ уалдзæджы дидинæг рафтауы,
Уый ысваийы зæлдагау фæлмæн.
Уæ мæ дуне, кæй бон у дæу рафауын:
Уарди-дидинау калыс тæмæн.

Хуры уаз тынау ахъары зәрдæйы
Сау дыгууæ цæсты артуадз цæхæр.
Уый дæуыл мæн дæ дзыккутæ ардауынц,
Ронгæй расыгай зилы мæ сæр.

Хъоппæг дидин ныннærсти йæ агъуды,
 Хуры тынтаэм фæцæуы хуындзау.
 Мидбылты мæм нымддзастæй куы бахудыс,
 Уæд æнхъæлын мæхи æз Хуыцау.

Ды мæ зæрдæмæ алы бон рухсдзау дæ,
 Аæмæ буц у дæ узæлдæй уд.
 Ды Хуыцауы фæндонæй мæ рухс дзуар дæ,
 Дæ мын дидины сыфау рæсугъд.

* * *

Кæм дæ, мæ базырджын æнкъарæн?
 Ыссудз дæ арт.
 Мæ бæстæн, уарzonæн, æмгарæн
 Рæсугъд кæн цард.

Æрпцидтæ уазæгуаты ардæм,
 У зæхх xæдзар.
 Аæмæ дзы макуы райгуыр мардæй,
 Фæрнæй фæзар.

У цард цыбыр æмæ æнæраст,
 У зын фыссын.
 Зæххыл фæцæрæн нæй æнæуарзт,
 Ысу фысым.

Ыскал ыстъалыйау цæхæртæ,
 Ыссудз дæ арт.
 Цы уарзыс, бавæр уым дæ зæрдæ,
 Уыдзæн уый цард.

О УЫЦЫ ИЗÆРТАË

Фæлмæн, ыстъалыджын изæртæм
 Кæм кодта фæсивæд фыннæй!
 Нæртон ирон фæндыры зæлтæм
 Аæргуыбыр æмæ хъуыста мæй.

Рæууддзæф уыгærдæнтæй хаста
Мыддæттæг дидинты хæрзæф.
Мах хъазын, кафын афтæ уарзатам,
Æмæ нæ туг уыди хæрзæвд.

Уæллæрвтæм сайдта мах нæ рæстæг.
Кæй нæ нæ фæндыди тæхын?!
Зæххон ыстъалыты ныхæстæй
Уыд буц нæ уд æмæ нæ фын.

Æмæ æууæндыдыстæм афтæ –
Æнустæм мах уыдзыстым хъал,
Рæхджы ыстаехдзыстым уæллæрвтæм,
Кæндзыстым йе стъалытæй хал.

Æмæ нæ буц уæздан рæсугъдтæн
Сæ хъуыртæй стъалытæ кæсдзæн...
Æвзонгад, ма дын уа фæпудæн:
Ды дæ рæсугъд фынтæ хæссæг.

* * *

Ам зарæг нæ зæлы,
Ам цардвидыц нæй.
Дæлимон кæм цæры,
Уым фарн у фынæй.

Ныр давджыты бæстæ
Нæ бæстæ куы сси,
Рæстдинад йæ хæстай
Кæны уым гуысси.

—•—

ÆЦÆГ ЦАУТÆ,
ÆМБИСÆНДТÆ,
ХЪÆЛДЗÆГ НЫХÆСТАÆ

КЪУХТАÆ

Φ

ындаæсæм æнусы Нюрнбергмæ хæстæг иу хъæуы цард, æстдæс сывæллоны кæм рæзыд, ахæм мæгуыр бинонтæ. Хæдзары хицау сæ дардта мамæлайы къæбæрæй. Уый тыххæй йæ кусын хъуыди бон æстдæс сахаты – сывгъæрин цы шахтæйы амал кодтой, уым. Хатгай ма-иу, кæд хæдзармæ исты æфтиаг æрбахауид, зæгъгæ, æндæр рæтты дæр акуыста. Æвирхъau уавæрты цардысты Альбрехт Дюреры бинонтæ. Фæлæ уæддæр йæ лæппутæй дыууæмæ – Альберт æмæ фыды æмном Альбрехтмæ – уыд æнахуыр бæллиç фæндыди сæ нывгæнджытæ суæвын. Уæвгæ, хорз æмбæрстoy: Нывгæнынады академимæ бахауынæн, стæй ахуыргæнæтtag дзæвгар æхца бахъæудзæни, фыд та æнæуи дæр йæ къухтæм æмхасæнтæ кæны. Бирæ æнæхуыссæг æхсæвтæ арвыстой æфсымæртæ, сæ фæндтæ-иу сæ стъалыты онг ахастой. Фæстагмæ афтæ бауынаффæ кодтой: згъæр æхца суилæм æмæ, чи фæхæрд уа, уый шахтæйы кусын райдайæд. Цы мызд иса, уымай дардзæн ие студент-æфсымæрты. Уый каст куы фæуа, уæд та иннæ æфсымæр райдайдзæни ахуыр кæнын. Цæвиттон, радыгай хъуамæ каст фæуой Академи.

Иу хуыщауноы æфсымæртæ аргъуанæй

куыд рацәйцыдысты, афтә суылдтой әхңа. Кәстәр әфсымәр Альбрехт рамбылдта әмәк ахуыр кәнүн райдылда Нюриберджы. Альберт та шахтәйи күиста әмәк цыппар азы дәргъы йәмызд әгасәй дәр ләвәрдта йе ‘фсымәрән.

Альбрехт фыццаг бонтай фәстәмә сис Академийи әппәты хуыздәр ахуыргәнинаг. Йә гравюрәтә, нывәфтылтә әмәк сойджен ахорәнтәй конд күистытә йә ахуыргәнджеңиты фәлләйттәй уыдысты бирә бәллиццагәр, әмәк Академи каст куы наема фәци, уәд дәр ын сәе әлхәдтой иттәг әхсызгонәй. Сәхимә куы ‘рбацыд, уәд ын йә бинонтә күивд скодтой. Иуафон Альбрехт сыйстади, хистәрәй бар ракуырдта әмәк сидт раугъта йә уарzon әфсымәры цәрәнбоны тыххәй.

– Ныр та, Альберт, дә рад у, – загъта нывгәнәг. – Аңу Нюрибергмә. Ныронг мын ды әххүйс кодтай, ныр дын хъумә дә бирә дзәбәхтә бафидон.

Адәм се ‘гром раздәхтой Альбертырдәм. Уымән йә цәстистә доны разылдысты, йә сәр әнкъуыста әмәк сабыргай дзырдта: «Нә... нә... нә...» Йә чемы куы ‘рцыд, уәд сыйстад, йә цәссигтә асәрфта, адәмыл йә цәст ахаста, стәй йе ‘фсымәрмә разылд, йә армәй ын йә уадул рәвдаугә әрсәрфта әмәк фәлмән хъәләсәй загъта:

– Нә, ме ‘фсымәр, мәнән мәе бон наeu Академимә ацәуын, байрәджы мын, байрәджы. Әрбакәс-ма, шахтәйи мәк къухтә цы хуызән систы, уымә! Ме ‘нгуылдзтәй чи наe асаст, ахәм иу дәр нал и. Мә рахиз къухән мын артрит цы митә бакодта, уымә-ма әрбакәс: нуазәныл дәр тыхтә-фыдтәй хәзын... Нывгәнәджы күистмә ме ‘нгуылдзтә нал сарәхсәзисты, кърандасәй архайынхъом дәр нал сүйдзынән. Әгәр мын байрәджы, ме ‘фсымәр, әгәр...

Цыппар әнусы әмәк әрдәгәй фылдәр рацыд уәдәй ардәм. Абон Альбрехт Дюреры гравюрәтә, акварельтә, сойджен ахорәнтәй конд нывтә фенән ис дунейи бирә музейти. Фәләйин адәм уәлдай тынгдәр зонынц, йе ‘фсымәры ном кәмәй ссардта, уыңы ныв. Альбрехт сарәзта дыууә күистдомд къухы – сәе армытъәпәнтә әмәк әнгүүлдзтә кәрәдзиуыл әндзәвүнц, сәе әлгътә та арвырдәм арәзт. Автор йә нывән радта ном «Къухтә». Фәләй әгас дуне дәр йә зәрдә байтом кодта диссаджы шедеврән әмәк ыыл сәвәрдта ног ном – «Кувәг къухтә».

АМОНД

Иу хъеуы царди зэронд лæг. Жппынæдзүх дæр уыди хъуынтыз, æлхынцъæрфыг. Ноджы цас фылдæр цард, уыйбæрц кодта тизмæгдæр, мæстыгæрдæр. Адæм дзы сæхи дæрдты ласын байдытой, цыма хæцгæ низæй сади. Фæлæ йыл æстай азы цы бон сæххæст, уыцы бон ницæмæйуал хъаст кодта, мидбылты худын байдыгта, цæвиттон, йæ бакастыл, йæ митыл амондджын лæдджы миниуджытæ фæзынð, йæ цæсгомы æнцьылдтæ слæгъз сты.

Лæг кæй фендаæрхуызон, уый уайсаат хъæубæстæ базыдтой æмæ йæ хæдзары дуармæ æрæмбырд сты, фæрсынц æй:

- Цы дыл æрцыди, дæ зæрдæйы уаг куы аивта?
- Ницы, – дзуапп радта зэронд лæг. – Жестай азы дæргыы амондджын суæвыныл фæцархайдтон, фæлæ мын дзы ницы рауади. Ныр амондыл мæ къух ауыгътон, æмæ кæсут – амондджын дæн!

ÆРДЗ АЕЙ ЙÆХÆДÆГ ЗОНЫ

Иу скæсæйнаг бæстæйы хус аз скодта. Хур зæххыл атылди, хуымтæ бадзæгæрæг сты. Адæм Дзуарылæтмæ бахатыдтой, скув, дам, Хуыщаумæ, цæмæй къæвда рауадза. Дзуарылæг сæ уынгмæ ракодта æмæ семæ зылди, цалынмæ иу æрыгон мадыл нæ сæмбæлдисты, уæдмæ.

- Курын дæ, нæ хо, æмæ дæ сабийæн дзиidзи бадар! – хаты Дзуарылæг сылгоймагмæ.
- Мæхæдæг æй нæ зонын, мæ сывæллонæн дзиidзи дарын кæд хъæуы, уый? – сбустæ кодта сылгоймаг. – Дæ цæхдон кæм нæй, уым дæ къæбæр ма тул.

Дзуарылæг адæмыл йæ цæст ахаста æмæ афтæ:

- Цы чындæуа, рæстытæ дзуры ацы сылгоймаг.

БАНХЪÆЛМÆ УАЛ КÆСÆМ

Иу китайаг хуымгæнæг цæрæнбонты уæхскуæзæй фæкуыста, фæлæ йын бынтæ скæнин нæ бантысти. Уыйхыгъд æй цард са-рæзта зонды фæндагыл. Бон-сауизæрмæ йæ фыртимæ йæ зæхмæ зылди, мамæлайы къæбæр амал кæнгæйæ, сæ бонтæ æрвистой.

Иуахæмы фырт йæ фыдæн афтæ:

- Баба, æнамонд хабар: нæ ефс фесæфти.

– Афтә ‘нхъәл цәмән дә, әмә уый әнамонд хабар у? –
загъта фыд. – Банхъәлмә уал кәсәм.

Цасдәр рәстәдҗы фәстәе ефс фәзында, йемә ма емылыкк
дәр әрбакодта.

Ләппүй йә фыдмә цингәнгә базгъордта:

- Баба, амондджын хабар: наә бәх емылыккимә әрбаңыд!
- Афтә әнхъәл цәмән дә әмә уый амондджын хабар у?

Банхъәлмә уал кәсәм.

Ләппүй әрфәндый әмәлкүл абадын. Багәпп ын кодта
иे рагъмә. Бәх йә фәстәгтыл аләууыд әмә йә разыввытт
ласта. Ләппүйән йә къах асости.

- Баба, әнамонд хабар: мә къах асости, – дзуры фырт йә фыдмә.
- Уый дәм әнамонд хабар цәмән кәсә? Багәдзә уал кән.

Ләппүйән йә фыды ныхас әхсызгон нә уыди, фәлә дзургә
ници скодта.

Къорд боны фәстә хъәуы фәзындысты императорәй әрвыйст
ләгтә, хъуамә фәсивәдь акодтаиккай хәстмә. Зәхкусәдҗы
хәдзармә дәр әрбаңысты, фәлә, ләппү цәуынхъом дәр
нәу, уый куы федтой, уәд ай ныууагътой.

Әрмәст уәд бамбәрста фырт: амонд әмә әнамонд кәрәдзи-
уыл баст сты, бирә хатт амонд йә фәдил әнамонд расайы,
әнамонд та – амонд. Цәвиттон, зын сахат әеппәтәй хуыздәр
хос – банхъәлмә кәсүн.

НАРТХОРЫ СУСӘГДЗИНАД

Иу фермер кодта нартхоры күист. Әмә-иу алы аз дәр йә
нартхор тугыл аскүүид, алыхуызон конкурсты-иу рамбылдта.
Күйд дын әнтүсү ахәм нартхор зайын кәнын, зәгъгә йә куы
бафарстой, уәд сын уый дзуапп радта:

- Мә нартхор куы ‘ртонын, уәд ын йә хуыздәртә равза-
рын мыггагән әмә сә мә сыхәгтән байуарын.
- Ау әмә уыдон конкурсты демә ерыс куы фәкәнынц, уәд
сын дә нартхәртты дзәбәхдәртә цәмән раттыс?

Фермер баҳудт әмә сын ахәм дзуапп радта:

– Дымгә нартхоры рыг иу ранәй иннәмә кәй хәссы, уый
зондзыстут, ай-гъай. Гъемә мә сыхәгты зәххыл әвзәр нартхор
куы ‘рзайа, уәд мә хуымтә дәр хорз тылләг нә ратдзысты. Әз
хәрзхъәд мыггаг байтаудзынән, уый иу хъуыддаг у, фәлә хъуа-

мæ мæ сыхæгтæ дæр ахæм мыггаг байтауой. Йæ хуым чи куыд бакусдзæн, куыд æм базилдзæни, уый та æндæр хабар у.

Царды алы ран дæр афтæ у. Йæ къухы æнтыстытæ кæмæн æфты, уый хъуамæ иннæтæн дæр æххуыс кæна. Бахъуаджы са-хат иу иннæйы фарсмæ куы нæ ‘рбалæууа, уæд уый çæй цард у?

ДЫУУÆ ЦАГЬАРЫ

Иуахæмы иу паддзах йæ фæсдзæуинтимæ, йæ сагæлвæст бæхыл хъазгæ, тезгъо кодта сахары уынгты. Адæм сæ хæ-дзæрттæй раивылдысты, цымыдисæй сæм кастьсты. Паддзах-иу сæ цурмæ куы ‘рбахæццæ, уæд-иу сæ зонгуытыл æрхаудтой. æрмæст иу мæгуыргур йæ бынатæй змæлгæ дæр нæ фæкодта. Паддзах æй бафишпайдта æмæ йæ фæсдзæуинтæн афтæ, уартæ, дам, ма уыцы лæджы ардæм ракæнүт. æрбакодтой йæ. Пад-дзах æй фæрсы, адæм, дам, мæ цуры куы ‘рзоныгыл кæнынц, уæд ды чи дæ, цы дæ, уыданы цæуылнæ фæзмыс.

Мæгуыргур ын афтæ:

– Адон дын дæ бæрзонд бадæн, дæ ис-бис, де ‘хçаты раз æркъул кæнынц сæ сæртæ. Хуыщауæй разы, уыдæттæй иу дæр мæнмæ нымады дæр нæу. Уæдæ сын хъуамæ цæмæн кувон мæ сæрæй, цæмæн æрхауон мæ зонгуытыл? Гье, фæлæ дæуæн цы дыууæ хицаяу ис, уыдан мæ цагъартæ сты.

Паддзах фырмæстæй афæлурсæ амæ фæхъæр ласта:

– Цы зæгьынмæ хъавыс уымæй?
– Дæуæн дæ хицæуттæ Маст æмæ Зыд сты. Мæнæн та уыдан мæ цагъартæ сты, – æнцад-æнцойæ загъыта мæгуыргур.

Паддзах бамбæрста, лæг æцæгтæ кæй дзуры, уый, йæ бæхæй æрхызт æмæ йын йæ сæрæй акуывта.

ДЫУУÆ БÆЛІЦЦОНЫ

Вагоны иу купейы цыдысты зæронд дзуттаг æмæ æрыгон уырыссаг бизнесмен.

– Дзуттæгтæ ахæм зондджын æмæ хæрзарæхст цæмæн сты?
– фæрсы уырыссаг.

– Уымæн æмæ кæсаджы сæртæ хæрæм. Уым фосфор ис, фосфор сæрымагъзы куыстæн стыр ахъаз кæй у, уый та куын-нæ зондзынæ!

Үәдә мәнә дә цуры кәй әрәвәрдтай, уыңы силодқа мын руаей кән.

– Нә... Сихорыл та ма цы бахәрдзынән? – дзуры дзуттаг.

Мин сомы дын дәттын.

– Гъемә хорз, кәд дә афтә фәнды, уәд дәу фәуәд.

Уырыссаг мин сомы радта, стәй кәсаджы сәр баҳордта. Пөзд хәстәгдәр цы станцәйы әрләууыд, уым рахызт әмә бәгәны нуазынмә ацыди. Күү ‘рбаздәхт, уәд ие ‘мбаеллционмә дзуры:

– Әвәдза, әдиле къоппа дән, әдиле. Дә кәсаджы хәрз халдихтә уартә буфеты тумантәй уәй кәнүнц...

Дзуттаг дәр ын афтә:

– Кәсис, кәсис, фосфор гъәйттәй скүиста!

БӘЛӘГЬЫ

Цардис иу зәхкусәг. Кәд мәм исты әфтиаг хауид, зәгъигә, стыр цәугәдоны иу фарсәй иннәмә ласта фәндагәттү. Иуахәмә йә бәләгъы сбадти, бирә чингүйтә чи бакаст, ахәм ләг. Доны астәумә күү бахәццә сты, уәд бәллционы әрфәндыйд үәхицәй раппәлын. Схъәлхузызәй фәрсы зәхкусәджы:

– Зәгъ-ма, мәнә ләг, Хъуыраны искуы бакастә?

– Нә, никуы мә равдәлди, – цыбыр дзуапп ын радта бәләгъы хицау.

– Уәдә дә цардән ие ‘мбис сәфтыл нымай.

Уалынджы дын әвиппайды тымыгъ сыйстади. Знәт уыләнтә ләбурынц алырдыгәй, бәләгъ әхсныфау рахау-бахау кәны, стәй донәй байдзаг.

– Зәгъ-ма, мәнә ләг, ленк кәнүн зоныс?

– Нә зонын! – фыр тәссәй әмризәджы ризгәйә сәзирдта бәллцион.

– Уәдә дә цард әнәхъәнәй дәр сәфтыл нымай! – загъта зәхкусәг, донмәй йәхи ныппәрста әмә былырдәм раленк кодта.

АҢӘУЫНОНДЗИНАДЫ АХХОС

Иу заман дын калм гәләбуйы фәдым күү бафтид. Сырдта йә әхсәвәй-бонәй. Гәләбуйән йә бон цас уыд, уыйбәрц йә базыртә тылдта, тахти, мәгүырәт. Калм дәр йә фәдым бырыд, иу исдуг дәр ай әнцад нә уагъта. Әртүркаг бон гәләбү

бамбәрста, тәхын кәй нал фәразы, уый. Дидинәгыл әрбадт әмә хәстуләфтәнгә фәрсы йә сурәдҗы:

- Зонын ай, амардзынә мә, уый, фәлә дә курын әмә ма мын мә мәләты размә цалдәр фарсты раттыны бар ратт.
- Мә амәддагән ахәм бартә дәттон, уый мә туджы нәй, фәлә... Зәгъ, цы дә фәнды, уый.
- Дә цард гәләбутәй у?
- Нәү...
- Авзәрәй дын исты ракодтон?
- Нә...
- Уәдә мә цәмән марыс?
- Мә цәстыйсүндә дә!
- Уәд цәмән?
- Тәхын кәй зоныс, уый тыххәй!!!

ФӘДТАЕ

Иу ләг йә фыны федта, цыма фурды билгәрәтты змисыл цәуы, йә фарсмә та – Хуыңау. Әмә йә царды хабәртә әваст йә зәрдыл әрләууысты. Цины бонтә-иу куы әрымысыд, уәд-иу йә цуры фегуырди дыууә фәды. Фыдохы хабәртә-иу куы ауадысты йә цәстыйтыл, уәд та йәм-иу иунәг фәд разынд. Әрәнкъард и ләг әмә фәрсы Хуыңау:

- Афтә куы дзырдтай, иунәгәй дә нае ныууадззынән, зәгъгә. Уәд афтә цәмән рауади, мә тәккә тыхстдәр-урыыдәр сахәтты мә фарсмә цәуылнә уыдтә, иунәгәй-иу мә цәмән ныууагътай – иу фәд йеддәмә куы нае уыд мә фәстә?

Хуыңау ын ахәм дзуапп радта:

- Иунәгәй дә никуы ныууагътон. Фәндагыл иу фәд йеддәмә уымән нае уыд, әмә дыл-иу бәлләхтә, фыдәвзарәнтә куы ныггәр-гәр ластой, уәд дә мә хъәбысы хастон.

ЦУАНӘТТАЕ

Иуахәмы дын чукчә йә уырыссаг уазәдҗы йемә цуаны куы акәнид. Цәугәдоны бил урс арсы ауыдтой. Чукчә дур фелвәста әмә йыл ай фехста. Арс рамәсты әмә цуанәтты йә разәй айста. Лидзыңц цуанәттә. Иуңасдәры фәстә дын уырыссаг йә

«ерәдзыпп» куы сәргъәвид, арсы куы фехсид әмәй йә куы амарид. Йәхижәй ныббуң әмәй уыцы сәрыстырхуызәй чукчәмә кәсү.

— Мә дзәбәәх уазәг, хъыг дәм ма фәкәсәд, фәлә әвзәр цуанон дә! — дзуры йәм чукчә. — Тынг әвзәр цуанон дә!

— Уый та дын цы ныхас у? — бадис кодта уырыссаг. — Иу әхстән арсы куы ‘рфәлдәхтон...

— Ам ай әхсүн нәе хъуыдис, ам! Фалдәр бализдын хъуыди! Ныр ай хәдзармә куыд һәсдзыстәм?

ЛӘГ ӘЕМӘ МАЙМУЛИ

Иу маймули, зәгъы, адәймагән йә хъәстытә кәны:

— Бынты быны мәгуыр кәй дән, уый ничи ‘мбары. Хәдзар мын наәй, уәләдарәс мын наәй, зәхх наәй, цы бахәрон, уый наәй. Хъәды халәттәй дәр мәнәй мәгуырдәр наәй. Дәумә та алцыдәр ис, цардәй къәрттәннәппарыс...

Ләг, зәгъы, фәкъәмдәстүг, әмәй йәм цыдәридәр уыд, уыдан ын радта.

Маймули цәттәтыл куы ‘рбадти, уәд ай ләг фәрсү:

— Цәй, маймулиты бонджындәр, ныр цы кусдзынә утәппәт мулкән?

— Гъы! Әдымы уаин, әвәдза, дә хуызән систкъуди сәмпәрчыимә тәрхәттә кәныныл куы схәцин, уәд!

НОГ СКЪОЛАДЗАУ

Къласмә әрбаңыди ног скъоладзау — бынтон сау әмәкъәбәлдзыгсәр. Сабитә йыл әртыгуыр сты, фәрсүнц ай, дә мад бурдзалыг куы у, уәд дәхәдәгәт ахәм сау цәмән дә, зәгъгә.

— Мә мад ма хәрз әрүйгон куы уыд, уәд иу сауизәр нахимә әрбаңыцыд. Гъемә йә цавәрдәр негр расырдата. Мә мад дзы сау быны тарст фәкодта, фәлә ыйн куыддәртәй рализдын бантыст. Ахәм сауәй уымән райгуырдатән.

Скъоладзаутә йыл баууәндыйсты, фәлә дын иу әнәентыст ләппү әваст афтә куы фәкәнид:

— Мәнмә та афтә кәсү, цыма дын негр уыцы изәр дә мады баййәфта!

ХӘМЫЦАТЫ Юри

ÆРТАЕ ‘МДЗÆВГÆЙІ СОМБОНЫ ХӘЛАРАЕН

Мә дәбәх хәлар, зәрдә дәм нае уәнды –
Нә та бапи мә бон мә сис ныууадзын!
Ысдойны дән аәмә та мә әрфәндыйд
Поэзийы сыгъдәг суадонәй нуазын...

Цәмән хъәуынц әмбәхет хъуыдытә парды? –
Аэз иуахәмы хинымәр ыскарстон:
«Кәстәрты аккаг хъару наей мә зарды»,
Аәмә мә фәндир айнәгыл ныссастон...

Уәдәй нырмә мыл раңыд азтә... бирә, –
Фәлә мә тугәй зарағән наей сәфән:
Куы цәра хъәуы цасфәнды дәр бирағъ,
Уәддәр әм дымгә хъәды тәф ыскъәфы..

ЗЫМАГОН АЕХСӘВ

(Якутаг тетрадәй)

Урсбарц мигъты ‘хсән рәсүгъдәй
Мәй кәсагау ленк кәнен...
Хауы та мәнән мә удәй –
Цымә, ахсәв уый кәм и?

Кәд мәнау нымдзаст и арвмә,
Мысы ивгъуыд бонты таг?
Кәд ныдздзәгъәл хъәды тарфы
Аәмә нал ары фәндаг?

Кәд мәнау нә фембәлд мысы,
Мәйи хуызы федта мән?
Кәд, мыйяг, йәх хъару сысы,
Әмә нал у, нал, сәрән?!

Зәрдә та йә арф сагъәстәй
Бонмә нал фәецүх и, нал...
Амондджын дән ахәм уарзтәй...
Ис адзалән дәр мадзал!..

ФӘЛЫВД ЛӘГӘЙ ЫСТЫР ПОЭТ НӘ УАЙЫ

Фәлывд ләгәй ыстыр поэт нә уайы, –
Әңәг поэт у, хур bonaу, әргом...
Гәды митәм йә сонт зәрдә нә райы –
Бәрзонд хәссы, пехуымпарау, йә ном...

Ыстыр поэт нә фидауы ныхәстәй –
Йә зонд фыдцардәй басгуыхы ыстыр,
Фәлә нә кәссы никәмә фәлмәстәй –
Йә бирә хәстә фидинаг ысты...

Йә уаргъ хәссы әгүышпәгәй, нә чиуы:
Йә абон әмә фидән сты әмбаст,
Фәлә хәңзынц хъазуат тохәй йә риуы –
Сә монцтәй гурынынц цинтә әмә масть.

СФЕЛДЫСТАДОН БЫНТӘ

ДЗУЦЦАТЫ Хадзы-Мурат

УРС БАЗЫРТАӘ

МЗАИА¹

Сиси-нани,²

мәй

кәнны

фынәй,

Арвы фәндәгтыл фәңцыди –

бафәллад мәй.

Сиси-нани,

цад – йәх хуыссән,

зәхх – йәх авдән,

фәлмән, цъәх-урс,

Йәх фәллад күү нә судаза, –

не схиздзән арвмә,

нә кәндзән рухс.

Сиси-нани,

дымгәй йәх базыртәй

йәхи аәрбатыхта,

хуыссы тымбылтәй,

Дәттә

къәдзәхты цәсгәмттыл

урс дзыккутау

хуыссынц пыхылтәй.

Сиси-нани,

абхазаг алолаймә

мәй кәнны фынәй,

Мзаиа дәр бафынәй,

йәх хъәбысы – мәй.

¹ Хәххон цад, мәйы сынтәг.

² Сиси-нани – авдәнү зарәг.

* * *

Аз, йәхи чи фәсайдта, уыдон рамбулағ,
Цы фесафон, уымән
нә цәудзынән йә агурағ,
Алцыдәр мәм
раздәхдзән исқәд –
хъәрмттай зәгъай,
уазәлттай,
Мә хъәләс
къәдзәхтән дәттын –
раздәхдзән мәм азәлдәй,
Уыдзән мын
иу хъәләсы бәсты
сәдә хъәләсы,
Амә фендзынән иухатт –
мә хъәләс
дунетыл
әххәссы...

Аз дәттын
мә цәстәнгас
цәугәдонән –
тәх йемә! –

Баяу әмдзәрин
денджызы цъәхимә, тыхимә.
Аз, сайдуәвджыты рамбулағ, –
зәрдәңцой дән, барон:
Сафын алцыдәр –
цәмәй
фылдәр
ыссарон...

* * *

Смәсты ис арт –
артдзәст ын у уынгәг.
Ныртәккә ратондзән
әддәмә тызмәг –
Йәхи фәйнәрдәм фәхәссыныл домәг –

Амæ йæ

нал бауромдзæн
уромæг.

*Уым та денджыз –
къяннæг ын у йæ сынтæг,
Абухы, схъиуы,
кæны хъуыргъуындæг.*

*Ныртæккæ йæ былтæй ракæлдзæн,
Зæхх ын фаг
нал кæндзæн.*

*Денджызы донæй
арт нæ ахуысдзæн,*

*Артæй
денджызы дон
нæ байсысдзæн...*

*Зæххыл æнхъæвзæг денджызы
ленк ници нæ акæндзæн,
Зæххыл æртыхсаæг артмæ
йæхи ници нæ батавдзæн...*

ХИН

*Арв дæллæмæ, тулдз-къохмæ,
æруагътой фæлмæст цæргæстæ, –
Къалиутыл æрбадой
æмæ сæ фæллад суадзой.*

*Фæлæ уайтагъд
хинæйдзаг цъиутæ
суагътой сæ сæртæг хъæлæстæ,
Уасой, цъиу-цъиу кæной,*

*удты фæдисы тас тадзой,
Сабырад фехалой,
цæргæстæ ма ‘рцъынд кæной сæ пæст,
Ма феной æнцой,*

*тыхсой æмæ риссой.
Цæргæстæ та хъуамæ баулæфой,
бирæ нæ, –
цилдæр сахаты æрмæст,*

Цәмәй та
 сә базыртыл
 арв уәләмә сисой.
 Цалдәр сахатмә
 ам сә фәллад ныуудзысты,
 әмә та дардыл
 Айтындзысты сә базыртә,
 арв та сисдзысты уәлийау
 парахат.
Фәләе на!
 Хинайдзаг цъиутә -
 цыма хәйраәджыты ардыд -
 Цәргәстән на ратдзысты
 уләфынән
 фадат.
 Арв ноджы дәлдәр аәрпәудзән,
 цъиутә цъиу-цъиу кәндзысты,
Амә уәд фендзысты арв
 аеввахсмә,
 фәдисон тәмәнәй,
Фендзысты йә,
 нырмә кәй уыдтой
 әрмәст цәргәсты цәстыты
Амә сын әнусбонтәм
 стәхән
 кәмә най.

* * *

Аз - райсом -
 сәууон аәртәхәй ахсад...
Сабыргай сабимә бацәуон -
 Хүңцауы скондмә, -
Арәхстгай йәм
 бавналон
 урс базыртәй әнцад -
Райхъал уа
 әмә стила йә къухтә
 суинаг бонмә.

Аэз - сихор -

хурәй судзын,
фестадтән пиллон, -
Иу уарzt, иу бәллиццәй
чи судзы, уыдон
Фембәлой иумә,
сәе сәрмә ләууон, зилон,
Кәд дзәнәтәй
раивид
сәе фыдбон, сәе зындон.

Аэз - изәр -

удәй уа, буарәй фәллад, -
Мә цәстытәй чи хъуызы,
уыңы рухс бавәрон,
Ма фесәфа,
ма фесафа

йәх хуыз уа, йә ад,

Аңцой әмәе сабырдзинадәй йә
бануәрдон.

Аэз - райсом -

сәууон аәртәхәй аәхсад...

Аэз - сихор -

хурәй судзын,
фестадтән пиллон...

Аэз - изәр -

удәй уа, буарәй фәллад...

Аәмәе әппәт уыдон

аәрпәуынц
аәрмәст иу бон...

«МАХ ДУДЖЫ» РАВДЫСТ

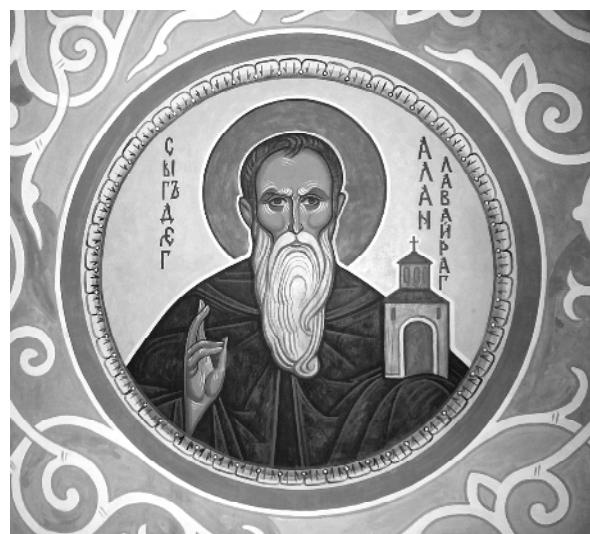
Нæ равдысты – РЦИ-Аланийы сгүыхт нывгæнаг Хетæггаты Хъазыбеджы фырт Асланы куыстымæ.

Аслан каст фæци Дзæуджыхæуы нывгæнады училищæ æмæ Санкт-Петербургдьы Репины номыл нывгæнады, скульптурæйы æмæ архитектурæйы паддзахадон академион институт. Йæ куысты сæйраг темæтмæ сты Нарты кадджытæ æмæ аланты истори. Фыдæлты цард æмæ тохы хабæрттæ нывгæнаг æнгом бæтты абоны дугимæ.

Хетæджы-фырты сферлдыстады ахсджиагдæр æнтыстытыл банимайын æмбæлы, Ерыдоны, Дæллаг Санибайы, Бирæгъæнджы, Дзæуджыхæуы Сыгъдæг Георгийы аргъуантæн, сыргоимæгты Алайнағ моладзандонæн, стæй Намысы Мемориалæн цы нывтæ сарæзта, уыдон дæр. Уæдæ Алагиры аргъуан цалиçæг кæнныны хъуылдаджы дæр архайдта иттæг зæрдиагæй.

Сыгъдæг Гоар.

Сыгъдæг Алан.

Сыгъдәг Спиридон әмәк Сыгъдәг Васили.

Дуне ирвазынгәнәг әмә 12 апостолы.

Цылпар хәстаны.

Фыдæлты дуар.

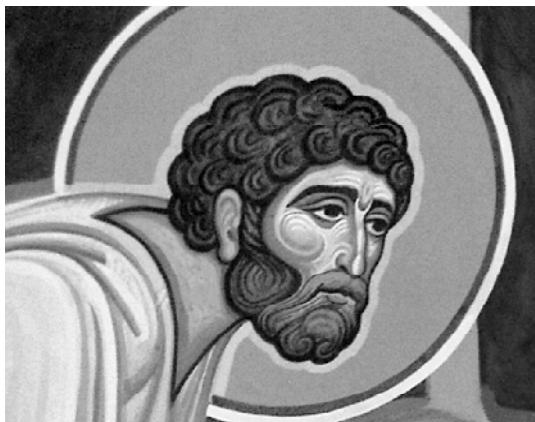
Рæстæзин ад агургæй.

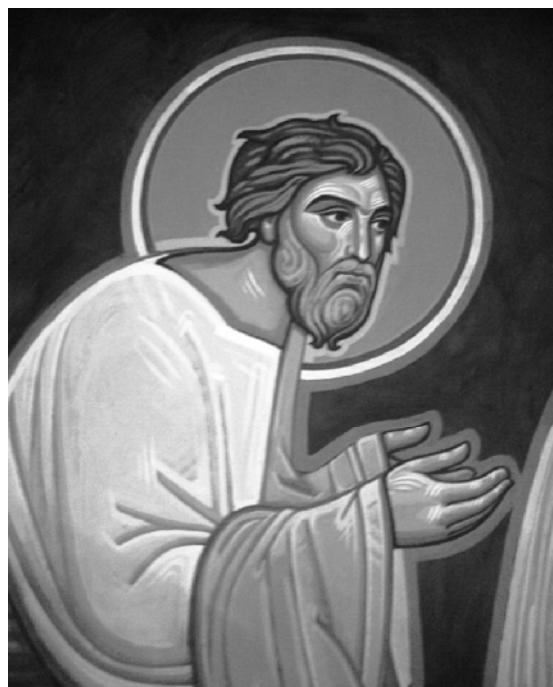
Анэцэсгом.

Шамантэ.

Апостол Петр.

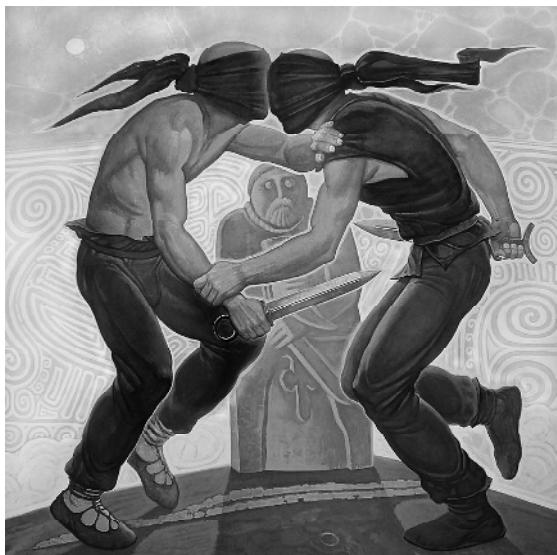
Апостол Андрей.

Аңкъарð зарæг.

Ертæз пехуымпary.

Мæлæтмðаг тох.

Күсæг лæг.

ЛИТЕРАТУРДАЙЫ ФАРСТАТИЕ

АГЪНАТЫ Гәстән

ИРОН ЧИНЫГ – СӘРСӘФӘНЫ БЫЛЫЛ

Зынгә ахуыргонд, литературәиртасәг Григори Абрамович фыста: «Художественная литература — один из основных видов искусства. Ее роль в познании жизни и воспитании людей поистине грандиозна. Вместе с создателями замечательных литературных произведений читатели приобщаются к высоким идеалам истинно человеческой жизни и поведения людей».

Дунейы дзырдзәугә ахуыргәндә, фысджытә, рухстайджытә, раззагдәр политикон архайджытә стыр аргъ кодтой аивадон литературәйән. Н. Чернышевский аивад әмәл литературае хуыдта «Царды скъола».

Аивадон литературәйән цы әгәрон тых и, уый цы адәм әмәл адәмы разамонджытә әмбәрстой әмәл әмбарынц, уыдан сә фысджытәм кастысты әмәл кәсынц паддзахадон цәстәй: аудыдтой сыл әмәл сыл аудынц, кодтой әмәл сын кәнынц аргъ әмәл кад, архайдтой әмәл архайынц, цәмәй сә фысджытән сфаелдыстадон күстән әмәл цәрынән уа хорз фадәттә.

Йә аивады, йә литературәйы, йе сфаелдыстадон кусджыты хъысмәтыл чи нә тыхсы, уыдан нә хъуыды кәнынц сә адәмы абоныл, уыдан куыдфәндыйы цәстәй кәсынц сә адәмы фидәнмә. Афтә зәгъән дәр ис: уыдан сә адәмән әңгәгәлон сты. Уыдан әрмәстдәр цәрынц абоңай, алы хъуыддагмә дәр әрмәстдәр кәсынц пайдайы цәстәй. Әмәл уәд аивад әмәл культурә цәуынц цысыммә.

Ирон адәмы раззагдәр минәвәрттә, йә хуыздәр хъәбултә, нә рухстайджытә әппәт тыхтәй дәр архайдтой, цәмәй нә адәм ахуыры фәндагыл әрләууой, цәмәй алы ирон адәймагән дәр чиныг зыны дәр әмәл цины дәр йе ‘мбәллән суя. Уыданәй бирәтә уый сәрвәлтау снывонд кодтой сә курдиат, суанг сә цард дәр.

Колыты Аксо — фыццаг ирон поэт, рухстайджытә, дины кусәг — 1862 азы йә хәдзары байтом кодта ирон чызджыты дыууә-

къласон скъола. Ныры бонджынтымæ абаргæйæ цас стыр уыдысты йæ авналæнтæ, йæ фæræзтæ, фæлæ ницæуыл бацауэрста, æнæвгъяуæй сæ снывонд кодта йе скъолайæн, йæхæдæг дзы куиста дысфæлдæхтæй.

Хетæггаты Къоста — не ‘нусон стъалы, йæ рухсæй рухс стæм абор дæр. Къоста нæ литературæ, нæ чиныджы кад систа стырдæр адæмты генион фысджыты бæрзонд æмвæзадмæ.

Ирон æвзагыл фыщаг чиныг — «Цыбыр Катехизис» — рацыд 1798 азы. Уæдæй фæстæмæ азæй-азмæ цыд фылдæрæй-фылдæр чингуытæ.

Нæ литературæ, ирон чиныг барджын къаҳдзæфтæ акодта ссæдзæм æнусы дыууынæм-æртынæм азты. Курдиатджын фæсивæд æрбагуылф кодта уæд, фæлæ дзы бирæты басыгъта репрессийы сай арт: зарæг æрдæгыл фескъуыд, чиныг æрдæг-фыстæй баззад. Æмæ нæ литературæйы размæцыд иуцасдæр фæссыкк.

Суанг Фыдыбæстæйы Стыр хæсты æвирхъяу азты, цард æмæ мæлæт фæрсæй-фærстæм куы цыдысты, адæмы цæстытæй туг куы калд, уæддæр нæ чингуыты рауагъад йæ куист нæ ныуугъта: кæд бирæ нæ, уæддæр ирон æвзагыл цыдысты нæ фысджыты уацмыстæ. Æмæ дзы иу чиныгæн дæр йæ тираж минæй къаддæр нæ уыд. Нæ фæлæ, уыдысты фылдæр: дыгай-æртыгай минтæ. Уый — уыцы фыдасты.

Фæци, адæм йæ фæуынмæ рагæй кæмæн æнхъæлмæ кастысты, уыцы туткалан хæст. Сыгъд горæттæ æмæ хъæутæ. Эххормаг æмæ бæгънæг. Мæгуыр æмæ æнæбон. Алы капекк дæр — нымад. Фæлæ чиныгыл адæм не суæлæхох сты. Уыцы фыдасты чингуытæ уагъд цыд къаддæр нæ, фæлæ фылдæр. Уæлдай фылдæр та фесты сæ тиражтæ.

1947 аз. Баситы Мысосты чиныг «Сывæллæтты цин» рацыд 5100 экземплярæй, Бесаты Тазейы радзырдты æмæ таурағъты æмбырдгонд «Æхсарджынта» — 3100 экземплярæй, Брытииаты Елбыздыхъойы «Уацмыстæ» — 8100 экземплярæй, Боциты Бароны «Равзæрст уацмыстæ» — 3100 экземплярæй, Гæдиаты Секъайы «Уацмыстæ» — 8100 экземплярæй, Дарчиты Дауыты кадæг «Сафирапт» — 5100 экземплярæй, Хъазбетты Хъазбеджы æмдзæвгæты æмæ каджыты æмбырдгонд «Тохы бонтæ» — 5100 экземплярæй.

...1986 аз. Рауагъадад «Ир»-ы тематикон пълан. Сæдæ дыууæ

чиныңды. Се ‘мбис чысылхъуаг — аивадон литература. Уйын, сәргәндәтә нымайгәйә. Сәе асмә, ома мыхуырон сыфтә әмәе сәе тиражтә нымайгәйә та ахсынц рауагъады 75 — 80 проценты. Сәе тиражтә — мин, дынууә мины әмәе ноджы фылдәр. Іппәт мадзәлттә дәр арәзт цыд, цәмәй нәе фысаджыты уацымыстә адәммә хәеццә кәнәй, кәсой сәе, чингуыты дуканиты әмәе библиотекәты тәрхәджытыл әдзәмәй ма ләүуой. Адәммы хъуыди сәе аивадон литература, хъуыди сәе ирон чиниг. Даа хорзәхәй, кәд дә, даа уарzon фыссәджы чиниг дәхимә уа, уый фәнды, табуафси — балхән әй. Горәтты, районы центры әмәе суанг хъәуты дәр — чингуыты дуканитә. Ірмәст «Книготорг»-мәе уыд 29 дуканий әмәе әртә скълады. «Сево-сетинкнига»-мәе ма фондз азы размә дәр уыд 6 дуканий әмәе 1 скълад. Індәр дуканиты дәр уәй кодтой чингуытә.

Цәгат Ирыстоны уәлдәр ахуыргәнәндәтти, алы астәуккаг скъолайы дәр уыд библиотекә, әмәе уырдәм әрвистылышты нәе фысаджыты чингуытә.

Алы чиниг дәр уагъд цәууы уый тыххәй, цәмәй адәммә бахәеццә уа, цы гәнән әмәе амал и, уымәй йәе фылдәр адәм кәсой. Чиниг кәсәгмә куы нәе хәеццә кәна, кәсәг әй куы нәе уа, уәд мард у. Імә цәмәй йәе нысаныл әмбәла, уымән та бирә фәрәзтә и. Ис ахәм хъуыдыгәндҗытә әмәе дзурдҗытә: «Хорз чиниг йәхәдәг йәхициән фәндаг айгәрдзән, адәмь зәрдәтәм фәндаг ссардзән, рекламә кәнын әй нәе хъәуы». Уый раст дәр у әмәе раст дәр нәе. Иу хъуыддаг бәлвырд у: чиниг рацыд, уәд әй хъуамә кәсәг зона, цәй тыххәй у, цәуыл дзуры. Хатдзәгтә йәхәдәг кәнәд: бакәса йәе әви нәе, хъәуы йәе әви нәе. Імә советон дуджы уымә стыр әргом здәхт цыд. Радио әмәе телеуынәны, газеттә әмәе журналты әдзухдәр уыд бирә алыхуызон әрмәдҗытә, цы ног чингуытә фәзында, уыдоны, нәе литератураейы уавәр әмәе нәе фысаджыты сфәлдыстады фәдым. Культураейы галуанты әмәе хәдзәртты, клубты әмәе библиотекәты, уәлдәр әмәе астәуккаг скъолаты, заводты әмәе фабрикәты, әндәр кусәндәтти арәх арәзт цыд фысаджытимә фембәлдтүтә, литературон изәртә, чинигкәесджыты конференциятә, диспуттә, поэттә кастысты сәе ног әмдзәвгәтә, ныхас цыд фысаджыты сфәлдыстадыл, ног чингуытыл.

Зәгъән ис, әмәе раздәр азты, кәд дзы цәлхдуртә әмәе къуылымпитет чысыл нәе уыди, уәддәр бирә мадзәлттә арәзт цыди,

цәмәй ирон литература рәза, цәра, чиныг чиныгкәсәгмә хәецә кәна.

Ныр, фәстаг сәедәз азы, цәрәм әндәр әхсәнады — капитализмы. Бирә рәстәг нә цәстисындз кәй хуыдтам, уыцы әхсәнадән, ници нә бафарста, афтәмәй, куырмәджы цәуәгәу, бахаудыстәм йә тәккә астәумә, йә тәккә арфмә.

Әмә уәдәе абон цы уавәры ис ирон аивадон литература? Мәнмә афтә кәсы, әмә ис тәссаг уавәры. Цыма сәрсәфәны былыл ләүүү, ахәм хъуыды гуыры адәймагмә. Чи зоны, исчи зәгъя, уый ىавәр карз хатдзәг у? Фәлә афтә кәй хъуыды кәнин, ахәм уәззау хатдзәгмә кәй әрцидән, уымән бындуру ис.

Әркәсәм-ма, фәстаг рәстәг нә фысаджыты чингуытә куыд уагъд цәуынц, сәтиражтә цас сты, уымә.

Рауагъдад «Ир». 2008 аз. Аив литературајә — поэзийә, прозайә, драматургийә — раңыд әвдәс чиниңджы, хи хардзәй уагъд цы чингуытә әрцид, уыдан дәр башымай, афтәмәй. Хәсты фәстә уәззау азты цы чингуытә раңыд, уыдоны тиражтимә абаргәйә, рауагъдад цы чингуытә рауагъта, уыдоны иумәйаг тираж у, уәды дыууә-әртә чиниңджы тираж. Цас къаддәр уагъд әрцид аив литературана уацмыстә? Бирә.

Әмә кәд дыууә мини әстәм аз цыдәр хъулон аз уыд, сау фәдәй бazzад нә литературајы? Әркәсәм-ма дыууә мини фарәстәм азы рауагъдад «Ир»-ы чингуытәм. Әдәппәтәй раңыд нудәс әмбырдгонды. Уәд бәрәг кодтам Къостайы сәдә фәндзай азы юбилей әмә дзы йә дыууә чинигән — «Уацмыстә» әмә «Ирон фәндыр»-ән — сәтираж у әхсәз мини. Иры әнусон стъалы Къостайы тыххәй у Джусойты Нафийи «Иры хур ыскости Нарәй», йә тираж — мин. Иннае әвдәс чиниңджы тираж әдәппәтәй у фараст мини.

Ацы уац фыст цәуы июны мәйи. Азы әмбис фәци. Әмә уәдмә бонирукс федтой авд чиниңджы, сәи иумәйаг тираж — цыппар мини. Куыд уынәм, афтәмәй ирон фысаджыты уацмыстә азәй-азмә цәститы цур тайынц, уагъд цәуынц къаддәрәй-къаддәр, сәтиражтә, зәгъән куыд нәй, афтә дәләмә хауынц. Әмә гуыры фарста: цәмән?

Цәмән? Уыцы фарстайән дзуапп раттын у тынг әнцион әмә тынг зын.

Литературәйән йә уидәгтә цәуынц адәмәй, фидар баст у

рæстæг әмæ әхсæнадимæ, адæмы иумæйаг уавærimæ, сæ зондахаст әмæ дунембарынадимæ.

Нæ Фысджыты цæдис кæй базæронд, ууыл ныхас иу әмæ дыууæ азы нæ цæуы. Арæджы дæр та йæ уæнгтæм ист æрцыд æвддæс адæймаджы. Эмæ уыдон дæр сты, йæ фæндзай азæй чи ахызт, ахæмтæ. Энусон ницы ис, иу фæлтæр иннæйы ивы, фæлæ нæ литературæйы рауад æнахуыр уавæр: иронau чи фыссы, æцæгдæр æрыгон чи у, ахæм 18 — 20 — 25-аздзыд лæппутæ әмæ чызджытæ нæм ис хæрз стæм. Афтæ хæрз стæм, әмæ иумæйагæй дæр әмæ хицæнтæй дæр сæ хъæлæс нæ хъуысы.

Мæнмæ гæстæ, уымæн ис цалдæр аххосаджы.

Фыццаг. Ныры фæсивæдæй, суанг хъæуы чи райгуырд, хъæуы чи схъомыл әмæ хъомыл кæны, уыдонæй дæр бирæтæ ирон æвзаг афтæ хорз нæ зонынц, әмæ йыл аивадон уацмыстæ фыссоий. О, сæ мадæлон æвзагыл дзурынц, фæлæ сæ хъуыдитæ гæххæтмæ рахæссой, уыйбæрç нæ арæхсынц.

Дыккаг. Советон дуджы, литературæмæ йæ хъус чи дардта, уыдонимæ цыд стыр куыст. Скъолаты, уæлдæр ахуыргæнæн-дæтты уыд литературон къордтæ, уагътой къухæйфыст газеттæ әмæ журнaltæ, сæ фыццаг фæлварæнтæ мыхуыр кодтой уым. Районты газетты куыстой литературон къордтæ, уымрайдайгæ фысджытæн фæлтæрд фысджытæ æвзæрстoy сæ уацмыстæ, дзырдтой сын сæ аиппытæ әмæ сæ къуыхцытыл, цин сын кодтой сæ уæлахизтыл, разæнгард сæ кодтой фыссынмæ. Курдиат-джындæр фæсивæды уацмыстæ кастысты радио әмæ телевынæнæй, уагътой сæ газетты әмæ журналты, иумæйаг чингүүтү, хицæн әмбырдгонды аккаг чи уыд, уыдонæн та — чингүүтæй. Ныр уыцы куыст ахуыссыд, нал и, амард.

Артыккаг. Нæ фæлтæр әмæ ма суанг, литературæмæ нæ фæстæ цы фæлтæр æрбацыд, раздæры фæлтæртыл та ныхас дæр нæ цæуы, уыдонмæ афтæ касть: де ‘мдæвгæ кæнæ дæ радзырд мыхууры фæзынд, уæд уый уыд стыр диссаг, стыр хъуыддаг; чи йæ ныиффыста, уымæн лæвæрдта стыр цин, ныфс дзы уагъта, разæнгард æй кодта. Газеты хуымæтæджы уацхъуыр рауагътай — уый дæр йæ авторыл базыртæ сагъта. Алы куыст дæр хорз у, алы дæснýйад дæр адæмы тынг хъæуы. Фæлæ фыссаg... Уымæн æндæр кад әмæ аргъ уыд адæмы ‘хсæн. Цыма зæххон адæймаг нæу, фæлæ арвай æрхаудта. Ныр та... Раздæры фарн әмæ кадæн йæ кой, йæ хъæр дæр нал и. Эмæ фыссын чи зоны әмæ кæй

фәнды, уйй дәр, әвәңгәгән, хъуыды кәны: фыссид, фәлә йә фыст раңаудзән әви нә, уйй нә зоны, фәудхар кәндзән әмә — дзәгъәлы. Кәй хъәуы йә фыст? Нә дзы кад и, нә ницы.

Чи зоны, исчи ахъуыды кәна: әмә нәм ахәм фәсивәд нәй, литературае йә цард, йә уәлдәф, йә уд кәмән у?.. Бәргә... Женхъәлмә сәм кәсәм. Әңгә фыссәг йәхи нывондән әрхәссы ие сферлдыстадән, әмә, бәргә, күң фәзыниккoy...

Цышпәрәм. Мәнмә афтә кәсес, әмә сферлдыстадон күсәг, уымә фыссәг дәр, фыщаджы-фыщаг у йә зәххы, йә адәмы патриот. Әмә әппәт тыхтәй дәр архайы, йә адәммә цы аип-пыйтә әмә хъәнтә ис, уыдон аиуварс кәнинъил, йә адәмы уәлахизтыл цин кәны, ныфс сә уадзы, разәнгард сә кәны. Әмә, кәд мыйяг, ныры фәсивәдәй, ахца әмә исбон нә хуыцәуттә күң систы, уәд, йә бон фыссын кәмән у, уыдонән Фыдыбәстәм, сә зәхмә, сә адәммә уарзондзинады әңкъараңтә, сәхәдәг дәр әй нә хатынц, афтәмәй нә фаг кәны.

Литературәмә йә хъус чи дары, уыдонәй, чи зоны, исчитә хъуыды кәнинц: раздәр литературәмә баңауын әңциондәр уыд, фыссәгән — кад, йә удуәлдай күистән — хорз аргъ. О, уйй афтә у. Советон дуджы адәм дәр әмә сферлдыстадон күсдҗытыә дәр әндәр уавәрты цардысты. Фәлә литературәмә фәндаг әдзухдәр — гуыргъахъәк әмә биринцъаг, сүйтә, бирә цәлхдуртә дзы. Ног чындаңән йә фәйнәфарс күйд әрләү-уынц, йә цәнгтыл ын күйд әрхәңциң әмә йә уатмә күйд бакәнинц, афтә иунәт әрыгон фыссәдҗы дәр литературәмә никүыничи бакодта әмә бакәндзән. Литературәмә фәндаг алчидәр гәрста әмә гәрддзән йәхәдәг. Әмә уыцы фәнда-джы дуәрттә та әрмәстдәр уәд байтом уыдзысты, әрыгон фыссәг литературәйән йәхи күң снывонд кәна.

Фысдҗыты цәдисы уәнгты нымәң бәргә фылдәр кәны, фәлә уйй нә литературәйил нә зыны. Уымән әмә нәм нәй әрыгон курдиатджын, хәдбындур, йәхи литературәйән чи снывонд кәна, литературә йә цард кәмән суя, ахәм фәсивәд. Нә хистәр фысдҗытыә, дәстгай әмә дәстгай азты дысфәлдәхтәй чи фәкуиста, йәхицән дәр әмә нә литературәйән дәр кад чи скодта, уыдоныл азтә сә уәз әруагътой әмә, ай-гъай, фыссынц къаддәр. Ныртәккә нә Цәдисы уәнгтәй активонәй чи күсы литературәйы, уыдон банимайын тынг әңцион у.

Чингуытә къаддәрәй-къаддәр уагъд кәй цәуы, уымән бирә

аххосағтә и. Йә сәйрагдәртәй иу у уый, әмә чиныг раудзын тынг зын, тынг зынаргъ сисис. О, йә ныфғыссын удахайраг күист у. Цалдәр азы удахъизәмар кәнис, фәлә дә удвәллой йә нысаныл сәмбәлдзән? Раздәрты әмә фәстаг рәстәджыты нә рауагъадад «Ир» аивадон-литературон уацмыстә, әмбырдгәндә аз ңал уагъта, уыцы дәнцәгтә дзәгъәлы не ‘рхастон. Әмә кәрәдзимә тынг дард сты, Хуссары әмә Цәгаты полюстә кәрәдзимә күид дард сты, афтә. Рауагъадән әхцайы фәрәзтә азәй-азмә дәттың къаддәрәй-къаддәр. Әмә әнә әхцайә чиныг уадзән күид и?

Чиныг уадзын, аивадон литературәйи хъысмет у адәмы хъысмет. Уый у национ фарста. Уый у нацийи хәзна әмә йәм хъуамә каст ңәуа уыцы хуызы, хъуамә йәм паддзахадон цәстәнгас уа. Цы әхсәнады, цы рәстәджы ңәрәм, уый зонәм. Зонәм, финансон кризис кәй әрцыд, уый. Зонәм, йә фәстиуджыты сау фәд алы хъуыддагыл дәр фәзынди. Фәлә ис, табуяг чи у, ахәм фарстатә, әмә уыдонәй иу у чиныг. Ирон чиныг у ирон адәмы зәрдә әмә уымәй экономи кән, йә хардзәй әндәр ңидәртә әмпъуз, уый раст нәу. Уый у фыдракәнд. Суант ма Фыдыбәстәйи Стыр хәсты фәстә дәр әхцайы фәрәзтә күи амал кодтой национ чиныг уадзынән, уәд ныр цы ‘р҆ңид? Ныр нә республика мәгуырдәр у? Әви нә нал хъәуы на литература, әмә йыл нә къух ауигъәм, нә къух ыл сисәм?

Ирон чиныг цы уавәры ис, кәдәм ңәуы, уымән хорз әвдисән сты тиражтә. Әмә цымә нә чингуыты тиражтә афтә гыңцыл уый тыххәй сты, әмә чиныг раудзыныл стыр хәрдзтә кәй ңәуы, әви ма йын әндәр аххосағтә ис? Ис! Стәй иу әмә дыууә нә, фәлә бирә, ноджы стыр, вазыгджын аххосағтә. Әркәсәм-ма уал фыңғадәр уымә, чи сты ирон чиныгкәсджытә? Нә журналтә «Max дуг» әмә «Ирәф»-ы, газеттә «Рәестрдинад» әмә «Дигорә»-ы, нә чингуыты сәйрагдәр кәсджытә сты хистәр фәлтәр. Әмә, хъыгагән, уыдан азәй-азмә къаддәрәй-къаддәр кәнинц. Әрдзы ныхмә йә бон никәмән ницы у. Әмә чиныгкәсджыты нымәң тайы.

Нә чингуытә стыр тиражтәй күи ңидысты, уыцы азтимә абаргәйә, кәд мыйиаг, ирон адәмы нымәң къаддәр фәци? Нә! Стәй Хуыщау уый ма зәгъәд. Нә фәлә фәфылдәр стәм. Әмә уәдә цы бағләх әрцыд? Цы бағләх әрцыд, уый у, бирә

азты дәргұры ирон әвзагмә, ирон дзырдмә, ирон фарнмә, ирон ағылдауттәм цы уазал, куынфәндыйи, суант афтә зәгъән дәр ис, цы әбәрнон қәстәнгас дардтам, уйй фәстиуәг.

Мах, хистәртә, ныйгарджытә, цымә нә қәстәрты — нә цоты, уыданы цоты күхұты арах фенәм ирон газет, ирон журнал, ирон чиныг? Цымә фындағас, астдәс, ссаңдазы қауыл қәуы, уыцы чызджытә әмә ләппуттә, — уыданәй қәстәртыл ныхас нә қәуы — қәсын әмә фыссын зонынц иронау? Уәлдайдәр та, Дзәуджыхъәу, Мәздәг әмә иннә горәтты чи қәры, уыдон? О, скъолаты ахуыр қәнинц ирон әвзаг, ирон литература, ис сын программатә, фәлә... Әмә йә зәгъәм әргом: сә зонындзинаәтә бәллиццаг не сты. Стәй, цымә, уавәр фәхуыздәр уыдзән? Әнхъәл нә дән! Хъуыддаг уйй мидәг ис, әмә, фәстагмә ахуырады фәдым цы ног закъонтә рауагътой, уыдоммә гәсгә ахуыргәнәгән мызд фыст қәуы, цал скъоладзауы йәм ис, уымә гәсгә. Дзәуджыхъәуы ирон әвзаг әмә литература чи ахуыр қәны, уыцы скъоладзауты нымәц раздәр азты дәр къаддәр уыд, уәдә ныр дәр фылдәр нә қәны. Әмә, әвәццәгән, әрмәст нә рееспубликайы столицәйы скъолаты нәй ахәм уавәр. Ацы ног закъонты фәстә ирон әвзаг әмә литературайы ахуыргәнджыты мызд бәлвырд фәкъаддәр. Әмә афтәмәй зәрдәрухсәй кусой, сәхи не ‘взаг әмә нә литературайән снывонд қәной, уйй зын зәгъән у.

Қәстәр фәлтәрәй бирәтә ирон аивадон литературамә, ирон дзырдмә дарынц уазал қәстәнгас, ирон чиныг сын у әңгәгәлон. Әмә бәлләх әрмәст уйй нәу: ноджы қәстәр фәлтәртә та фылдәр уавәры сты.

Адәмән се ‘взаг сә удылхәңәг у, әнә уйй адәм адәм не сты. Әмә уйй афтә кәй у, ууыл нә сәттәм, қәнәе йыл басәттәм, уйй нә фәнды. Афтәмәй не ‘взаг сәфы, әмә уымә сәфы ирон чиныг дәр. Социологион наукәты доктор, профессор Дзуццаты Хасан куындаираиттәста, афтәмәй ирәттә сә зонгәттә әмә се ‘мәллтимә фылдәр дзурынц уырыссагау — 79,1 %, скъоладзаутән та — сә 93,3 %. Ирәтты фылдәр хай, уәлдайдәр та қәстәр фәлтәр, нымайынц афтә: ирон әвзагән нәй фидән, қарды дзы нә пайда қәндзысты, нә сә баҳъәудзән. Ахәм уавәры әмә ахәм хъуыдзитимә әвзагән хъуамә куын да рәсугъд, стыр фидән?

Раздәр азты, аз Хетәггаты Къостайы номыл педагогон

институты куы ахуыр кодтон, уәд филологион факультеты ирон хайадмә үыди конкурс. Хайад фәстәдәр сси хицән факультет, фәсивәд әм цыдысты зәрдиагәй, зыдтой йә: үыдзәни сын фидән, сә дәсныйад хъәуы ахсәнады, адәмы.

Үәдә цымә ныр та уавәр куыд у? Фарон, 2009 азы Университеты ирон факультеты фыццәгәм курсмә райстой 10 адәймаджы. Уыданәй Университет каст цал адәймаджы фәуыздән, уый зын зәгъән нәу. Әмә ацы аз уавәр хуыздәр у? Ацы аз та фыццаг курсмә райстой 6 адәймаджы. Кәд мыйяг, Цәгат Ирыстоны паддзахадон педагогон институты ирон хайады уавәр хуыздәр у? Нәу! Уырдәм дәр фыццаг курсмә райстой әрмәст 6 адәймаджы.

Әмә цымә Хуссар Ирыстоны та уавәр куыд у? Кәд уым нә удварны уидәгтыл фидардәр хәцынц фәсивәд, кәд сә хуыздәр хъаҳхъәннынц, кәд уым хиәмбарынад әмә патриотон әнкъарәнтәй ифтонгдәр сты?

Мә хорз хәлар, профессор Хъамболты Тамерлан мын куыд загъята, афтәмәй 2010 азы Хуссар Ирыстоны паддзахадон университеты ирон факультетмә йә гәххәттыә баләвәрдта... 1 адәймаг.

Цәүыл дзурынц ацы факттә? Нә адәм, нә наци кәдәм цәуы, ууыл. Кәдәм цәуы, ууыл та алчидәр йәххәдәг ахъуыды кәнәд.

Аххосағтә... Аххосағтә... Бирә...

Чидәртә зәгъынц: «Ирон чиныг ахәм уавәры уымән и, әмә зынаргъ у. Бирәтән ай сә бон бәлхәннын нәу».

Раст у уый. Нә бәстәйы алцыдәр сзынаргъ. Фылдәр адәм не 'ххәссынц, сә къухтәм әфтуәттә кәненц. Хъәуы хәринағ, уәдә дарәс дәр афтә. Ноджы ирон адәймаг йәххицән никәд цард: ағъдәуттә йә аххәст кәнин хъәуы. Фәлә... Цәй әмә та ногай нәхи бафәрсәм: «Хәсты фәстә азты адәм нырәй хуыздәр цардысты, бонджындәр уыдысты?». Алчидәр дзуапп ратдзән: «Нә цардысты». Уәдә, әвәццәгән, ахәм хатдзәг скәнән и: адәмән, чиныг сәм цас хәстәг у, цас уарzon сын у, уый, сә цард хъәздыг у аеви мәгуыр, уымәй аразгә нәу.

Чидәртә зәгъынц: чиныг ахәм уавәры әрмәст махмә нәу әмә дзы трагеди аразын нә хъәуы. Уәрәсейы дәр хуыздәр уавәры нәй, фәсарәнты дәр. Цы рәстәдҗы цәрәм, уый бәлвирд у, ног техникәйи рәстәг: компьютер, интернет, дзыппыдаргә телефон... Ног техникае ивылы әмә рәзгә фәлтәры,

фæсивæды йæ уацар кæны. Ёмæ уæд, ау, чиныг нал хъæуы, йæ рæстæг, йæ дут фæци?.. Хæзнаты хæзна нал хъæуы? Цас бирæ сты 500 экземпляры? Ёмæ уыдонæй дæр раугъад чиныг ныффиссæгмæ бахаты, цæмæй дзы иу сæдæ, дыууæсæдæ экземпляры йæхæдæг райса. Ёмæ дзы райсы. Цы фæвæйынц иннæ аæтæсæдæ, цыппарсæдæ? Цас бирæ ма сты, æмæ сæ кæд алхæнынц, кæд сæ чиныгкæсджытæ аскъæфинынц? Кæд сæ библиотекæтæм арвityнц? Куыннае стæй! Раугъады скълады лæзæрынц, цалдæргай азтæ уым рапаху-бахау кæнынц! Раугъад «Ир»-æн уыд йæхи дукани, фæлæ сын æй байстой æмæ ныр сæ чингуытæ уæй кæнынц сæ агъуысты цур æдде, къæвдайы æмæ хуры, уазалы æмæ дзæгæрæг тæвды. Ёмæ цастæ ауæй кæндзынæ ахæм уавæрты, ноджы сæм райсом раджы рады куы не слæууынц, мыйаг. Кæд ма-иу исчи чиныг балхæнид, фæлæ йæ кæм балхæна? «Книготорг» кæй хуыдтой, уый нал и, йæ 29 дуканийы нал сты, нал сты «Потребсоюз»-ы дуканитæ. Чингуытæ кæм уæй кодтой, уыдис ма ахæм æндæр дуканитæ æмæ бынæттæ, уыдон дæр нал сты. Ис хи, коммерцион дуканитæ æмæ-ма сæм бацу, ирон чиныг дзы фендзынæ? Искыу иуы. Бирæтæ йæ сæхимæ æмгæрон дæр нал уадзынц, цыма сæм ирон чиныгæй аллерги ис, исты низ сыл куы баftауа, уымæй тæрсынц. Дзæуджыхъæуы ма уæддæр, чи агуры, чиныг кæй хъæуы, уый йæ исты хуызы ссардзæн, фæлæ районты æмæ хъæуты та?.. Афтæмæй ирон аивадон литературæйыл иузæрдиондæр чи уыд æмæ у, уыдон цардысты æмæ цæрынц хъæуты.

Нæ Культурæйы министрадмæ ис 156 библиотекæйы. Ис ма æндæр библиотекæтæ: горæтмæ чи хауы, профцæдистæм, хицæн куыстуæттæ æмæ организатæм, ахуыргæнæндæттæм. Ёмæ уыдноммæ ирон чингуытæ аæрвист цæуынц? Исынц сæ? Библиотекæтæм фæйнæ дыууæ, кæд уый не ‘нтысы, уæд та фæйнæ чиниджы арвит, уæд ма-иу дзы бирæ бazzаид? Ёмæ уыцы чингуытæ адæм нал кæсиккой? Библиотекæтæм ма кæд стæм хатт цыдæр хуызы исты чиныг бахауы, уæд хорз. Зæгъæн ис: ирон фысджыты чингуытæ библиотекæтæм нал хæццæ кæнынц. Хъуыддат уымæ аæрцыд æмæ, бынæттон закъонмæ гæстgæ, нал республикæйы цы чингуытæ уагъд цæуы, уыдонæй хъуамæ алкæмæй дæр æнæмæнгæй авд экземпляры лæвæрд цæуа нал республикæйы сæйраг библиотекæмæ, цæмæй уым хъахъæд аæрцæуой æмæ сæ зоной фидæны фæлтæртæ. Уыцы авд чиниджы

райсын дәр стыр проблемә сис, бахъуыд прокуратурәй әххүс. Әмә афтәмәй цәуыл дзурәм?

Алы чиныджы, уәлдайдәр та курдиатджын, хорз чиныджы тыххәй тынгдәр хъәуы дзурын, тынгдәр әй хъәуы пропагандә кәнын. Үымән әмә әрмәстдәр уәд бахәццә уыдзән адәммә. Раздәр азты ног чиныджы рацыд бәрәгбон уыд, әнхъәлмә йәм кастысты. Радио әмә телеуынәны араәт цыди радиобакастытә, телевизион равдыстытә. Газеттә әмә журналтә мыхуыр кодтой алыхуызон әрмәдҗытә: рецензитә, уацхъуытә, уаңтә, афәлгәстытә. Цәмәй чиныг адәммә хәеццә кодтаид, уый тыххәй араәттәуыд бирә әндәр мадзәлттә. Әмәй ынсаныл әмбәлд, кастысты йә, агуыртой йә.

Ис нәм иунәг паддзахадон рауагъад «Ир», әмә нә фысджыты уацмыстә сәйргадәр рухс фенынц үә фәрцы.

Исчи бафәрсдзән: әмә нәм әндәр рауагъадтә нәй? Ис Табуафси, цыфәнды фыст дәр бахәсс, әхца бафид әмә чиныг рагәпп ласта. Бәззы — нә бәззы, хъәуы — нә хъәуы, аивадмә исты бар дары — нә дары, ууыл дзуапп ници дәтты, чиныгуадзәджы уый әппындәр не ‘ндавы. Уый йе ‘хца бакуыста әмә хъуыддаг ахицән. Әмә цәуынц әмдзәвгәты әмә разырдты әмбырдгәндә, уацаутә әмә романтә, драмәтә әмә трагедитә... Рухс фенынц ахәм чингүйтә, әмә аивадон литературайән әппындәр ницы бавәййынц. Ахәм уавәры цы фәуа чиныгкәсәт? Мәнг әмә әңгәт литератураій әхсән ныссуитә. Раздәр литературә цы сасирәй луәрст цыд (о, уәд дәр цыд ләмәгъ уацмыстә, фәлә ныр куыд ивылынц, афтә нә), уый фәхуынчытә. Растандәр зәгъгәй та, уыцы сасир нал и.

Мәскуыйы Литературон институты куы ахуыр кодтон, уәд нә семинары разамонәт уыд зынгә уырыссағ фыссәг Сергей Залыгин. Нә иу фембәлды ракодта ахәм хабар. Хъуыстонд поэт, журнал «Новый мир»-ы редактор Александр Твардовский дыууә әвиәртә хатты систой үә куыстәй әмә та-иу әй фәстәмә сәвәртой.

— Сергей, — загъта сә иу фембәлды Твардовский, Залыгинимә ныхас кәнгәйә, — цәуыл тыхсүт, әз редакторәй куы нәуал кусон, уәд нә литератураій ысты әрцәудзән? Ды куыд фыстай, афтә фысадзынә. Чингиз Айтматов кәнәе Юрий Трифонов ләмәгъдәр фыссын райдайдзысты?

Сергей Залыгин үә хорз, үә хистәр хәлармә бакаст: цы зәгъя? Цы дзуапп ын ратта?

Александр Твардовский йæхæдæг йæхицæн дзуапп радта:

— Уæдæ цы æрцæудзæн, уый зоныс² Журнал «Новый мир»-мæ бацæуæны цы æруромæн — шлагбаум — и, уый мæ къухты ис æмæ æз лæмæгъ, æгъуыз уацмыстæ мидæмæ нæ уадзын. Аэз редактор куы науал уон, уæд уыцы шлагбаум нал уыдзæн, æмæ «Новый мир» сүйдзæн иннæ журналты æнгæс: лæмæгъ æмæ æгъуыз.

Хъыгагæн, фæстаг азты нæ литературæмæ бацæуæны ахæм шлагбаум нал и, æмæ арахæй-араҳæдæр зынынц, литературæмæ бар чи нæ дары, ахæм чингутæ. Амæ ныллæг æмæ æгад кæннынц æçæг аивадон уацмыстæ, нæ курдиатджын фысджыты сфæлдыистад.

Чиныг рауадзын стыр проблемæ сси. Нæ фысджытæй та æз иуы дæр нæ зонын, æмæ йæхи хардзæй йæ бон чиныг рауадзын кæмæн у. Кæд исчи баххуыс кæна, уæд хорз, фæлæ... Уæддæр цыдæр амæлттæ кæннынц.

Фæлæ... Фæлæ æгас чи нал у, уыдон та цы кæной?³ Хъæр мæрдтæм дæр хъуысы, фæлæ хъæр мæрдтæй нæ хъуысы, æндæр фæдисы дзæнгæрæг ныццæгъдиккой, сæ ингæнтæ сräемудзиккoy: ау, уый цы уавæры ис нæ чиныг, нæ литература? Кæдæм цæуæм? Цы уыдзæн нæ фидæн? Нæ, сæхи тыххæй ницы дзуриккой, уыдон уæздан æмæ фæрнджын адæм уыдысты, уыдон хъуыды кодтой нацийы райсомыл, фæлæ мах та... Фæстаг хатт ма кæд рацыдьсты Секъайы, Елбæздыхъойы, Арсены, Нигеры, Цæрукъаты Алыксандры æмæ нæ литературæйы иннæ классикты уацмыстæ?.. Афтæмæй уыдоны сфæлдыистад ахуыр кæннынц нæ республикæйы скъолаты.

Иугæр скъолайы кой скодтон, уæд уый дæр æнæ зæгъгæ нæй. Алы скъолайы дæр уыд æмæ ныр дæр ис библиотекæ. Раздæр сæм æрвистой нæ фысджыты уацмыстæ. Фæлæ... Ба-фæрсут-ма ныр директortы, библиотекæты хицæутты, ирон æвзаг æмæ литературæйы ахуыргæнджыты: фæстаг хатт ма ирон фыс-сæджы чиныг сæ библиотекæ кæд райста?.. Амæ йæ, æвæццæгæн, сæ иу дæр нæ зæгъдзæн. Амæ уæд куыд? Скъоладзау цы бакæса, уый йын нæй. Азæй-азмæ сабитæн, рæзгæ фæлтæрæн чингутæ уадзæм къаддæрæй-къæдæр, ирон сывæллон иртæст цæуы ирон чиныгæй. Афтæмæй махмæ цы хæзнатæ и, уый бирæ адæмтæм нæй: нæ аргъæуттæ, нæ фольклор, Нарты каджытæ... Уæдæ нæ литературæйы классиктæм, чи нал и, уыдонмæ æмæ абоны фысджытæм дæр бирæ хорз, курдиатджын уацмыстæ и. Уыдон сты, рæзгæ фæлтæрмæ адæймагдзинад, Фыдыбæстæм,

Фыдызәхмә, нә адәммә, ирон әвзагмә, ирон әгъдәуттәм уарзондзинад әвзәрын кәныны, хъомылады әвәджиау суадәттә. Max, ирон адәмы, цәмәй нә сабитә, нә рәзгә фәлтәр не ‘взагмә, не ‘гъдәуттәм се ‘рғом разилой, бауарзой сә, цы адәм сә радта, цы зәххыл райгуырдысты, уымәй сәрыстыр уой, уый тыххәй кусын хъәуы иугәндзон. Адәймагән йә адәммә уарзондзинад дурәй нә гуры.

Нә журналтә «Max дүг», «Ирәф», «Ногдау», «Фидиуәг» куы фәзындысты, уәдәй фәстәмә уыданәй алчи дәр уыд нә литературәйи фидиуәг, стыр ахъаз фесты йә рәэстән. Алчи дәр дзы йәхি сәрмагонд бынат әрцахста нә адәмы монон царды. Хъыгагән, абор уыдан дәр цәрынц мамәлайы къәбәртәй, азәй-азмә сә әхцайы фәрәзтә къаддәр кәнынц. Раздәрты, редакцийи стъолы ләгъзтә кәй хонынц, уыдан седзаг уыдысты ног радзырдтә, уацаутә, романтә әмә әмдзәвгәты циклтәй, журналкәсджыты размә кәд бахәццә уыдзысты, уымә әнхъәлмә кастысты. Ныр уыцы «ләгъзтә» афтидәй-афтиддәр кәнынц. Әмә цымә иуахәмьы бынтондәр куы сафтид уой, уымәй тәссаг нау?.. Әз зәгын, гәнән әмә амал уәвгәйә, хорз литературәйә. Тәссаг у, тынг тәссаг, куы сафтид уой, уымәй.

Кәд исчи афтә әнхъәлы, әмә нә литература, нә чингуытытиражтә әртыгай әмә фәндзгай минтәй фылдәрәй куы цыдысты, уыцы азтимә абаргәйә ләмәгъдәр фәци, афтә цымыдисаг нал у. Уәд дәр әмә кәдфәнды дәр литературәйи уыд әмә уыдзән ләмәгъдәр әмә тыхджындәр уацмыстә. Афтә у ныр дәр. Фәлә фәстаг азты, кәд бирә ләмәгъ литературә цәуы, уәлдайдәр та, йәхি хардзәй чи уадзы чингуытә, уыдны әхсән, уәддәр нә литературә цауддәр нә фәци.

Нә чиныджы хъысмәт и нә адәмы къухы, адәмәй аразгә у алцы дәр. Адәм сә чиныгән цы аргъ кәнынц, цас хәстәг сәм у, куыд ай уарзынц, уый дзуры, адәм чи сты, кәдәм цәуынц, ууыл. Уый дзуры адәмы хи әмә дунембарынадыл, сә Фыдыбәстә әмә сә зәххән, сә дзырд әмә сә ныхасән, се ‘гъдәуттә әмә сә фарнән, сә ивгүуыд әмә аборнән цы аргъ кәнынц, ууыл. Әппүнфәстаг, уый дзуры, адәм сәхи куыд уарзынц, куыд адәм, афтә сәхицән цы аргъ кәнынц, ууыл. Әмә цымә нахәдәгәт нахи нал хъәуәм?.. Нә, уымән уәвән наә! Кәд мыйиаг, уырыссагау «патриотизм» кәй хонәм, уымәй сидзәр кәнәм, уымәй иртәсәм?

Аххосәгтә... Аххосәгтә... Бирә. Нал сыл дзурын. Нал сә нымайын. Фәлә иу хъуыддаг хорз зонын: ирон чиныг ныр цы фәндатыл цәуы, уыңы фәндатыл куы цәуа дардәр, уәд ләууы сәрсәфәны бывыл. Әмә уымән әруадзән и? Нәй. Уый нә абоны әмә нә фидәны фәлтәрты цур уаид худинағ, фыдракәнд. Уый нын фидәны фәлтәртә никәд ныббардзысты әмә сын нахи әлгъистаг ма фәкәнәм.

Марды дәр ма райгас кәнинц. Ирон чиныг нәма амард, фәлә дзор-дзор кәнү. Ахъуыды-ма кәнәм: куыд уыдзән йә хъисмәт дәс әмә ссәдз, дәс әмә дыууссәдз азы фәстә. Чидәртә зәгъдзысты: кәдәмты авнәлтә, уәдмә уал ацәрүн хъәуы. Уыңы азтә куыд тагъд агәпп ласдзысты, уый нә бафиппайдзыстәм, историйи дәс әмә дыууссәдз азы цәстыфәнүкъуылдәй уәлдай не сты. Әмә ма уәд ирон литературае уыдзән? Ирон чиныг чи кәса, ахәм ма уыдзән? Ирон чиныг фыссәг ма уыдзән? Ссәдз, фондз әмә ссәдз азы кәуыл цәуы, ахәм кары әрыгон фысджытә нәм — хәрз стәм, әмә уыдон дәр сәйрагдәр фыссынц уырыссагау, әмә уәд.. уәд куыд уыдзән дардәр?

Чи зоны, чидәртә зәгъынц; дәс әмә дыууссәдз азы фәстә цы уыдзән, уый бәрәг нәу. Гәнән и, әмә нә адәм цәхгәр разилой әмә сын нә ирон әвзаг суа удхосы хуызән, царды сә тәккә стырдәр хәэна, кәрәдзимә дзурой сыгъдәг иронуа, кәддәрты хуызән ирон чиныг къухәй-къухмә цәуа, фәзына нәм бирә курдиатджын фысджытә, фәзына нәм дыккаг Къоста, дыккаг Елбыздыхъо, дыккаг Арсен... Цәуылнә, цәуылнә, нә адәм — курдиатджын адәм әмә алцәмән дәр уәвән и, әмә Хуыща зәгъәд, фәлә...

Абон ирон чиныг цы тәссаг уавәры ис әмә уыңы уавәрмә цәмән әрцид, уыдонәй цалдәр загътон. Уәвгә, уыдон бирә фылдәр сты, фәлә кәй ранымадтон, уыдон — сә сәйрагдәртә. Зәгъынц, чиныг цәры, цалынмә адәм цәрой, уәдмә. Әмә уыңы адәм се ‘взаг куы нәуал зоной, се ‘взаг сә куы нәуал әндава, әңгәгәлон сын куы суа, уәд та? Әмә цыма уырдәм цәүәм, афтә мәм кәсы. Чиныг сәфы адәмимә, адәм сәфынц сә чиныгимә. Әмә уәдә кәй фәнды — нә адәм, ирон адәм фесәфой, уый? Әвәццәгән, иуы дәр — нә. Гъемә уәдә бахъ-ахъхъянәм нә чиныг, нә дзырд. Уый та, хистәр у әви кәстәр, нәлгоймаг у әви сылгоймаг, республикәйи разамонәг у әви хәдзары әфсин — аразгә у нә алкәмәй дәр.

Ногәй та йә зәгъын: чиныг кәд адәмъы, нацийы хәэзна у, уәд әм хъуамә уа паддахадон цәстәңгас, паддахад ыл ауда, әппәт фадәттә дәр ын араза, цәмәй цәра, рәза.

Мә уац мә балхынцъ кәнын фәндү әртә хатдзәгәй. Уәлдәр ма сыл ныхас цыд, фәлә ма сә иу хатт фыссын сәрмагондәй.

Фыццаг. Чиныгфыссәг әмәй йә хъысмәт. Чиныгфыссәг куы нәуал уа, уәд чиныг дәр нал уыдзән. Әмә нә Хуыңау уымәй баҳизәд.

Дыккаг. Чиныгән йә ныффыссын куыд ахсджиаг әмә вазыгджын у, афтә ахсджиаг әмә вазыгджын у, цәмәй адәммә фәхәццә уа, йә нысаныл сәмбәла, уый. Әппынфәстаг, чиныг фыст цәуы адәмән.

Әртыккаг. Чиныгкәсәг. Уый у әппәты риссагдәр, зындәр әмә уәззәудәр фарста. Фәлә царды алыггәнән әмә раст фәндагыл саразән алы хъуыддагән дәр ис.

Нә чиныджы уавәр хорз нәу, ләууы сәрсәфәны былыл, әмә цәмәй ма ахаяу, уый аразгә у не ‘ппәтәй дәр. Уый аразгә у, йәхи ирон чи хоны, уыдонәй алкәмәй дәр.

Уәдә ма баудзәм нә чиныг сәфын.

2010.07.07

НЕ 'ВЗАГ — НЕ ФАРН

КЪОДОТЫ Аринә

ДЗЫРД «ЗÆРДÆ»-ИМАÆ БАСТ ФРАЗЕОЛОГИЗМТАÆ СЕКъАЙЫ СФÆЛДЫСТАДЫ

Секъайы сфæлдыстадæн аргъ кæнгæйæ, Абайты Вассо фыста: «Уый канд æцæг адæмон әмдзæвгæты, радзырдты әмæ уацауты зæрдæргъæвд автор наæу, фæлæ фыцаджы-фыцаг æвæджиау адæймаг, лæгау-лæг у. Уацмыстæ фыссын күист у. Фæлæ фыссын хаттæй-хатт вæййы сгуыхтдинад. Ацы хъуыд-даг базонын кæй фæнды, уый хъуамæ йæ хъус дара Секъайы царды хабæрттæм» («Max дуг», 1995, № 10).

Секъайы сфæлдыстад нæм æрхæцæ әнусы сæрты, әмæ йæ цас хæстæгдæр исæм нæ зæрдæмæ, уыйбæрç нæ йæ цардæттæг аивад тавы әмæ рæвдауы тынгдæр, ирдæрæй нæм зыны йæ нæртон әмæ хæдбындур сфæлдыстады рухс.

Кæд ирон æвзаджы лексикæ дзæбæх иртæстгонд у, уæддæр ма дзы ис бирæ фарстатæ, бындуронæй бакусын кæуыл хъауы. Уыцы фарстатæй иу у ирон литератураїы классикты уацмысты æвзаджы хицæндзинæтæ раиртасын.

Национ æвзаг у нацийы историйы хæзна, уæлдайдæр йæ лексикæ. Ирон литератураїы классикты уацмысты ирдæй зыны ирон адæмы цардыуаг, сæ этнографи, истори әмæ фарн. Уыдон æппæтæй хуыздæр æвдышт әмæ хъахъхæд æрцæуынц лексикæйы сæйраг хай — фразеологизмы.

Секъайы сфæлдыстады ирон æвзаджы фразеологизмы хуызтæ се ‘ппæт дæр сты, уымæн әмæ фразеологийæн йæ бындурун адæмон сфердлыстад. Секъайы аивадон тых та фольклоры фæлмæн зæхх әмæ уидæгтæй ратæдзгæ суадон у. Секъя — адæмон фыссæг — хæххон адæмты ‘хсæн батыдта йæ бонтæ, хорз сын зыдта әмæ әмбæрста сæ хъыг, сæ цин, сæ бæллицтæ әмæ рист.

Секъайы уацмысты фразеологион æрмæг адихгæнæн ис алыхуizon къордтыл: æхсæнадон цардыуагимæ баст фразеоло-

гизмтә, динимә баст формуләтә, удварнимә баст фразеологи, загъдаутә, арфәтә, әлгъыстытә, әмбисәндтә әмә а. д.

Ирон ләдҗы удварны историйы фидауц, хъәбатырдзинад, хордзинад, уарзт цы фразеологизмтә нысан кәнүнц, уыдонән сә фылдәр баст сты адәймаджы буары хәйттимә: сәр, зәрдә, цәст, фынды, дзых, әвзаг, дәндәгтә, къах, къух, фарс, фад, арм әмә а. д. Зәгъәм: сәрәй дуәрттә кәнүн, мә цәстистынди, фынды әруадзын, сыйгъәрин къухтә, фарны къах, дзыккавдылд къах, къәхтә ныщәвүн, къух ауигъын, йе ‘взаг әй хәры, мә сәр дә нывонд, әвзаджы нә уәләмә цәуын хъәуы нә дәләмә әмә а. д.

Ирон әвзаджы фразеологизмтән сә фылдәр буары хәйттимә баст кәй у, уый — ирд дәңцәг, ирон ләдҗы удыхъәд бәрзонд принциптыл, сыйгъдәг намысыл әмә рәсүргъд әгъдауыл амад кәй уыд, уымән. Ирон ләг йә арм нә ләвәрдта знагма, фыдгәнәгмә, къәрныхмә, әнәгъдаумә, дзырдхәссәгмә, уәйгәнәгмә, знаджы раз «йә сәр нә къул кодта», «йә сәр бәрзонд хаста».

Секъайы сфаәлдыстады лексемә «зәрдә»-имә баст фразеологизмтә дәр бирә къордтыл дих кәнүнц, уымән әмә әвидисынц ирон ләдҗы удыхъәд, йә царды нысан, йә абоны уавәр әмә йә сомбоны бәллиц.

Лексемә «зәрдә»-имә баст фразеологизмтә Секъайы сфаәлдыстады адихтә кәнән ис сә нысаниуәгмә гәсгә, сә лексикон-грамматикон характеристикатә әмә сә ахастытәм гәсгә.

Секъайы сфаәлдыстады лексемә «зәрдә»-имә баст фразеологизмы сә нысаниуәгмә гәсгә ссарап ис фразеологион әмхәститә, фразеологион иугәндтә әмә фразеологион бәститә.

Сә лексикон-грамматикон характеристикамә гәсгә та сын адихгәнән ис 5 къордыл:

1. Субстантивонтә: зәрдәйы уидаг, зәрдәйы дидинәг, зәрдәйы дәгъәл, зәрдәйы низ.

2. Адективонтә: къух зәрдәйыл сәвәргәйә, зәрдә суынгәт уәвгәйә, зәрдә раппар-баппар кәнгәйә.

3. Ныхмәвәрд әвидисәг: сау зәрдә, хъәбәр зәрдә, хәлар зәрдә, арсы зәрдә, тәрхъусы зәрдә.

4. Фразеологизмтән сә фылдәр сты иунысанон, фәлә дзы вәййы бирәнысанонтә дәр, кәд бирә не сты, уәддәр. Зәгъәм, зәрдә хәссынән ис артә нысаниуәджы: а) масть

хәссын; б) хәстәгдзинады ахаст дарын; в) омын. Зәрдә раттын: а) искәй бауарзын; б) исты хъуыддагмә бәстон әрәвналын.

5. Мидәнкъарәнтә әвдисәг: зәрдәмә рухсы цыыртт бакәсүн, зәрдәмә әввахс нә уадзын әмәе а. д.

Секъайы сфералдыстады лексемә «зәрдә»-имә баст фразеологизмтә сә **ахастытәм** гәсгә дәр адих кәнән ис дәс къордыл.

Үйдон фәнысан кәнынц:

1. Цин, әхңондзинад: зәрдә скафыд, зәрдә риуы нал цәуы, зәрдәйы чындзәхсәв.

2. Искәйы хъуыды, зондахаст хирдәм здахын: зәрдә арын, зәрдәмә фәндаг арын, зәрдәмә дәгъәлтә ссарын.

3. Монцты, әнкъарәнты коммә кәсын: зәрдәйы фәдыл цәуын, зәрдәйы коммә кәсын.

4. Кәстәрмә әгәрон уарзондзинад: зәрдәйы уидаг, зәрдәйы рухс, зәрдәйы әнцой.

5. Іегоммәгәсдзинад: хивәнд, зәрдәйы низ, зәрдәецъәх кәнын.

6. Растидинад, әфхәрд әвдисын: зәрдәйы хъәдгом, зәрдә бауулын, зәрдә аскъуынын, зәрдә къахын, зәрдә марын, зәрдә әфхәрын әмәе а.д.

7. Исты масть, зын ницәмә дарын: зәрдәмә әввахс нә уадзын, зәрдәйы хъустәй йын най, йә зәрдә йә уәецъәфы ис.

8. Мидәнкъарәнтәм исты (цин, масть) арф уадзын: зәрдә хизын, зәрдәмә исын, зәрдәмә хъарын, зәрдәмә рухсы тын баудзын.

9. Искәй ахаст әрсабыр кәнын, схъәлдзәг кәнын: зәрдә тәнәг кәнын, зәрдәмә хъарм баудзын, зәрдә фәлмән кәнын.

10. Намыс нә сафын: зәрдәхудтәй тәрсын, зәрдәхудты цәуын.

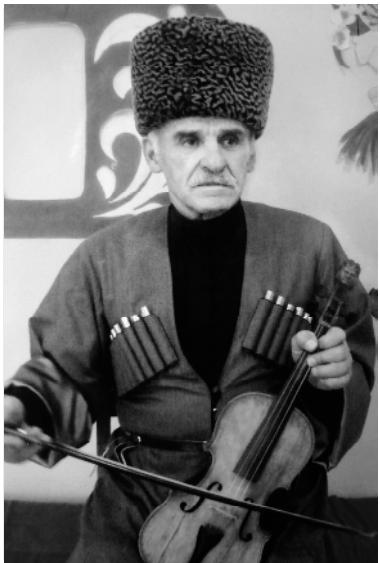
Секъайы сфералдыстады фразеологи у ирон хәффон ләдҗы царды айдән. Алыфарсонәй әвдисы нә нацийы этнографи, истори әмәе этнологи.

Секъайы сфералдыстады лексемә «зәрдә»-имә баст фразеологизмы дзырдуат

Сонт зәрдә, зәрдәйы уадындз, зәрдә фасти, йә зәрдә мастиәй дыгъуырәйттә кодта, зәрдым ләууын, зәрдә схъал, зәрдә — әлхынць, ләжды зәрдә, мәгуры зәрдә, зәрдә ласы, зәрдә әрәнкъард, зәрдә судзы, зәрдәмә нә фәцәуын, зәрдәйы уидәгтә, зәрдә ссары, зәрдәйы фәнд, зәрдә тәрсы, зәрдә талынг, зәрдә әрбалхъывта, зәрдә катайтә кодта, зәрдәтә банихәстысты, зәрдә фәндаг нә ардта, зәрдә ба-сыгъд, зәрдә саутар кодта, зәрдә уәләмә хызти, зәрдә тавы, зәрдә нә комы, зәрдә уарзондзинады стъәлфәнтә акалдта, зәрдә сыгъта, зәрдә хәрд нә күирдта, зәрдә рухс кодта, талынг зәрдә, зәрдә рыст, мәстәйсыгъд зәрдә, зәрдәйы тыхст, зәрдә тәхын, зәрдә тъәппитә хауди, зәрдәмә нә цәуын, зәрдә балхәнын, зәрдә нә рухс кодта, зәрдә сау цъар скодта, зәрдә атахт, зәрдә фәдард, салд зәрдә, зәрдәйы дидинағ, зәрдә нә райы, зәрдә асинтыл хизы, зәрдәйы фәйнаг, зәрдәйы фарсыл, зәрдә әнкъард кәны, зәрдә әрцах-сын, зәрдәйы цәстытә, зәрдәимә цәуын, зәрдәйы ахстон, уарзаг зәрдә, адәнгәл зәрдә, зәрдә раппар-баппар кәнын...

КАДӘГГӘНӘГ

Хыыргъаты Габо райгуырди 1943 азы Тырсыгомы Десы хъәуы. Астәүк-
каг скъола каст фәзи Дзәуджыхъәуы. 1959 азы бархийә, афонәй къорд азы
раздәр, ие ‘цәг кар не схъәр кодта,
афтәмәй ацыди әфсәддон служ-
бәмә, сси кәстәр лейтенант. Әф-
садәй куы сыздәхт, уәд иущасдәр
акыста заводы. Фәстәдәр йә цә-
рәнбынат аивта Мызурмә әмә уым
хъәуы фәсивәды ахуыр кодта кафы-
ныл, стәй далафәндыр әмә хыисфән-
дырыәт цәгъдыныл. Мызурәй ацыди
Фыйиагдонмә әмә куыста культура-
йы галуаны. Ам Габо Цәгәраты Со-
зырыхъоимә сарәзта зардышты ан-
самбль. Хъәубәсты адәмы зәрдә
арәх рухс кодтой сә дәсныйадәй. Сә
концерттә сын аевдыстой телеуынәнәй дәр.

Кадәг кәнныыл Габо фәзалх йә фыдыфыд Сандройы руад-
жы. Уый-иу гыццыл Габойы йә уәраджы сәрыл әрбадын код-
та, хыисфәндыры әрдын-иу ын йә къухмә радта әмә ийин
афтәмәй амыдта. Гъемә Габо фондзаздыдәй гъайттәй зыдта
цәгъдын. Йә фыд Андрей дәр дәсны уыди цәгъдынмә. Уый йә
фәндыр Габо иеддәмә никәмә ләвәрдта йә фырттәй. Әмә
ләппу фәстәдәр йәхәдәг дәр райдыта каджытә фыссын.
Зәгъәм, ныффыста «Аланты кадәг», «Зәйтә ‘мә дауджыты
кадәг»», зарәг Годжынаты Изольдәйыл, зарәг Фыдыбастәйы
Стыр хәсты архайәг Самбегаты Викторыл, каджытә Плиты
Харитоны поэмә «Сәлимәт»-мә гәсгә, Хъодзаты Әхсары

әмдзәвгә «Къостайы зарәг»-мә гәсгә, Джыккайты Шамилы әмдзәвгә «Мә гәрзтә әвәрын, ныууагътон мә тох»-мә гәсгә, Хәемыцаты Албеджы әмдзәвгә «Мә Ирыстон»-мә гәсгә әмә әндәртә.

Фәндүртәаразәг Моурауты Сослан ын зәрдә бавәрдта хъисфәндүртәй, уымән әмә Габомә бахатыдысты Аивәдты лицейы разамонджытә, цәмәй райдайа сывәлләтты хъисфән-дирәй җәгъдыныл ахуыр кәнын. Бахатыдысты йәм 13-әм скъолайә дәр. Әмә фәндүртә куы уайд, уәд Габо ныртәккә дәр цәттәе у уыцы арфәйаг күистмә. Мызд дәр, дам мә нә хъәуы, әрмәст нә кадәг баззайәд. Кәннод, дам, искуы мәрдтәм куы бацәуон, уәд мә мә фыдәлтә фәрсдзысты, мах дын нә фәндүр ныууагътам, ды та йә цы фәкодтай, зәгъгә, әмә, дам, сын цы зәгъдзынаен.

Әндәраз Габо уыди Элистойы, кадәггәнджыты дунеон фестиваль «Дунейы кадәггәнджытә Джангары байзәддәгты зәххыл», зәгъгә, уым. Бирә рәттәй дзы сәмбәлди уазджытә, суанг фәсарәнтәй дәр: Мангол, Китай әмә иннә бәстәтәй, әмә се ‘пәпты зәрдәмә дәр тыңг фәңдысты Габойы фәндүры зәлтә.

Дзәуджыхъәуы сывәлләтты 81-әм цәххәрадоны.

Уым Хъыргъайы-фыртән, хуыздәр кадәггәндҗиты әмрәнхъ,
саккаг кодтой Кады диплом.

Габо фарон дәр архайдта дыууә фестивалы, Махачкала әмә
Грознайы. Уым дәр ыл сә цәст әрәвәрдтой, сә зәрдә сын
балхәдта йә каджытәй.

КЪАДЗАТЫ Станислав

ХЪИСФӘНДЫР

Хъисфәндүр – нә ивгъуыдән йә зәрдә,
У әрмәстдәр армыдзаг йә къус –
Баңыди дзы дунейы әрхәндәг,
Баңыди дзы стъалытән сә рухс.

Нартәй нын әрвон зәлтә әрхәссы,
Худын у йә бон әмә кәуын,
Куы йә цагъдмә стәхын әз цәргәсаяу,
Куы йә цагъдмә павдурәй лаууын.

Цәр уәдә зәххон хурау әнусты,
Кән тызмәг Дуне дә зәлтәй хъарм!
Арвы зынг нә ахуысдзән дә къусы,
Саби сисдзәни уәлдәр дә фарн.

Хъисфәндүр – нә ивгъуыдән йә зәрдә,
Дугтә нын йә фәрпү сты әргом.
Әмә сиды ног Иры фәлтәртәм:
«Басгуыхут нә урс хәхтау әнгом!»

АРВИСТОН

ЗОНДЫ НЫХӘСТӘЕ ЦАРД ӘЕМӘ МӘЕЛӘТЫ ТЫХХӘЕЙ

- ◆ Цардән абарән ис фын, әндәрг, таппуз, аууон, әртәхы әрттывд кәнә әрвәрттывдимә. Хъуамә йә әнәмәнг афтә әмбара алчидәр.

Будда

- ◆ Уә цардән фәуынәй ма тәрсүт, әппындәр куы нә райдайа, уымәй тәрсүт.

*Джон Ньюмен,
англисаг динамонаг*

- ◆ Не ‘ппәт дәр цымараиы ныссагъдыстәм, фәлә нә иуәй-иутә стъалытәм кәсынц.

Оскар Уайлд

- ◆ Бонзонгәйә цәр, уымән әмә чызи әлыгәй конд дә. Парахатзәрдә у, уымән әмә стъалытәй конд дә.

Сербаг әмбисонд

- ◆ Цардән йә апп, йә мидис у, кәрон ын кәй ис, уый.

Франц Кафка

- ◆ Цард хъахъхъәнинағ исбон нәу, фәлә, иннәтән дәр фәхай кәнын кәмәй әмбәлы, ахәм ләвар.

Уильям Фолкнер

- ◆ Адәймагән йе ‘цәг цард у, йә фәсонәрхәджы дәр чи нәй, уый.

Сэмюэл Батлер

- ◆ Адәймаджы әрд спичкәты къоппы хуызән у: әгәр бәстон ыл хъуыды қәнын худәгау у, күң нә йыл хъуыды қәнай, уәд уый та тәссаг у.

Рюноске Акутагава

- ◆ Ныххудын әмәр арф ныууләфын, аба қәнын әмәр хәрзбон зәгъын – гъе уый дын нә әрд әнәхъәнәй.

Джером К. Джером

- ◆ Җард къамтәй хъасты хуызән у. Хъазыс, хъасты әгъдәуттә нә зоныс, афтәмәй.

Петр Капица

- ◆ Әрмәстдәр дыууә хуызы әрдәй ис фәцәрән. Фыццаг – әнхъәлдзынә, а дунейыл иунәг диссаг дәр нәй, зәгъгә. Дыккаг – дунейыл дәм алцидәр кәсдзәни диссаг.

Альберт Эйнштейн

- ◆ Уәхиуыл әүүәндүн райдайут әмәр уайтагъд базондзыстуут, күңд ңәргә уын у, уый.

Иоганн Гете

- ◆ Җалынмә нә әрд дарддәр әмгъуыдмә аргъәв-аргъәв фәкәнәм, уәдмә уый аивгъуыйы.

Сенекә

- ◆ Җард у ңыбыр тезгъо әнусон фыны размә.

Файнә Раневская

- ◆ Иуәй-иу хатт нәм афтә фәкәссы, ңыма а дуне ңәрынән нә бәззы. Фәлә әндәр ңәрәнбынат никүн ис.

*Джек Керуак,
америкаг фыссәг*

- ◆ Күң рапгуырдтә, уәд күңдтай иунәгәй, дә алыварс адәм та иууылдәр ңин кодтой. Ныр ахәм әрдәй фәцәр, әмәр дә адзалы бол дә алыварс иууылдәр кәугә күңд қәнай, ды та иунәгәй дә мидбылты күңд худай.

Индиаг әмбисонд

◆ Адәймаг царды әңгәп ап-мидис уәед бамбары, бәласы талатә садзгәйә куы фәзоны, сә аууоны абадын йәк къухы кәй никуы бафтдзән.

*Элтон Трублад,
чырыстон философ*

◆ Цыртыл фыстытә кәсгәйә адәймагмә ахәм хъуыды сәвзәры: дунейән фервәзән ис, мәрдты куы райгас кәнай амәудаудауды куы банағәнай, уәед.

*Пол Элдридж,
америкаг фыссәг*

◆ Иуәй-иутә мәләтәй афтә тынг тәрсынц, амә цәрүн дәр нәе райдайынц.

*Генри Ван Дейк,
америкаг фыссәг*

◆ Царды сусәгтә иууылдәр куы райхалай, уәед бәлдзынә мәләтмә, уымән амә уый дәр царды сусәгтәй иу у.

Халиль Джебран

◆ Ләджен сәр цы фыдбылызтә байяфы, мәләт уыдонән сә фыддәр нәу.

Платон

◆ Цард әнәнхъәләджен ләвар у. Мә сәр әй нә ахсы, мәләт ие ‘муәз ләвар цәуылнә хъуамә уа, уый.

Владимир Набоков

◆ Мәләты цәстүтәм арәх чи бакәсы, әрмәстдәр уыдоны бон у царды ад банкъарын.

Джавахарлал Неру

◆ Шахмәттәй хъааст куы фәвәййы, уәед къарол дәр амә пешкә дәр уыңы иу къоппы ныххауынц.

Итайлаг уадзәндзырд

◆ Дунейыл мәнәй амонддожындәр нәй, зәгъгә, куы ахъуыды кәнай, уәед уәлмәрдтә бабәрәг кән; дунейыл мәнәй әнамонддәр нәй, зәгъгә, куы ахъуыды кәнай, уәед сә ногәй бабәрәг кән.

Францаг әмбисонд

◆ Мәләт йә мидбылты худы не ‘ппәтмә дәр. Махән әрмәст иунәг хъуыддаг саразын у нә бон – нә мидбылхудтәй йын дзуапп раттын!

Марк Аврелий

* * *

Мысыры номдзыд фараон Хеопс әваст әрбaryиңчын. Персайнаг дохтыры йәм әрбакодтой. Уый йә федта әмәз загъта:

– Клизмәй йын скәнын хъәуы.

Хеопсән дәр әмәз йә дәлбар адәмән уый әхсизгон кәм уыдаид? Тынг рамәсты сты: «Уый та куыд?! Хуыщауы әмсәр фараонән клизмә? Уыцы ныхәсты тыххәй дә әрцауындзын хъәуы!»

Әмәз йә әрцауыгътой. Иттәг карз әгъдәуттәе уыд уыцы дуджы.

Әрбахуыдтой грекъаг дохтыры. Уый ноджы бәстондәр бас-гәрститәе кодта фараоны әмәз загъта, клизмәй йеддәмәе, дам, ын хос нәй.

Грекъаг дохтыр дәр та персайнаджы хал ахордта.

Дзуттаг дохтыры та әрбакодтойрынчынмәе. Бирә расгар-басгарты фәстәе та уый дәр афтә: «Әвәстиатәй клизмә!»

– Дә коллегәтән цы тәрхон рахастой, уый зоны?

– Бәгуыздәр зонын. Фәләе әз фараонән нә, фәләе мәхицән кәнин клизмәе.

Дохтырән клизмә куы скодтой, уәд фараоны уавәр цәмәндәр фәхуыздәр.

Уәдәй фәстәмәе искаңы паддзах-президент-генсек йә чемы куы нал вәййы, уәд дзуттитән «клизмә скәнынц».

Әмәз, дам, иуәй-иу стыр хицәуттән фенциондәр вәййы.

* * *

Хуыщау сылгоймаджы куы сфералдыста, уәд ын загъта:

– У рәсугъд, у зәрдәмәдзәугә, у фәлмән, у фәразон, у быхсаг... Кәд дә бон бауа, уәд хаттәй-хатт у зондджын, дәрдтыл хъуыдыгәнәт, амалджын, стәй иуцасдәр цымыдис. Уәд дәм амонд йә мидбылты худдзәни.

– Бузныг, ме Сфәлдисәг, дә фыдәбон әмәз зондджын

уынаффэтәй. Әнәмәнг сә әххәст кәндзынән, әрмәст уыциу рәстәт нә. Фәлә, о цытджын Хуыцау, әмбаргә у, зәгътә мын ахәм уынаффаң Җәуылнә бакодтай?

Хуыцау ын ахәм дзуапп радта:

— Уымән әмә, әмбаргә күң уай, уәд сылгоймаг нал уыдзынә.

* * *

Хуыцау дуне күң сфералдыста, уәдәй нырмә, дам, Зәхмә әрхизы мин азы иу хатт әмә тыхджындәр бәстәты хицәутты фарстытән дзуапп ратты.

1999 азы декабры Дунедарәг саккаг кодта наә тәригъәд-дҗын планетәмә әмә загъта Америчы, Уәрәсейы президенттән, стәй Германы канцлерән, фәйнә фарсты, дам мәм раттут.

Америчы президент Клинтон бафарста:

— Америчы џал азы фәстә уыдзәни дзәнәтон џард?
— 50 азы фәстә.

Америчы президентән уый тынг әхсызгон наә уыд әмә маңәбары сәдзырдта:

— Зын мын у, әз уыцы амондҗын дуг кәй нал фендзынән, уый.

Германы канцлер бафарста:

— Герман Америчы џал азы фәстә баййафдзәни?
— 100 азы фәстә.
— Зын мын у, мә цотыцот әй кәй нал фендзысты, уый.

Ельцин та Хуыцауы афтә бафарста:

— Уәрәсейы әгъдау әмә бәркад кәд уыдзәни?
— Уәдмә әз мәхәдәг дәр әгас нал уыдзынән, — загъта Хуыцау әмә ныккуыдта.

АЕЦӘГ ХАБӘРТТА

* * *

Генрих Боровик мын ахәм хабар ракодта. 90-әм азты Мәскуымә әрбацыди Габриель Гарсиа Маркес, әмә йә Боровик сәхимә әрбахуыдта. Йемә әрбацыдысты Чингиз Айтматов әмә Евгени

Евтушенко. Поэтыл уыди цәрмүн пиджак, әмәе йыл бәрәг дардтой лыстәг сау тәппытә. Чидәр Евтушенкой афарста:

– Женя, адон џавәр сау стъәлфытә сты?

– Мәе пиджак страусы цармәй у, – дзуапп радта поэт. –

Ацы тәппытә та йәе пакъуыты фәдтә сты.

Үәд дын Габриель Маркес уыңы зәрдиагхуызәй афтә:

– Гъемәе йын йәе пакъуытә дзәгъәлы ратыдтой. Күү сә ныууагътаиккөй, үәд дзәвгар диссагдәр уыдаид...

* * *

Ацы хабар та Литфонды поликлиникәйи дохтыр Нечаевәй әфстаяу райстон.

60-әм азты, Евтушенко йәе кады бәрzonддәр цъуппыл күү бадти, үәд-иу Ролан Быковимә әхсәвәр хәрынмә Театралон әхсәнады ресторанмә цыди. Гъемәе иу изәр рестораны дуармә байяфтои иу чызджы. Күүрдта, цәмәй йәе исчи мидәмә бахона – бухгалтерийи йәе цыдәр хъуыддаг уыди. Поэт әмәе йәем актер әркастытә кодтой әмәе йәе семә ресторанмә бахуыдтой.

Быков нозтуарзаг уыд, әмәе дзы џалдәр күү ауагъта, үәд әрфынәй. Поэт та чызгмә бауырдыг, фәләе йәем уый йәе хъус ницанәбәрәг дардта. Үәд ын поэт афтә:

– Әз чи дән, уый зоныс? Әз Евгени Евтушенко дән!

Чызг ын былышчилхуызәй афтә:

– Гъы, ничи йәем кәсси, әз, дам, Евтушенко дән!

Ләппу йәе дзыпмә нывшәлдта әмәе йәем Фысаджыты цәдисы әвдисәндәр равдыста.

Чызг ыл үәddәр не ‘ууәнды:

– Ахәм ницитә ‘мәе маңытә цәстфәлдахджытә алы тигъыл дәр үәй кәнүинц.

Үәд Евтушенко Быковы уигъын байдыдта:

– Ролан!.. Ролан!..

Иуафон әм актер әрдәгцъындәй скаст:

– И?.. Циу?..

– Зәгъ-ма ацы чызгән, чи дән, уый!

– А х... его знает, чи дә... – Әмәе та Быковән йәе сәр йәе риуыл әрхауди.

* * *

Ритæ Райтæй кæй фехъуыстон, уыцы хабар. Уымæн та йæй æ зонгæ, зондæй бынтон аххæст чи нæ уыд, ахæм сабиты скъолайы ахуыргæнæг дзырда.

Къласы фæйнæгыл ауыгъд уыди ныв: мæйрухс æхсæв хъæды, разæй та – бирæгъ, йæ мукъу арвырдæм арæст. Ахуыргæнæг скъоладзаутæн дзуры:

– Ацы нывы уынут зымæгон хъæд. Митæй æмбæрзт сты зæхх дæр æмæ бæлæсты къалиутæ дæр. У тынг уазал... Сырд та у бирæгъ. Тынг сæххормаг. Æмæ йе ‘ххормаг зарæг кæны уазал хъæды.

Ахуыргæнæг ма дыккаг хатт дæр бацамыдта нывы мидис, стæй фærсы сабитæй иуы:

- Вася, зæгъ-ма, цы уынæм ацы нывы?
- Хъæд, – дзуапп радта лæппу.
- Раст зæгъыс! Æмæ цавæр хъæд у?
- Зымæгон...
- Иттæг раст! Ай та цавæр сырд у?
- Бирæгъ...
- Хорз! Æмæ цавæр сырд у?
- Эххормаг!..
- Эмæ цы ми кæны æххормаг бирæгъ?
- Зары...
- Цавæр зарæг кæны æххормаг бирæгъ?
- «Широка страна моя родная...»

* * *

«Марксистон эстетикæ» амьдтæ: «Аивад хъуамæ формæйæ национ уа, мидисæй та социалистон».

Гъемæ иуахæмы Георги Вайнеримæ ресторан «Арагви»-мæ бацыдыштæм. Иу æрыгон гуырдзиаг немæ иу фынджы уæлхъус бадт фæци. Ныхас ныхасы къахта. Аивады койтæ дæр нæм ра-уад, æмæ дын гуырдзиаг афтæ:

– Күйд æмбæргæ у «формæйæ национ, мидисæй социалистон»? Ома хæдмæлæй конд физонæг, нæ?

Михаил Ардов

ӘЕМБИСӘНДТАӘ

- ◆ Афтид әхсәр әнцон сәттән у.
- ◆ Зонд – барон, зәрдә – фәразон.
- ◆ Зонд тәразыл нә барынц, сонт рәдыдән фәбарынц.
- ◆ Зонды тәхын куы ‘рфәнда, уәд ма зәрдә та цы кәна?
- ◆ Фәлмән ныхас зәрдыл тайы, дәрзәг ныхас хыл расайы.
- ◆ Зонд зонды бамбардзән, фәлә зәрдә зәрдәйы не ссардзән.
- ◆ Зәрдә мастәй фәриссы, мәстджын йә mast фәисы.
- ◆ Зонд уынгә кәны, цәст кәсгә кәны.
- ◆ Даң цәст даң сайы – даң зәрдә ‘хсайы.
- ◆ Цәсгом нә хъәцы – әвзаг ферхәцы.
- ◆ Цонг ызмәлү – туг нә мәлү.
- ◆ Низ дәр йәхи низәй амәлү.
- ◆ Әвзаг, дам, быләй йәхи раппәрста.
- ◆ Ных ныхын куыд зоны, тонын дәр афтә зоны.
- ◆ Сой – тыхдәттәг, дойны – тыхсәттәг.
- ◆ Сой дыл уазаләй әндәдзы, бахъарм әй кән, уәд та фәйнәрдәм фәтәдзы.
- ◆ Сәр дәр йәхи батилы әмә къәдзил дәр.
- ◆ Сәрлы дәр сәр бахъәуы.

-
- ◆ Стыр сәрәй сәрыстыр уәвән нәй.
 - ◆ Йә сәрмә никәйи хаста әмәй үә дурмә әрхаста.
 - ◆ Цәстыхау цәсты хауы, цәстмәми цәсты ‘фтауы.
 - ◆ Хъуырән йә бон у ныхъуырын, хъуыр-хъуырән та – ныхъуырын.
 - ◆ Къух кәдәм нә баххәсдзән, къах кәдәм нә бахәсдзән!
 - ◆ Пыхцыл къух – сидынмә, тымбыл къух – әвзидынмә.
 - ◆ Армытъәпәнау куы – дәлгоммә, куы – уәлгоммә.
 - ◆ Әңгуылдзтә әнгом куы нә ‘рбаләууой, уәд армыдзыхъуы ницы фәләудзән.

Алборты Беллә

Цъары фәрстыл:

2. Йесо Чырысти.
3. Уацилла.
4. Ос-Бәеггәтыр.

* * *

<i>Корректор</i>	<i>Заира КАРАЦЕВА</i>
<i>Компьютерный набор</i>	<i>Марина КИРГУЕВА</i>
<i>Компьютерная верстка</i>	<i>Ирида КОДЗАТИ</i>
<i>Дизайн</i>	<i>Залина ГУРИЕВА</i>

Журнал зарегистрирован в Управлении Федеральной службы по надзору за соблюдением законодательства в сфере массовых коммуникаций и охране культурного наследия по Южному Федеральному округу.

Свидетельство о регистрации ПИ № ТУ 15-00038 от 30 декабря 2010 г.

Журналы цы әрмәгә рацәуа, уымәй әндәр мыхыырон оргән күы пайда кәна, уәд хъуамә амынд уа, «Мах дуг»-әй ист кәй у, уый.

Журналмә цы къухфыстытә цәуы, уыдан редакци рецензи нәк кәны, стәй сә автортән фәстәмә нә дәтты.

*Учредители: Министерство культуры и массовых коммуникаций РСО-Алания,
Государственное учреждение «Литературно-художественный
и общественно-политический журнал «Мах дуг».*

*Подписано к печати 17.01.11. Формат издания 60x84 1/16. Бум. офсет. № 1. Гарнитура шрифта Myzl. Печать офсетная. Усл. п. л. 8,37. Учетно-изд. л. 7,27.
Тираж 1100 экз. Заказ № 18. Цена свободная.*

*Адрес редакции: 362015, г. Владикавказ, пр. Коста 11.
E-mail редакции: mahdug@mail.ru. Тел. 25-09-64; 25-09-74; 25-22-47.*

*Отпечатано в ОАО «Осетия-Полиграфсервис»
РСО-Алания, 362015, г. Владикавказ, пр. Коста, 11. Дом печати.*

Индекс 73247